

חזקוני – פירוש לתורה

בעקבות דפוס וילנא תרל"ה 1875

צילום מהדורת הדפוס: <http://www.daat.ac.il/daat/vl/tohen.asp?id=43>

הערך **חזקיה בן מנחם** באנציקלופדיה יהודית דעת:

<http://www.daat.co.il/encyclopedia/value.asp?id1=3938>

פירוש חזקוני לספר בראשית

התוכן

פרק כו.....3	פרק קנ.....2
פרק כז.....101	פרשת בראשית
פרק כח.....105	פרק א.....3
פרשת ויצא	פרק ב.....12
פרק כט.....110	פרק ג.....19
פרק ל.....115	פרק ד.....25
פרק לא.....119	פרק ה.....29
פרק לב.....123	פרק ו.....31
33	פרשת נח
פרשת וישלח	פרק ז.....36
פרק לג.....132	פרק ח.....39
פרק לד.....134	פרק ט.....44
פרק לה.....135	פרק י.....48
פרק לו.....138	פרק יא.....50
פרשת וי52	פרשת לך לך
פרק לז.....141	פרק יב.....52
פרק לח.....147	פרק יג.....55
פרק לט.....151	פרק יד.....56
פרק מ.....153	פרק טו.....59
פרשת מקץ	פרק טז.....64
פרק מא.....154	פרק יז.....65
פרק מב.....159	פרשת וירא
פרק מג.....161	פרק יח.....67
פרק מד.....163	פרק יט.....74
פרשת ויגש	פרק כ.....77
פרק מה.....165	פרק כא.....79
פרק מו.....168	פרק כב.....82
פרק מז.....170	פרשת חיי שרה
85	פרק כג.....85
פרשת ויחי	פרק כד.....88
פרק מח.....174	פרק כה.....94
פרק מט.....177	
פרק נ.....184	

הקדמה

אותות מוסר - חזקיה על יצרי לבו - יעידו
 כאשר מששת הפנים - על כל אחד יעמוד
 כן משש רוחי עולם - יצרי לבו אל על נאחדו.
 בראשית כל,
 יתרומם על כל,
 כפר האשכול,
 אשר כל יכול,
 לו אעתיר באמרי שפר,
 להעמיד ולקים זה הספר,
 לו ישמע בהתחננו אליו,
 להיות שמי נקרא עליו,
 אשר טפחתי ורביתיו,
 ומעל הספר דרשתיו,
 נאום הצעיר חזקיה הדובר פה,
 בן מנוח תקע ליוצרו כפו.
 לפי שכלו איש יהולל,
 ולפי סכלו הוא יזולל,
 ואבואה בראשית רבה, מכילתן, וספרא,
 ספרי, תנחומא, פסקתא, פרושי התורה,
 ושוטטתי במדינות למצא פרושי חמשה
 ספרים,
 ומצאתי מהם פרושים למיניהם עד עשרים,
 וכפי יכלתי הרימותי את חלבם מהם,
 את כתב באר היטב אשר בהם,
 למצא דברי חפץ ושלום,
 כמעשה טור:
 נפך ספיר ויהלום,
 ואני אין אני כמשיב על דברי רבינו שלמה,
 אלא כמוסיף על דבריו, ירבה האל שלומו,
 ויקרא שמו בישראל חזקוני,
 למען קוראיו בשם יזכרוני.
 ואל נא ידברו בי אלופי האבירים,
 בעשות צעיר כמוני ספר על ספרים,
 בקנקן אל יסתכלו ויתבוננו,
 אלא במה שיצא ממנו.
 יש כלי מסכן, רש ונקלה ומכוער,
 כי מי ימצא בו דבר חכמה מפאר,
 הלא זר של ארון עדיין מונח הוא,
 לפני כל מי אשר ירצה לבא ליטלהו,
 ואמר רבי יצחק, יגעתי ולא מצאתי אל
 תאמן,
 יגעתי ומצאתי האמן.

ואני ידעתי אמונה אמן,
 גם לא בצדקתי ובשכל לבבי,
 צדקתי לערך מערכת ספר במכתבי,
 כי בצדקת אבי הקטיר לאלהי העברים יד
 ימינו,
 נתן כח ועצם להעתיק ספר לימין בנו,
 והוא פתרון חלומי, בנפשי נשבעתי:
 אני חזקיה, כי בחלומי שמעתי,
 קול אלהים מדבר עשרת הדברים,
 בנעם קול דממה לארץ ולדריים.
 ואני השבעתי אתכם בדברי חפץ איש איש
 בשמו,
 לבל תתהלכו סביב בזלות הספר הזה,
 אך לתמו,
 מחזיקו ותומכו יאשר,
 ובעיני אלהים יישר,
 יפקדהו האל במבורכיו,
 ויצליחהו בכל דרכיו,
 מצדיקים לכף זכות ומעמידים על האמת
 בחזקת ידם,
 חן ושכל טוב ימצאו בעיני אלהים ואדם,
 ויען מצאתי פרושים יש דברים בהם,
 אשר לא נקרא שם אביהם עליהם,
 גם בספרי האחרונים נמצא מדברי
 הראשונים,
 ויש לא פורט מגידם ולא נודע מי ילדם,
 וגם אנכי חזקיה איש המסכן, הנה סהדי
 בשחקים,
 כי אין סדרא אשר אין בה מדברי צדיקים,
 לכן כליותי יעצוני וגם לבי מלאני,
 מזקנים אתבונן סותמי משנה,
 לבל אקח אחריהם בשנה,
 לכסות מוצא הדברים מחדל,
 להשמיעם יחד, מלהדר נ"א מלהגד מקטן
 גדול,
 פן תהיה חכמת מסכנים בזויה,
 ודברת העשיר לפני גדולים נחוויה,
 כי דברי חכמת חכמים המה יחד,
 אמת, נתנו מרועה אחד,
 אחד הוא, ואחד יהיה אחרי כל,
 ואחד לבדו מאז היה בראשית כל.

חזקוני לחומש בראשית

פרשת בראשית

פרק א

פרק א, א

בראשית מה שפתח הקדוש ברוך הוא את התורה בבי"ת ולא באל"ף אף על גב שהיא ראשונה לכל האותיות, לומר לך מה בי"ת זו יש לה גזיר ומסובבת היא מג' רוחות מזרח מערב דרום ופרוצה מצפון, כך ברא הקדוש ברוך הוא את העולם גדור משלש רוחות אלו ופרוץ לצפון, ומשם באות רוחות רעות ומזיקות בעולם.

וכן מצינו ששמו של הקדוש ברוך הוא כתוב באל"ף דל"ת במקרא קל"ד פעמים, כנגד ראשי וסופי אותיות תיבות של מזרח דרום מערב שעולים כך, לומר שהם סגורים בשמו, שכן קל"ד לשון סגירה כמו קלידא, אבל צפון אינו בכלל עד שיבוא הקדוש ברוך הוא ויסגורנו בשמו, והניחו פרוץ לדון בו לעתיד עובדי פסילים שיאמר להם תבא יראתכם אם תוכל לסגור רוח צפוני שהוא פתוח, כי שארי רוחות סגורים בשמי. וכשתמנה כל האלפא ביתא תמצא חמש מאות למזרח וכן למערב וכן לדרום כנגד חמש מאות שנה מהלך שיש על פני רוחב כל אחד ואחד.

בראשית פרש"י אמר רבי יצחק לא היה צריך וכו' לפי שהיא מצוה ראשונה שנצטוו ישראל. וא"ת הרי שבע מצוות מילה וגיד הנשה קדמו למצות החדש מצוה ראשונה, אלא י"ל הא דקרי לה בפרש"י למצות החדש מצוה ראשונה, לפי שהיא ראשונה למצוות שנצטוו ישראל עליהם במעמד כולם. פירש רש"י למה פתח בבראשית: **משום כח מעשיו וכו'.** וא"ת היאך יכולין הכנענים לומר לישראל גזולה מז' אומות, חדא דאין זו גזולה שמה שקנה עבד קנה רבו, וקיים לן דכנען לזרעו של שם עבד הוה, כדכתיב: **ויהי כנען עבד למו.** ועוד אדרבה הם גזולה מישראל כמו שפירש"י בפ' לך: **והכנעני אז בארץ** היה הולך וכובש את הארץ מזרעו של שם שבחלקו של שם נפלה כשחלק נח את הארץ לבניו. אלא י"ל כמה מלכים היו בארץ כגון מלך חצור וחביריו שלא היו ממשפחות כנען, וכן בפרשת ברכה, גבי אפסי ארץ, ושמה הם מזרעו של שם היו ולא היה לישראל שום רבנות עליהם ליטלה מהם בחזקה, ומהם היה הכנעני הולך וכובש כמו שפרש"י.

דבר אחר:

מה טעם פתח בבראשית להודיע סדר הבריאה ונתינת הארץ כמו שפירש"י, היינו טעמא שלא יהא פתחון פה לכנענים לומר להם לישראל אין אתם מן היורש הראוי לירש שהוא עולם אלא אתם מארפכשד הצעיר בבנים, כדכתיב: **בני שם עילם ואשור וארפכשד** א"כ כבשתם את הארץ שלא כמשפט.

דבר אחר:

לכך פתח בענין יצירה שאלמלא כן יאמרו קטני אמנה העולם על מנהגו הוא עומד ועמד תמיד. פרש"י מרצונו נתנה להם וכו' צ"ל לא נתנה להם לחלוטין דאם לא כן היך חוזר ממתנתו. פירש"י שאין לך ראשית במקרא שאין דבוק לתיבה שלאחריו. חז"ק הרי מצינו דוגמא: **כי אחרית לאיש שלום** ואין דבוק לתיבה שלאחריו.

בראשית ברא קודם כל ברא הבורא את השמים ואת הארץ כמו: **בראשית ממלכות יהויקים** וכן תרגם אונקלוס בקדמין ברא.

אלהים וכו'. אם יש איש אשר יעלה על לבבו להפלא בעיניו על מלת שפת לשון אלהי, אלהים, אלהיך, אלהינו, וכיוצא בהם הרבה המבוארים בלשון רבים איכה נכתבו על הקדוש ברוך הוא שהוא אחד, כגון **אלהי אברהם יצחק ויעקב** וכן עוד הרבה. יתבונן האיש וישיב אל לבו פן יהיה בו שרש פורה ראש ולענה, כי דברות אלהות ואדנות ובעלות יכתבו ליחיד בלשון רבים, כגון: **כי שם נגלו אליו האלהים, דבר האיש אדוני הארץ, אם בעליו עמו.** ואל תשיבני מקדושת תיבת אדני, הוא הנקרא בלשון רבים אצל הקדוש ברוך הוא שהוא אחד, כי הוא אינו מגזרתם אלא ממשקל שדי, זכאי, בנאי, כשדאי, ארמאי, דוי אשמאי. ואמת הוא כי אלהות יתבאר בלשון רבים גם אצל הקדוש ברוך הוא שהוא אחד ויחיד, כי מלת אלהות לשון שלטון הוא, וכן פירש אחד מהם, וממנו יתבררו ויתלבנו האחרים ויבעו מצפוניהם.

אנכי ה' אלהיך אנכי כל מילי אדונותיך ושולטנותיך וממשלותיך שלא כן מדת בשר ודם אינו מושל על כל בני מלכותו כל ימי חייהם כי הוא מת ויבוא בנו אחריו או אחר קם תחתיו או מושל עליהם ממשלה אחרת.

הנה אחרי הדברים האלה האמת נודע כי יש הרבה בני אדם שיש עליהם בחייהם כמה מיני אדנות ומרות מכמה בני אדם זה אחר זה, כי האדונים בשר ודם הם מתים וכלים והקב"ה מלך ומלך וימלוך, **ומלכותו בכל משלה**, ובידו לגדל ולחזק לכל. **את השמים** שאל רבי ישמעאל את רבי עקיבא את הדין דכתיב הכא את השמים ואת הארץ מהו, אמר ליה אילו נאמר ברא אלהים השמים הייתי אומר השמים וארץ אלהות הן עכשיו שכתב את השמים ואת הארץ בידוע שהשמים והארץ הם הנבראים. **השמים**, על המבוררים הנבראים הידועים והנראים לנו דבר הכתוב. שמים לשון רבים ולא יתפרדו דוגמת מים, חיים, פנים, מלקחיים, רחיים. וסתם שמים לשון גובה הוא וארץ לשון שפלות ותחתית וכמו: **בהנשא החיות מעל הארץ** פירוש מעל הרקיע התחתון.

פרק א, ב

והארץ היתה תהו, הארץ הבנויה עכשיו כבר היתה תהו. כשנבראת בתחלה היתה תהו ובהו כלומר שממה וריקנית, שלא היה בה עשב אדם חיה ובהמה עוף ודגים רמש חשך

אור ורוח, כתרגום ירושלמי: וארעא הות צדיא מבני אנשא וריקניא מן בעירא, שהרי היו מים על פני כל הארץ.
תהו, כמו: **ויתעם בתהו לא דרך, ראיתי את הארץ והנה תהו**. ואין לפרש קודם בריאתה היתה תהו ובהו דאם כן היה לו לכתוב והארץ היה תהו ובהו כלומר מה שעכשיו ארץ היה כבר תהו ובהו אבל מדקאמר היתה אארץ קאי.

דבר אחר:

והארץ היתה תהו ובהו דבר הכתוב על העתיד, פירוש קודם שברא הקדוש ברוך הוא את השמים ואת הארץ היתה תהו ובהו, אותו מקום שהארץ עתידה לעמוד בו, וכן **על פני תהום** על פני מקום שהיה התהום עתיד לעמוד בו. וכן **מרחפת על פני המים**, שהרי ענינים אלו עדיין לא נבראו ויש כמה ענינים שלא נתפרסמה כאן יצירתם, כגון מלאכים ומעשה מרכבה וגיהנם, אלא רק דברים שאנו רואים בעולם, ואפילו **ויטע גן בעדן** לא נכתב אלא מפני סרחונו של אדם שנתגרש משם, אך הכתוב כולל יצירתם בבת אחת, כדכתיב: **ויכולו השמים והארץ וכל צבאם ואומר: אתה עשית את השמים שמי השמים וכל צבאם**. ואומר: **כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ את הים ואת כל אשר במ, כלומר הימים וכל אשר בהם**. ואל תתמה על תיבת היתה שהיא לשון נקבה ומדבר על ענין זכר, שכן דוגמתה מצינו: **ויראו את העם אשר בקרבה יושבת לבטח, וארון האלהים נלקחה, ואם ככה את עושה לי, ותכל דוד המלך**. וי"ו דוהארץ יתירה היא כמו וא"ו **דולא נחם אלהים וכמוהו רבות**.

והארץ היתה תהו ובהו לא נאמר לשון זה גבי שמים אלא מפני כבוד שכינה ששורה בהם. ולפי סברת התלמוד משמע שגם הם תהו ובהו נבראו, וצריך לפרש וסביבות קצות הארץ ברא תהו ובהו.

וחשך על פני תהום אברא קאי, הקדוש ברוך הוא ברא חשך על פני תהום, שהחשך בריאה היא כדכתיב: **יוצר אור ובורא חשך**, אבל קודם לכן לא היה חושך ואור, ועין לא ראתה זולתי הקדוש ברוך הוא, ואין לדרוש ולהרהר אחריו כמו שאמרו רבותינו ז"ל שאין לדרוש ולשאול מה לפנינו ומה לאחור.

ורוח אלהים אברא קאי כמו כן. פי' בראשית ברא הקדוש ברוך הוא שמים וארץ וחשך, ורוח הקדש שהיתה מרחפת על פני המים.

ורוח, ארבע רוחות מנשבות בכל יום, מן הבקר עד חצי היום רוח מזרחי והוא חם ולח, משם עד הערב רוח דרומית והוא חם ויבש, ומשם עד חצי הלילה רוח מערבי והוא קר ולח, משם עד הבקר רוח צפוני קר ויבש. ורוח אלהים הוצרך אותו רוח להקוות המים דכתיב **יקוו המים, כמה דאת אמר: ויולך ה' את הים ברוח קדים עזה וגו'.**

פרק א, ג

ויאמר אלהים אל לבו ואל מחשבתו אמר, שהרי באותו הזמן אין בעלי חיים רק הקדוש ברוך הוא לבדו, וכן דרך ארץ אדם מוציא מפיו מה שהוא עושה, וכן כתוב: **ויתעצב אל לבו ויאמר אמחה את האדם.**

יהי אור, קודם נטיית שמים היה אורו של הקדוש ברוך הוא מלא כל העולם וכשנטה השמים כיריעה אז היו השמים חוצצים בין האור ובין התהום לפיכך וחושך על פני תהום על כן צוה יהי אור והקדימו תחלה לפי שהוא חביב וטוב לכל מעשה.

יהי אור, ששלשה דברים נבראים ביום ראשון, שמים ארץ אור, ועיברו שלשתם וילדו כל תולדותיהם כל אחד ואחד בזמנו, שמים הוציאוהו תולדותיהם ביום שני הוא רקיע. ארץ ביום ג' דשאים ואילנות. אור ביום רביעי חמה ולבנה וכוכבים. וראיה לדבר: **תוצא הארץ** אין לומר תוצא אלא על דבר המוכן כמו: **צא מן התיבה.**

ויהי אור מה שכתוב ויהי כן בשאר בריאות לפי שהוא לשון קצרה,, וכן שנינו: לעולם ישנה אדם לתלמידיו דרך קצרה, שאלו כתב ויהי רקיע ותדשא הארץ היה מאריך בלשונו אבל הכא אין מאריך בלשון ויהי אור מבלשון ויהי כן.

פרק א, ד

וירא אלהים את האור, פירוש יחשוב, כי ראה זו בלב היא, כמו: **וראיתי את הדם, ראה אתה אומר אלי, וראיתי אני** דקהלת. ואעפ"י שהכל גלוי לפניו מה שהיה והוא ויהיה. ולא יתכן לפרש ולהסביר לעולם ראה זו כשאר ראיות.

ויבדל אלהים בזמנו ביום רביעי, דוגמא: **זכר ונקבה ברא אותם** שפירושו אחרי כן, אלא על ידי שהתחיל בו פירש לך מגמר מלאכתו. ויש מפרשים ויבדל אלהים הוא בקריאת שמות כמו שמפרש והולך.

פרק א, ה

ויקרא אלהים לאור יום, ששה דברים קרא הקדוש ברוך הוא שם כי אין אדם לקרוא להם והן: אור, חשך, שמים, ארץ, ימים, אדם. א"ר אלעזר אין הקדוש ברוך הוא מיחד שמו על הרעה אלא על הטובה שהרי כתוב ויקרא אלהים לאור יום אבל ולחשך קרא אלהים לילה אין כתיב. לאור ולחשך שהזכיר למעלה כבר.

ויהי ערב ויהי בקר, אעפ"י שהחשך נברא משעה ראשונה של לילה חוזר הוא ואומר סמוך לחשיכה ויהי ערב ויהי בקר כלומר חוזר וכולל בבת אחת כל מלאכת יום ראשון וכן בשאר ימים אחרים.

יום אחד, פרש"י לפי סדר לשון הפרשה וכו'. כלומר יומו של יחידו של עולם שנקרא אחד, יום שלא היה בעולם אלא הוא, כלומר היום היה לו לבדו ולא לאחר.

דבר אחר:

לפי פשוטו לא היה לו לכתוב יום ראשון אלא יום אחד לפי שאין דרך לקרוא ראשון לשום ענין יחידי, ובגמר בריאת יום זה עדיין לא נבראו שאר ימים.

פרק א, ו

יהי רקיע בתוך המים, השמים שנבראו ביום הראשון יהיו נרקעים להיות באמצע עובי המים שעל פני כל הארץ. ופרשה זו דבוקה למעלה, והראיה מדכתיב: **ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים**, אלמא ביום אחד נבראו, וכן פי' וכבר אמר אלהים יהי רקיע. **ויהי מבדיל**, שיהא הרקיע מגביה את עצמו משעה שיהא נתון בתוך המים להיות אויר בינו ובין הארץ.

דבר אחר:

יהי רקיע השמים נבראו ביום ראשון שנאמר: בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ, ואי זה רקיע ברא ביום שני הוי אומר אותו שעל ראשי החיות שנאמר: **ודמות על ראשי החיה רקיע וגו'.**

פרק א, ז

ויהי כן, פירושו כן היה כמו שהוא עכשיו מעל לרקיע. ויהי כן היה להיות נכתב תיכף אחר בין מים למים. אלא אילו כן הייתי אומר על ההבדלה שהיא היתה גמר מלאכת המים, והיא לא היתה עד יום שלישי כשנקוו המים אל מקום אחד. פרש"י למה לא נאמר בשני כי טוב לפי שלא נגמרה עדיין מלאכת המים וכו' ואעפ"כ הואיל ונגמרה בו מלאכת הבדלת המים ע"י הרקיע ונראה כאילו נגמרה בו מלאכתו כותב בו **ויהי ערב ויהי בקר**. אמרו רבותינו אין מתחילים בב' והטעם כשם שמעשה בראשית דבר שהותחל בו נשתהתה גמירתו עד למחרתו כך כל דבר שמתחילין אותו בו מאחרים לגמרו, וכמו כן אומרים אין מסיימים בד' והטעם לפי שבו נגמרו כל בניני עולם, אלא שמשם ואילך נבראו כל בע"ח ומשסיים הקדוש ברוך הוא בנייני עולם שוב לא התחיל בו אחר. מה שלא נאמר כי טוב בשני לפי שבו נברא אורו של גיהנם כדאיתא בפרק מקום שנהגו, ואין הקדוש ברוך הוא שמח במפלת בריותיו כדכתיב: **ובצאתו לפני החלוץ אומר הודו לה' כי לעולם חסדו**. ואמרו רבותינו לא נאמר כי טוב בהודאה זו לפי שאין הקדוש ברוך הוא שמח במפלתם של רשעים. ואמר רבי אלעזר חזר וכללו בששי שנאמר: **והנה טוב מאד**.

פרק א, ט

יקוו המים, זהו גמר מלאכת יום שני. והרקיע לא נעשה עד שיבשה הארץ. ואל תתמה על ויהי ערב ויהי בקר יום שני. כי כן הפי' של יקוו המים קודם שיהיה ערב ובוקר של יום שני

אמר אלהים יקוו המים ויש דוגמא לפירוש זה בתורה לרוב. והקוות דבר מפוזר והראות דבר נסתר אין זה בריאה.

פרק א, יא

תדשא הארץ, כאן מתחיל לספר מלאכת יום שלישי והלביש את הארץ עשבים ואילנות ביום שהקווה את המים קודם שתתייבש ע"י המאורות שנתן ביום רביעי.

דבר אחר:

יקוו המים, כבר נגמרה מלאכת יום שני על ידי הרקיע שהבדיל ועכשיו מתחיל מלאכת יום שלישי שאם לא יקוו המים מעל פני הארץ איך תראה היבשה בדשא עשב ואילנות. **עץ פרי**, והיא לא עשתה כן ובדשאים הוציאה למיניהם יותר משנצטותה. מכאן יש ללמוד שלטובה נתכונה לפי שכמה אילנות יחסרו אם העץ עצמו כפרי, ואעפ"כ כשנתקלל אדם על עונו נפקדה גם היא ונתקללה, דבהדי כבשי דרחמנא למה לה, יד ה' לא תקצר. **פרי**, מהענינים הנכתבים בלשון יחיד דוגמא שמש, טף, שכר, כר, בצק, בטן, דגן, תירוש ויצהר ועוד הרבה.

פרק א, יב

ועץ עושה פרי, ואם תאמר הרי כמה אילני סרק יש אלא י"ל הכי קאמר ועץ עשה פרי יהיה למינהו. **כי טוב**, לכך הוכפל כי טוב ביום שלישי שבו נברא גן עדן.

פרק א, יד

יהי מאורות, דרך מקראות לדבר בלשון יחיד אצל רבים כמו: **ויהי אנשים אשר היו טמאים**. וכן פירוש יהי מעשה, ומהו המאורות, מארת האור שילד מן האור שנברא ביום ראשון יחלק לשתי חתיכות, האחת גדולה מחברתה, הם שמש וירח, ומה שכתב ואת הכוכבים נאמר בעשיה ולא נאמר בצוואה, ללמד שמאליהם כשנחלק האור האחד לשנים, ניתזו ממנו ניצוצות ומהם היו הכוכבים. **מאורות**, חסר לפי שלא נברא להאיר אלא גלגל חמה בלבד והלבנה נבראת למנות זמנים. **ברקיע השמים**, ברקיע הנרקע ופרוס תחת השמים העליונים. **להבדיל בין היום ובין הלילה**, השמש מבדיל ממנו הלילה שעבר, והירח מבדיל ממנו היום שעבר. **והיו לאותות**, שבהם אעשה אותות כגון למשה ליהושע ולחזקיה, וכתבי: **מאותות השמים אל תחתו**.

דבר אחר:

והיו לאותות, על העתידות, כי החוזים אומרים עתידות על מה שחוזים בהם. **ולמועדים**, שמחשבים ללבנה ר"ח חמשה עשר בניסן, ששה בסיון, אחד בתשרי, עשרה בתשרי, ט"ו בתשרי, וכן אמר דוד: **עשה ירח למועדים**.

פרק א, טו

ברקיע השמים להאיר על הארץ, שכן דרך לתלות הנר במקום גבוה. ולפי פשוטו הוצרכו חמה ולבנה להאיר על הארץ, והאור הנברא ביום ראשון להאיר על השמים, לפי שהרקיע שנברא ביום שני נעשה חוצץ בין האור הראשון ובין הארץ. אי נמי מה שכתוב **ויהי אור**, היינו אור היום וכאן היינו אור השמש והירח, ואעפ"י שעדיין לא היו בריות שיצטרכו לאורה, מכל מקום הרי היו עשבים ופירות שהם צריכים להתבשל בשמש ובלבנה כמה דאת אמר: **וממגד תבואות שמש**. ועוד מפני שרץ נפש חיה ועופות שנבראו ביום חמישי, לפיכך הקדים להם אורה.

פרק א, טז

המאורות הגדלים, פירש רש"י שוין נבראו. יש מפרשים להיות מאותו זמן ואילך שוין במדת עוגל אף על פי שלא היה אורם שוה. עוד פירש רש"י ונתמעטה הלבנה. יש מפרשים הוא שמתמעטת מהמלוי עד החדש. ועוד פירש"י אי אפשר לב' מלכים שישתמשו בכתר אחד. פירוש אין הדעת סובלת שנהיה אני והחמה מתבהקין בשוה במדת עוגל שלנו, כסבורה הלבנה שהחמה תתמעט. **הגדולים**, על שם הכוכבים הקטנים מכלם. **לממשלת היום**, על הפירות כדי לבשלם. **לממשלת הלילה**, כדי לצנן שלא יתליעו אבל באור שנברא ביום ראשון אין לשון ממשלה נופל בו שהרי אינו מושל לעשות פירות.

פרק א, יח

ולמשול ביום ובלילה, זה ימשול ביום וזה בלילה, כי ראות הלבנה ביום אין זה ממשלה אלא כשרגא בטיהרא. **ולהבדיל בין האור ובין החשך**, לא לשמש וירח קאי, שהרי אמרנו למעלה שהם מבדילים בין היום ובין הלילה, אלא קאי הוא אכוכבים שנראים כשהאור יוצא והחשך נכנס.

פרק א, כ

ישרצו המים, לאחר שנתלו המאורות ברא כל בעלי חיים. **המים**, כל המים אף שבכלים משריצים תולעים לפי תולדותם על כן לא כתב הימים.

רקיע השמים, בהרבה מקומות נקרא האויר שמים, **אשר תעוף בשמים**, נטה ידך על השמים, **וראשו בשמים**, ערים גדולות ובצורות בשמים, ובלשון משנה מצינו מן הארץ עד שמי קורה, מה שלא נכתב ויהי כן במעשה יום חמישי לפי שבו נבראו הדגים ולא היתה בריאה נוכחת נראית לעינים כבריאות שאר הימים.

פרק א, כב

פרו ורבו וגו' בימים והעוף ירב בארץ, מה שלא ברך בהמה וחיה, כן פן תרבה על האדם חית השדה ולא יוכל לעמוד כנגדם אבל עופות ודגים אלו פורחים באויר ואלו פורחים במים.

פרק א, כד

תוצא הארץ, בבריאות נפשות אתה מוצא ד' כדכתיב **תוצא הארץ נפש חיה, בהמה ורמש וחיתו ארץ** ובעשיית גופים אין אתה מוצא אלא שלש, כדכתיב -

פרק א, כה

יעש אלהים את חית הארץ למינה ואת הבהמה למינה ואת כל רמש האדמה. אלא האדם היא בריאה רביעית והיינו דכתיב לקמן: **ויהי האדם לנפש חיה**.

פרק א, כו

נעשה אדם, ולא כתיב נברא אדם כי הבריאה היא לבדו ברא ה' כדכתיב: **ויברא את האדם**, ואומר: **האדם אשר בראתי**, אבל העשיה וההכנה חברם אתו שכולם נעשו לו שם חברים.

דבר אחר:

נעשה אדם, במקום אחר מצינו יחיד מדבר בלשון רבים **את מי אשלח ומי ילך לנו**, דנא חלמא ופשריה נאמר קדם מלכא. נעשה אדם אומינ"א בלע"ז. כלומר נעשה איש ואשה. וראיה לדבר: **ויקרא את שמם אדם ביום הבראם**. ועוד מצינו אמר רב הונא היכן מצינו שחיה נקראת אדם, שנאמר: **כתפארת אדם לשבת בית**. ומתרגמינן כתושבחתא דאיתתא דיתבא בביתה ועוד כתיב: **ונפש אדם מן הנשים**. **בצלמנו**, בצלם המלאכים. כדמותנו כדמות המלאכים ויועיל לו מה שנברא בדמות, לרדות בדגת הים ובעוף וגו'.

דבר אחר:

כדמותנו, כדמות הקדוש ברוך הוא א"א לומר שהרי כתוב: **ומה דמות תערכו לו**. וא"ת בצלמנו כדמותנו כדמותו בצלם שהוא צר בריותיו, א"כ מה ת"ל: **שופך דם האדם וגו' כי בצלם אלהים עשה את האדם**, מה רבותיה כמו כן בצלם אלהים עשה את הבהמה אלא על כרחנו בצלמנו כדמותנו פירוש בגווינו כמו שאני שליט עליכם, כן יהיה הוא שליט על כל התחתונים.

ובכל הארץ, מה הניח הכתוב להזכיר, אלא בא להוסיף כל דבר כגון רוחות שדים מלאכים מזלות מאורות.

פרק א, כז

בצלמו, שהוא צלם אלהים ואל תתמה אם לא נתפרשה יצירת המלאכים כי לא כתב משה רבינו כאן לא מלאכים ולא גיהנם ולא מעשה מרכבה אלא רק דברים שאנו רואים בעולם כמו שפירשתי למעלה.

דבר אחר:

בצלמו, בצלם שלו שלא הוצרך שישאילו לו אחרים שום צלם. **בצלם אלהים**, בדמות מלאכים שהרי דיוקן מלאכים ואדם שוה וכן תפרש גבי: **והייתם כאלהים**. וראיה לדבר שהרי בבראשית רבה מונה מבראשית עד ולאדם אמר ע"א אזכרות ואם תימצי לומר דבצלם אלהים והייתם כאלהים מנויין בסכום האזכרות, הרי לך מבראשית עד ולאדם אמר שבעים ושלוש אזכרות אלא ודאי לשון מלאכים הם, ולכך לא שני התרגום מן המקרא לתרגמו כבמקומות אחרים.

דבר אחר:

בצלם, דיין ושופט ברא אותו.

דבר אחר:

סרסו: אלהים ברא אותו בצלם, אף על פי ששאר בריות נבראו במאמר האדם נברא בצלם כמו שפירש"י כדי להחשיבו.

זכר ונקבה ברא אותם, כמו שפירש הכתוב: **ויקח אחת מצלעותיו**.

פרק א, כח

פרו ורבו, יש מפרשים לאחר שסרחו ונקנסה עליהם מיתה נאמר להם פרו ורבו לפי שהוצרכה לפריה ורביה מדקאמר **ומלאו את הארץ**, דאם קודם שסרחו נאמר עליהם היה לו לכתוב ומלאו את הגן שהרי דירתם היתה שם קודם שסרחו, אלא ע"י שפריה ורביה דוגמת יצירה היא נכתבה כאן עם היצירה.

וכבשוה, רפי, שהרי לשון צווי הוא אבל אם היה דגש, פירוש לשעבר כמו קבצו פארוור.

פרק א, כט

הנה נתתי לכם, נותן אני עתה לכם ובלע"ז דונאץ וכן: **הרימתי ידי**, מרים אני, **נתתי כסף השדה**, נותן אני.

את כל עשב זרע, זרע כגון תבואה וקטנית ופירות האילן אלו הן למאכל אדם אבל לכל חית השדה נתתי את כל ירק עשב כגון שחת וכיוצא בהן וכשחטא אדם נגזר עליו לאכול עשב שנאמר: **וקוץ ודרדר וגו' ואכלת את עשב השדה**, הוא שנאמר **נמשל כבהמות נדמו**, שאם הותר לו בשר אם כן מצינו חוטא נשכר.

לכם יהיה לאכלה ולכל חית הארץ, פרש"י השוה להם הבהמות והחיות ולא הרשם לאכול בשר והיא דבפרק ארבע מיתות דמלאכי השרת מסננין לו יין וצולין לו בשר ההוא בשר היורד מן השמים. ומה שכתוב: **ורדו בדגת הים** היינו למלאכה כדבעי רחבה הנהיג בעיזא ושבוטא מאי. ובעוף השמים, היינו למלאכה כדבעי רבה בר רב הונא דש באוואזא ותרנגולא מאי. ובכל החיה הרומשת על הארץ היינו נחש לשליחות. כדאיתא פרק ארבע מיתות.

פרק א, לא

וירא אלהים את כל אשר עשה וגו', אפילו יצר הרע.

והנה טוב מאד, שאלמלא יצר הרע לא ישא אדם אשה ולא יוליד בנים ונמצא שאין העולם מתקיים. ביום הששי נאמר שתי פעמים כי טוב אחד לבריאת בהמה ואחד לבריאת אדם. **יום הששי**, יום המבואר והידוע בין הימים האחרים שבו לבדו כלתה כל מעשה בראשית מה שלא היה כן באחד משאר הימים. וכן כתיב: **כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ את הים וגו'.**

פרק ב

פרק ב, ב

ויכל אלהים ביום השביעי נראה כאילו כלתה בו כל מלאכת בראשית שבעוד שהיה יום ששי לא נודע שכלתה מלאכתו או אם יעשה למחרתו כלום. **השביעי** המבורר למנוחה, מה שאין כן באחד משאר הימים.

פרק ב, ג

ויברך אלהים את יום השביעי שבו העולם היה מלא כל טוב וברכה ושובע, דוגמא: **אשר ברכך ה' אלוהיך תתן לו** הוא שאנו אומרים בתפלה וברכתו מכל הימים.

ויקדש אתו פרש"י שלא היה מן יורד בו. ואם תאמר: אף יום טוב מקודש במן כדכתיב: **וביום השביעי שבת לא יהיה בו** ושנו רבותינו לא בא הכתוב אלא לרבות יום כפור ויו"ט. אלא יש לומר דיו"ט לא נפקי מכלל שבת דאף הם שבת מיקרו בכמה מקומות, וממקרא דויקדש אתו נלמוד שבתות וימים טובים.

דבר אחר:

ויקדש אתו, מעשיית מלאכה כדכתיב **כי בו שבת** שלא עשה בו מלאכה, וכן הוא אומר: **וביום השביעי שבת שבתון מקרא קודש כל מלאכה לא תעשו**. **כי בו שבת**, אינו לשון מנוחה שהרי גבי הקדוש ברוך הוא כתיב: **לא ייעף ולא ייגע**, ושלא בטורח ברא הוא את עולמו אלא לשון הפסקה כמו **וישבת המן, וישבתו שלשת האנשים, ויום ולילה לא ישבתו**, פירוש כי בו פסק מלעשות מלאכה. **מכל מלאכתו אשר ברא וגו'** להיות מנהגם מאותו זמן ואילך לעשות כיוצא בהן כגון בעלי חיים אילנות דשא שמזריעין ועושין כיוצא בהם.

דבר אחר:

לעשות, כל ימות עולם כסדר של ימי בראשית שהשמים והארץ יעשו מנהגם ולא ישנו הסדר. מכאן תשובה למינים שאומרים הקדוש ברוך הוא עושה מלאכה בשבת כשהוא מוריד מטר ומגדל צמחים וזה הבל כי כל זה נקבע מששת ימי בראשית שנצטוו לעשות מנהגם ואין זו מלאכה. וראיה לדבר שכן הוא שהרי מן מאחר שלא נברא להיות יורד בששת ימי בראשית לא רצה הקדוש ברוך הוא להורידו בשבת ע"י שלא נראה זמן תחלת ברייתו עד יציאת מצרים.

דבר אחר:

אשר ברא לעשות, ולא עשה, אלו המזיקים שברא הקדוש ברוך הוא נשמתם וכביכול לא הספיק לבראות את גופם עד שקדש עליו היום ונבראו בין השמשות ואין להם גויה רואין ואין נראין.

דבר אחר:

לעשות, כל עשייה האמורה במעשה בראשית ענין תקון הוא, וכן הפירוש מכל המלאכות אשר ברא לתקן בה את העולם. מה שלא נכתב ויהי ערב ויהי בקר יום שביעי לפי שלא היה בו ערב אלא כולו היה אור.

פרק ב, ד

אלה תולדות השמים וגו' לפי שבתחלה קצר במקצת דברים, עכשיו חוזר ומפרש היאך נעשו, אמר רבי אבהו כל מקום שנאמר אלה פסל את הראשונים, כאן פסל תהו ובהו וחושך.

תולדות השמים, מאורות וכוכבים ומעשה מרכבה ושאר דברים של מעלה כגון אש ברד שלג סופה וסערה, אלא שבא דוד והורידן למטה לארץ.
והארץ, בעלי חיים דשאים אילנות אבנים מים.
ביום עשות, ביום שנעשו שמים וארץ בתחלה, אלו הן התולדות שעשה אח"כ כל אחד ואחד בזמנו.

ביום עשות ה' אלהים, עכשיו כשנבנו שמים וארץ במילואם הזכיר עליהם שם המיוחד משום דברב עם הדרת מלך, וכן מצינו אין מזמנין על המזון בשם בפחות מעשרה. כאן פרש"י: שיתף הקדוש ברוך הוא מדת הרחמים עם מדת הדין, והיינו דכתיב: **וה' שמים עשה** פירוש: הוא בעל מדת הרחמים עם מדת דינו עשה השמים.
ארץ ושמים, ולמעלה הוא אומר: **את השמים ואת הארץ** בתנחומא אמרו בבריאה קדמו שמים לארץ אבל בעשייה ותיקון קדמה ארץ לשמים.

פרק ב, ו

ואד, עשן. ברואינה בלע"ז, וי"ו זו טפלה ויתרה היא, וכן רבות במקרא. וכן הפירוש וכל שיח השדה קודם שנתוסף מכמו שנברא, היה עולה אד מן הארץ בכח המאורות, להשקות את האדמה ולהצמיחה, ודיבור כי לא המטיר מפסיק ליתן טעם למה היו הדשאים והאילנות מוסיפין לצמוח.
יעלה, העלה לשון מפעיל, כמו: **ויעל עלות במזבח** שהוא כמו העלה.

פרק ב, ז

וייצר ה' אלהים את האדם, לפי שהיה רוצה לכתוב וישם שם את האדם אשר יצר הזכיר כאן פעם שנית יצירת האדם ודבור: ויטע, ויצמח, נכתב להזכיר מצות עץ הדעת.
ויפח באפיו נשמת חיים, בנפחתו של הקדוש ברוך הוא שהיא רוח הקודש מה שלא נפח בשום אף בריה. וכל כך למה, כדי לכוין דעתו לחוד חידה שיקרא לבריות השמות עצמן שקרא להם הקדוש ברוך הוא, וכן כתוב: **וכל אשר יקרא לו, הוא שמו** פירוש הוא השם שקרא לו הקדוש ברוך הוא קודם שהביאם לו.
נשמת חיים, נשמה שהיא חיה לעולם ואינה מתה במות הגוף.

פרק ב, ח

וישם שם את האדם, אבל תחלת ברייתו לא היתה משם, שאלו נברא בגן עדן ועמידתו שם יהיה סבור שכל העולם כך הוא, אבל בראו מן החוץ וראה כל העולם מלא קוצים וברקנים ואחר כך הכניסו לגן עדן מקום מובחר.

ויטע, וכבר נטע, וכן ויצמח, שהרי קודם האדם היו הצמחים מקדם. אמר ר' שמואל בר נחמני אתה סבור קודם לברייתו של עולם ואינו אלא קודם לברייתו של אדם, והא דאמרינן שהוא מן הדברים שקדמו לעולם, היינו העדן. אבל האילנות נטע ביום השלישי.

פרק ב, ט

ועץ הדעת טוב ורע, כתרגומו והעץ שהאוכלו יודע טוב ורע.

פרק ב, יא

אשר שם הזהב, שתי חוילות הן, סבא וחוילה וגו' וכן: **את אופיר ואת חוילה**. לכך נתן לו סימן שהיא אותה שאצל אופיר, כדכתיב וזהב מאופיר יבא.

פרק ב, יב

וזהב הארץ ההיא טוב, ויכולים לערב בו נחשת ועדיין יתראה טוב, והלא דברים ק"ו: אם מן הנהרים היוצאים ממנו כך, תוכו לא כל שכן.

פרק ב, יד

קדמת אשור, התי"ו במקום ה"א, והוא כאלו כתוב קדמה, והה"א במקום למ"ד בתחלה, כמו למזרח אשור. הוא פרת הידוע לישראל שהוא תחום ארץ ישראל כדכתיב: **עד הנהר הגדול נהר פרת יהיה גבולכם** ולכך כתב הוא פרת ולא הוצרך לפרש יותר כמו שפרש בשאר שלשת נהרות.

פרק ב, טו

לעבדה, להשקותה.

ולשמרה, שלא ירמסוה רגלי בהמה וחיה שעדיין לא היו שם להט חרב והכרובים.

דבר אחר:

לעבדה, על שם: **ששת ימים תעבוד**. **ולשמרה** על שם שמור את יום השבת וכן הוא לעבדה בששת ימי המעשה ולשמרה ביום השבת שאין בו עבודה.

פרק ב, טז

ויצו ה' אלהים על האדם, לא נסהו בשבילו, שכל מה שהיה ועתיד להיות היה גלוי לפניו, אלא להפיס דעתן של מלאכי רחמים שהיו מבקשים עליו רחמים יותר מדאי הראה להם שלא יעמוד בנסיון. ורבותינו דרשו מכאן שבע מצות לבני נח.

ויצו, אלו דינין. וכן הוא אומר: **כי ידעתיו למען אשר יצוה וגו'.**

ה', זה כבוד של הקדוש ברוך הוא וכן הוא אומר: **ונקב שם ה' מות יומת.**

אלהים, זה עבודת כוכבים, וכן הוא אומר: **לא יהיה לך אלהים אחרים.**

על האדם, זו שפיכות דמים, וכן הוא אומר: **שופך דם האדם.**

לאמר, זה גלוי עריות, וכן הוא אומר: **לאמר הן ישלח איש את אשתו.**

מכל עץ הגן, זה גזל.

אכל תאכל, זו אבר מן החי. בא אברהם והוסיף מילה. בא יעקב והוסיף גיד הנשה, בא יהודה והוסיף מצות יבום, באו ישראל והוסיפו עליהם שבת וכבוד אב ואם.

על האדם, עליו ועל זרעו אחריו, לפיכך לא כתב את האדם.

מכל עץ הגן אכל תאכל, וא"ת א"כ יש פתחון פה לבעל דין לחלוק לומר שאכל מעץ החיים. ואם כן היאך נקנסה עליו מיתה לאחר מיכן כשאכל מעץ הדעת, אלא יש לומר שלא אכל מעץ החיים שלא נשתהה בגן עדן אלא ג' שעות, ואם תמצא לומר אכל ממנו שמא עץ הדעת סם המות הוא לאוכל מעץ החיים, ועץ החיים סם החיים הוא לאוכל מעץ הדעת לפיכך לאחר שאכל מעץ הדעת אמר הקדוש ברוך הוא: **הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע ועתה פן ישלח ידו ולקח גם מעץ החיים פעם שנית: ואכל וחי לעולם וקרוב לבריות לטעות אחריו אבל מאחר שלא יאכל מעץ החיים אחר עץ הדעת ודאי ימות.**

דבר אחר:

מכל עץ הגן אכל תאכל, לאו מעץ החיים קאי, שהרי אינו צריך אזהרה, שמה שכתוב: **ועץ החיים בתוך הגן** היינו באמצע הגן וראיה לדבר שתרגומו באמצע גינתא. ועץ הדעת היה מקיפו סביב על פני כל סביבו נמצא ששניהם באמצע הגן, וכל זמן שלא יעבור ולא יקח מעץ הדעת עץ החיים יהיה שמור בתוכו, לפיכך לא נזהר רק על עץ הדעת וכשעבר ואכל ממנו אז אמר הקדוש ברוך הוא: **הן האדם היה כאחד ממנו וגו'.**

דבר אחר:

אדם הורשה לאכול מכל עץ הגן רק מעץ הדעת כדכתיב: **ומעץ הדעת לא תאכל ממנו** שכל זמן שלא תאכל ממנו לא יהיה בך דעת ויצר להבחין בין טוב לרע ואיני דבר אלא שוגג ולא תהיה חוטא ואין מיחוש בדבר אם תחיה לעולם מאחר שלא תחטא, אבל אם תטעום ממנו הריני דבר מזיד וקונס עליך מיתה פן תהיה חי חוטא לעולם.

דבר אחר:

מה שלא הוזכר האדם על עץ החיים היינו לפי שהיה עתיד לעבור על צווי ומוטב שיאכל מעץ הדעת משיאכל מעץ החיים.

פרק ב, יז

כי ביום אכלך ממנו מות תמות האדם, לא נברא על מתכונת שימות אבל כשחטא נקנס למיתה, כלומר אם תאכל ממנו סופך למות ולא תוכל להנצל מן המיתה לעת קץ, ולא אמר שבאותו יום ימות, ולפיכך הובדל הוא מעץ החיים פן יחזור לתולדתו לחיות לעולם ויצטרך לגזור מיתה עליו.

פרק ב, יח

לא טוב היות האדם לבדו, מתחילה עלה במחשבה לעשות לו זוג ולא מצא פתח לעשות עד לאחר קריאת השמות כדי שיתאוה לה ויחבבנה יותר.

פרק ב, יט

ויצר ה' אלהים, במקום אחר הוא אומר שהעופות מן המים נבראו וכאן הוא אומר מן האדמה לפי שיש מיני עופות שנבראו מן המים ודירתם שם כגון צאינ"א פלוב"ן ויש עופות אחרים שנבראו מן האדמה ואינן יכולים לעמוד במים כגון תרנגולים ועופות אחרים הרבה. **ויבא אל האדם**, דגים לא הביא כי בתוך המים הם ואינם יוצאים, ואם יוצאים מתים, ואין לו רדיה עליהם, וגם בהמות לא הביא לפי שהיו מצויות אצלו ורגיל בהם ומכירם ולא היה צריך להביאם לו.

לראות מה יקרא לו, לראות מה השכיל רוח חיים אשר נפח באפיו אם יקרא לבריות שמות הראויים להם והועיל, כדכתיב הוא שמו הוא השם הראוי לו שהסכימה דעתו לדעת בוראו.

וכל אשר יקרא לו וגו', כדי שידע מעצמו להזכיר שמותם כשיצטרך להם, שאילו קרא להן הקדוש ב"ה שמות ומלמד אותם לאדם לא היה יודע הדבר מהר וקשה לו ליכנס בדבר.

פרק ב, כ

ולאדם לא מצא עזר, ולמה לא בראה תחלה, אלא צפה הקדוש ברוך הוא שעתיד לקרוא עליה תגר ולא בראה לו תחלה עד שתבעה בפיו בפירוש, ומיד: **ויפל תרדמה**. **כנגדו**, מן הדומה לו בצלם דמות ורקמה, כתרגום ירושלמי בר זוג בדנפיק ביה. ולפיכך כתב: לא מצא עזר כנגדו, אעפ"י שכמה משרתים ועומדים היה מוצא לו.

פרק ב, כא

ויפל תרדמה על האדם, לפי הפשט חס הקדוש ברוך הוא על אדם הראשון שלא להכאיבו לפיכך הפיל עליו תרדמה.

וישן ויקח אחת מצלעותיו, אחת מצלעותיו שמואל אמר מבין תרין עלעוהי.

ויסגר בשר תחתנה, תחתה אין כתיב כאן דמשמע תחתית של דבר אלא תחתנה כתיב, פירוש תחת השתים.

ויסגר בשר, עד בריאת האשה לא כתיב סמ"ך, ללמדך: באת אשה בא סטן.

דבר אחר:

ללמדך שהאשה סמוך לבעלה, ופריך התם והא כתיב: **הסובב את כל ארץ החוילה ומשני** ההוא בנהרות הוא דכתיב.

בשר תחתנה, עשה לו כסתות היינו בשר העגבות.

פרק ב, כב

ויבאה אל האדם, מהיכן הביאה. והלא מצלעותיו נלקחה, אלא דבר הכתוב על מחשבתו של אדם, שבתחלה כשראה אותה חשב בלבו שהובאה לו כשאר הבריות, וכשהרגיש בעצמו שהיה חסר צלעו אז אמר: **עצם מעצמי וגו'** ודוגמא: **והאנשים רדפו אחריהם**, חשבו לרדוף אחריהם. ויש מפרשים שנבנתה חוץ לגן, ולכך כתוב: **ויבאה אל האדם** מחוץ לגן.

פרק ב, כג

זאת הפעם, כלומר עכשיו יצאה אשה מן האיש אבל מכאן ולהבא אינו כן אלא האיש יצא מן האשה.

זאת הפעם עצם מעצמי, פרש"י: מלמד שבא אדם על כל בהמה וחיה ולא נתקררה דעתו. צריך לומר שנתעברו קודם שבא עליהם אדם, דאי לא תימא הכי הא מיעקרן בביאת אדם.

עצם מעצמי, בריה זו אינה דומה כשאר בריות שהן מן הקרקע והמים והרקק, ומדוע נשתנית, אלא בזאת נתכוין הקדוש ברוך הוא שיעזוב איש את אביו ואת אמו ודבק באשתו ואז יהיה הוא לבשר אחד, כלומר גופו שלם, לפיכך הוא רודף אחריה כי ממנו היא וכאלו הוא חסר אחד מאבריו. דוגמא: **והיה המשכן אחד**, אבל בהמות חיות ועופות ושאר בריות אינן רודפין כל כך לפי שאינם חסרים.

לזאת יקרא אשה, דוגמא: **כי יהיה נערה בתולה**.

כי מאיש לקחה, אבל נקבות של שאר בריות לא נלקחו מהזכרים לפיכך לא נקראות על לשון הזכר, כמה דאת אמר: תישים עזים אילים רחלים שוורים פרים פרות עיירים אתונות.

כי מאיש לקחה, יצאה ממנו שלא כדרך הנוצרים כדי שלא תתפרץ במשכבה עם שאר אנשים רק לבעל בריתה שהוא איש שלה והיא צלעתו, וכן הוא אומר **ודבק באשתו**. דרש רבי חנינא איש ואשה אם זכו ללכת בדרך ישר זה וזה בלא ניאוף הקדוש ברוך הוא ביניהם, שהרי חלק את שמו ושיכנו ביניהם, לא זכו אש אוכלתם שהקב"ה מסלק שמו מביניהם ונמצא אש ואש, ודאשה עדיף מדאיש, אש של אשה קשה וממהרת לאכול וליפרע יותר משל איש, מאי טעמא האי מצטרף אש של אשה נוח לדלוק שאין אות של שם מפסיקתו אלא מחובר הוא ונקרא אש, אבל של איש אין האותיות מצטרפות יחד שהיו"ד של שם מפסיקתן הכי מיתניא, והכי פירש"י במסכת סוטה.

פרק ב, כד

והיו לבשר אחד, ולא יזכה הוא באחרת והיא לא תזכה באחר.

פרק ג

פרק ג, א

הנחש היה ערום, צריך לומר שע"י מקרה קודם לכן אכל מעץ הדעת שהרי האזהרה לא היתה רק לאדם.

ויאמר אל האשה, פתח הקדוש ברוך הוא את פי הנחש כמו שפתח את פי האתון של בלעם.

אף כי אמר אלהים וגו', אפילו אם אמר הקדוש ברוך הוא מצותיו לא תאכלו משום עץ שבגן בתמיה. לפי הסברא גם הוא יודע הצווי דכתיב: **אף כי אמר אלהים לא תאכלו וגו'**.

פרק ג, ג

ולא תגעו בו, לאכלו כמו: **ובנבלתם לא תגעו** לפי הפשט והאמת כל המוסיף גורע ואין זה סייג לתורה הואיל ואמרה שהקב"ה אמר לא תגעו בו.

פרק ג, ד

לא מות תמתון, פרש"י דחפה עד שנגעה בו, אמר לה כשם שאין את מתה בנגיעה וכו' וא"ת מנא ידע שלא תמות בנגיעה, עדיין לא עבר היום ורחמנא אמר כי: **ביום אכלך ממנו מות תמות**. אבל אין להרהר אחר דברי רבותינו ז"ל, אבל לתשובת המינים יש לומר שהנחש דבר עמה למחרת שדחפה ואמר כשם שאין מיתה בנגיעה וכו' שכבר עבר היום והשיאה ואכלה מעץ הדעת באותו יום שני לנגיעה ונתנה גם לאישה.

דבר אחר:

לא מות תמתון, אמר הנחש לחוה אכלי ממנו ואל תפסידי בכך שום דבר שהרי בלאו הכי נקנסה עליך מיתה בנגיעה ומה תפסידי אם תאכלי ממנו, והכי הפירוש **דלא מות תמתון** לא בשביל האכילה גרידא תמותון שהרי כבר נקנסה עליכם מיתה בשביל הנגיעה.

פרק ג, ה

והייתם כאלהים, כמלאכים. וראיה לפירוש זה שתרגומו כתרגום: **בצלם אלהים ברא אותו**.

פרק ג, ו

ותרא האשה, בלבה כמו וראיתי אני בלבי.

דבר אחר:

ותרא האשה, סרסוה ותקח האשה מפריה ותאכל ותרא כי טוב העץ למאכל ותתן גם לאישה עמה ויאכל.
גם לאישה, לרבות קין ותיומתו שכבר נולדו כמו ששנינו עלו למטה שנים וירדו ארבעה.
ותאכל, היא אכלה תחלה כסבורה שאיננה בכלל הצווי.
ותתן גם לאישה וגו', פרש"י שלא תמות היא ויחיה הוא וישא אחרת. כלומר הקדוש ברוך הוא אמר לנו פרו ורבו ומי שיאכל מעץ הדעת כמוני אם בבעלי תתקיים ברכת פרו ורבו גם בי תתקיים.

פרק ג, ז

ותפקחנה עיני שניהם, וכי סומין היו אלא נסתכלו והבינו במה שהראה להם הקדוש ברוך הוא כמה דורות אבדו בשבילם.
וידעו, כי גנאי הוא להם להיותם ערומים.
ערומים, מלאים דמלאים.
ויתפרו עלה תאנה, למלבוש ובכסות קל נתעטפו שלא להנות מן העולם כדי לכפר עליהם.
ויעשו להם חגורות, לחגור את המלבוש.

דבר אחר:

חגורות, לכסות בשר ערוה כמו: **ודוד חגור אפוד בד**, מין מלבוש.

פרק ג, ח

מתהלך בגן, הקול היה מתהלך ומצינו במקום אחר הליכה גבי קול: **ויהי קול השופר הולך וחזק מאד, קולה כנחש ילך**.

לרוח היום, לרוח המצויה שהרי נכנסה בו ערמומית ויודה מעצמו אבל לא לשאינה מצויה שלא היא לו פתחון פה לומר בשביל הרוח שאינה מצויה נחבאתי.

דבר אחר:

לרוח היום, לקרר עצמם היו יושבים אדם וחיה וכששמעו הקול ברחו משם ונמצאו בתוך הגן.

לרוח היום, פירש רש"י רוח מערבית וכו' והכי קים לן דשכינה במערב.

פרק ג, י

כי עירום אנכי, אעפ"י שכבר תפרו עלה תאנה, י"ל שמא לא כיסו אלא בשר ערוה בלבד.

פרק ג, יב

האשה אשר נתת עמדי, להיות לי לעזר והיה לי לבטוח עליה שלא לעשות לי שום דבר כי אם לעזר, בשביל כך קבלתי מידה. גם לא ידעתי מאיזה עץ נתנה לי, היינו דכתיב היא נתנה לי מן העץ ולא כתוב מעץ הדעת. והוא היה כפוי טובה שהרי הקדוש ברוך הוא נתנה לו לטובה והוא חשבה לרעה.

פרק ג, יג

ויאמר ה' אלהים לאשה, ואדם היכן היה אבא חלפתא אומר בדרך ארץ נתעסק והלך וישן לו.

פרק ג, יד

כי עשית זאת, פירש"י מכאן שאין מהפכים בזכותו של מסית וכו' וא"ת אם כן הוא היכי היא נהרג מסית לעולם, יטעון כך דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעים. אלא י"ל שאין לפטור אדם מסית בכך מאחר שהוא מוזהר שלא להסית אבל הנחש לא הוזהר שלא להסית ואם שאלו הקדוש ברוך הוא למה עשית כך היה פוטר עצמו לומר כך דברי הרב וכו' אלא מאחר דאיהו לא טעין אנן לא טענינן ליה. ואם תאמר: הא ק"ל דאין מסית אלא לעבודת כוכבים, אלא מדאמר להו: **והייתם כאלוהים**, ש"מ היינו דעבודת כוכבים.

ארור אתה, התחיל הקדוש ברוך הוא לקללם כדרך שעשו העבירה הנחש שהתחיל נתקלל תחלה ואחריו חיה ואחריה אדם.

מכל הבהמה ומכל חית השדה, פרש"י אם מבהמה נתקלל מחיה לא כל שכן. שהרי מצינו צער עיבור בהמה גסה יותר מצער עיבור חיה דקה. העמידו רבותינו שימי עיבורו של

נחש שבע שנים וה"ק **ארור אתה מן הבהמה** בדוגמא וכענין שהיא מקוללת מן החיה. פירוש: כשם שהבהמה המושכת ימי עבודה זו היא חמור. נתקללה יותר מחית השדה שמקצרת ימי עבודה זהו חתול לאחר שבע, שימי עבורו של חתול שבעה שבועות ושל חמור מ"ט שבועות, כך נתקלל הוא יותר מאותה בהמה לאחר שבע דהוו להו שבע שנים. וי"ו **דומכל** יתירה היא.

דבר אחר:

מכל הבהמה ומכל חית השדה, שאין לך בהמה וחיה ההולכת על גחון,, ואתה **על גחנך תלך**. ולכל הבהמה ולכל חית השדה נתתי את כל עשב לאכלה ואתה **עפר תאכל כל ימי חיך** שמתוך שפיך בארץ העפר יכנס לתוך פיך ותאכלנו בעל כרחך. **ועפר תאכל**, היינו קרקע בתולה וה"ק כל ימי חיך תטרח לחזר אחר קרקע בתולה לצורך מאכלך וזהו הקנס שנקנס עליו. **על גחונך תלך**, מכאן ואילך.

פרק ג, טו

ואיבה אשית, מה שפרש"י ולא לדבר אל חוה תחלה וכו', לעיל קאי וגם לא נתכונת לדבר אל חוה תחלה וכו'. **הוא ישופך ראש**, שאתה הולך על גחון. **ואתה תשופנו עקב**, שאין אתה יכול להזיקו רק בעקב.

פרק ג, טז

אל האשה אמר, שאלו גויים את רבי יהושע למה נתקללה חוה על אכילת עץ הדעת מאחר שעדיין לא נוצרה בשעת הצווי, אמר להם על האדם כתיב על כל אבריו של אדם והיא נבראת מצלעו.

דבר אחר:

היא כללה עצמה באזהרה כשאמרה: **ומפרי העץ אשר בתוך הגן אמר אלהים לא תאכלו ממנו**.

הרבה ארבה, שתחיה בעצבון ובטורח כל ימך. וא"ת מה אכפת לך מהקללה, אכניס שפחות לשמשני, ת"ל **והרויך** כלומר תתעברי, מדה כנגד מדה היא מלאה את בטנה מן האיסור לפיכך תלקה בבטנה. וא"ת אלד בשופי ובנחת ת"ל **בעצב תלדי** והוא צער הלידה. וא"ת אשמור עצמי מלהזקק לבעלי ת"ל **ואל אישך תשוקתך** וא"ת אכופ יצרי ולא אזקק עמו כלל ת"ל **והוא ימשל בך** על כרחך תזקק עמו.

והוא ימשל ברך, פרש"י הכל ממנו ולא ממך. כלומר אפילו אין לה תאוה יכול הוא לבעול אבל אם אין לו תאוה אינה יכולה היא.

והוא ימשל ברך, דרשו רבותינו בב"ר יכול ממשלה מכל צד פירוש שיוכל למשכנה, ת"ל: **לא יחבול רחים ורכב** ובאשה קאי כדכתיב לעיל לאלתר: **כי יקח איש אשה חדשה**. ועוד כי פסוק זה מתורגם כתרגום ירושלמי לא תמשכנון רחיא ורכבא ארום צרכי נפשתא אינון ולא תאסור כלין וחתנים ארום כל דעביד אלין כמאן דכפר בעלמא דאתי, כלומר אם ארש איש אשה לא יניחנה זמן ארוך באירוסין.

פרק ג, יז

ולאדם, אמר רבי יהודה ב"ר סימון מבראשית עד ולאדם יש שבעים ואחת אזכרות כנגד שבעים ואחד סנהדרין, מלמד שדנו הקדוש ברוך הוא בסנהדרין גדולה לקנוס עליו מיתה. ואם תאמר הרי שבעים ושלש הם, אלא **בצלם אלהים, והייתם כאלהים**, אינו בכלל, כמו שפרשתי למעלה.

ולאדם אמר, הכל משמשים פנים כנגד עורף חוץ מג' שמשמשים פנים כנגד פנים מפני שהשכינה מדברת עמהם ואלו הן אדם נחש דג. אדם דכתיב: **ולאדם אמר**, נחש ויאמר ה' אלהים אל הנחש, דג שנאמר: **ויאמר ה' לדג**.

כי שמעת לקול אשתך, ולא לקולי והיא גלתה לך סוד הנחש, לפיכך לא היית שוגג, ועל כן נענשת.

ארורה האדמה, נתקללה האדמה על שעברה ציוויו של הקדוש ברוך הוא שאמר לה: **תדשא הארץ עץ פרי עושה פרי**, מה הפרי נאכל אף העץ נאכל והיא לא עשתה כן אלא **ותוצא הארץ עץ עושה פרי**. והיא לא נתקללה אלא ימי חייו של אדם שנאמר כל ימי חיך וצא וחשוב שנותיו ותמצא שמשמת הוא לא נולד איש עד שנולד נח וחזרה ברכה למקומה, דכתיב: **זה ינחמנו ממעשנו ומעצבון ידינו מן האדמה וגו'**, וכתוב: **ויחל נח איש האדמה ויטע כרם**.

בעבורך, בתבואתך לשון: **מעבור הארץ** כמו שכתב אחריו: **וקוץ ודרדר תצמיח לך**. **כל ימי חיך**, וא"ת איך ניצל אדם מן המיתה הרי כתיב: **כי ביום אכלך ממנו מות תמות** אלא י"ל ניצל לפי שהשיב דברים נכוחים. **האשה אשר נתת עמדי וגו'** סבור הייתי שלא נתת לי אשה רק לתקנתי ולא היה לי להשמר ממנה. ומ"מ מפני שהניח צווי נתקלל.

פרק ג, יח

וקוץ ודרדר תצמיח לך, עד עתה נתקיימה גזירת וירדו וגו' ולא נצטרכת לשמור גן ופרדס אלא מעתה תצטרך, ותצמיח לך קוץ ודרדר להקיף גן ופרדס שלך שלא יכנסו חיות השדה. ותצמיח קאי אאדם.

פרק ג, יט

בזעת אפיק, זה החוטם שמזיע תחלה בעת הטורח. וקללה זו לא נתקיימה אלא בעובדי אדמה אבל **בעצב תלדי בנים** נתקיימה בכל הנשים לפי שחווה חטאה והחטיאה ולפיכך גדולה קללתה.

עד שובך אל האדמה, אבל מששב אל עפרו ומת בטל גזירה כמו שפי'.

פרק ג, כ

חווה, לשון חיות מגזרת היה הוה.

אם כל חי, אמר ר' סימון אמו של כל החיים, שכל מאה ושלישים שנה שפירש אדם מחווה היו הרוחות זכרים מתחממין ממנה ויולדת מהם, ורוחות נקבות מתחממות ממנו ויולדות ה"ד: **אשר בהעוותו והוכחתי בשבט אנשים**.

דבר אחר:

אם כל חי, לשון גבורה כמו: **שקמתי אם בישראל**.

פרק ג, כא

כתנות עור, פרש"י חלקין כצפורן. כלומר לא היה בעור שער לאפוקי ממאן דאמר עור ארנבים מלא שיער. כתנות עור פרש"י לעור גופם ובשרם. כמו: **יאכל בדי עורו**, אברי גופו. ואין לפרש עור בהמה שעדיין לא נפשטה בהמה וכן תרגם אונקלוס למשך בשרהון.

דבר אחר:

כתנות עור, מעור זוגו של לויטן ששחטו הקדוש ברוך הוא ומלח הנשאר לצדיקים לעתיד לבא.

וילבשם, בתחלה: **ויעשו להם חגורות** משמע ממתנים ולמטה ולבסוף **כתנות עור** וילבשם לכל גופם.

פרק ג, כב

ועתה פן ישלח ידו, מקרא קצר הוא ועתה ראוי הוא להיות נטרד מכאן, **פן ישלח ידו** שהרי הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים. ועתה **פן ישלח ידו**, גלוי וידוע לפניו כי גם בתוך הגן יכול הקדוש ברוך הוא לשמור את האדם שלא יקח מעץ החיים, אלא כנגד מדת הדין שהיתה מקטרגת עליו לנסותו דבר הכתוב וגלוי לפניו אם יהיה מנוסה לא יעמוד בנסיון לפיכך עשה לו לפנים משורת הדין לגרשו משם להיות לו פתחון פה לומר אף אילו היה שם לא היה מפר צויו.

ולקח גם מעץ החיים, אחרי אשר הורגל לעבור לאכול מעץ הדעת יפרוץ הוא גדר עץ החיים ויאכל ממנו, ועוד שלא נזהר רק על עץ הדעת.
ואכל וחי לעולם, וא"ת הלא כתיב לעיל: **כי ביום אכלך ממנו מות תמות**, והנה עבר הוא על הצווי ואכל ממנו, ואיך יוכל לחיות לעולם, אלא י"ל עץ החיים היה סם חיים ורפואה לאוכל מעץ הדעת, דאי לא תימא הכי אלא מות תמות ממש הרי לאחר מיתתו לא יהיה לו יכולת לאכול מעץ החיים, אלא ע"כ לא נברא עץ החיים אלא לתקן קלקול עץ הדעת ומות תמות פירוש תהא נחשב כמת.

דבר אחר:

אמר הקדוש ברוך הוא כבר נקנסה מיתה עליו וגזרתו על עץ החיים שכל האוכל ממנו יחיה לעולם ואם יאכל האדם ממנו איך יתקומו ב' גזירות הללו, לפיכך נכון שאטרדנו מגן עדן.

דבר אחר:

אם יוליד בנים בתוך הגן לא יחטאו לקנוס עליהם מיתה ואם יאכלו מעץ החיים יחיו לעולם לפיכך טרדו.

פרק ג, כג

וישלחוהו מגן עדן, כדין רוצח בשגגה לפי כשהביא הוא מיתה לעולם על אכילת עץ הדעת עדיין לא היה בו דעת ובינה.

פרק ג, כד

ויגרש את האדם, לא בא כתוב זה לומר שגרשו הקדוש ברוך הוא שכבר נאמר וישלחוהו, אלא כך פי' כאשר גרשו השכין הכרובים. הכרובים צורות מפחידות את רואיהן, ובידם להט החרב המתהפכת שיש לה להט משני צדדיה.

פרק ד

פרק ד, א

קניתי איש את ה', בבריאית עולם, דהיינו מבראשית עד אלה תולדות השמים, לא נזכר הקדוש ברוך הוא אלא בשם אלהים לומר שברא עולמו במדת הדין, ובעשיית העולם ובתיקונו דהיינו מאלה תולדות השמים עד והאדם ידע הוא נזכר בשתי אזכרות, לומר לך ששיתף הרחמים עם מדת הדין אולי יוכל עולמו לעמוד. ואל תשיבני **אף כי אמר אלהים**, אשר בתוך הגן אמר אלהים, **כי יודע אלהים**, לפי שהן דברי הנחש וחוה, ומן והאדם ידע

ואילך שיצר הרע בא ומתגדל בבריות סילק הקדוש ברוך הוא את מדת דינו ונזכר במדת הרחמים לבדה להתנהג בה עם בריותיו כדי להעמיד ולקיים עולמו.

פרק ד, ג

מקץ ימים, שנולדו. שנה תמימה נקראת ימים על שם שכל הימים חוזרים לסידור כבתחלה בארוכה ובקצרה.

ויבא קין מפרי האדמה, ממותר מאכלו, כדכתיב: **ויהי מקץ ימים ויבא קין וגו'** לאחר זמן. כאן פרש"י זרע פשתן הביא. ולפיכך אל מנחתו לא שעה לפי שהביא ממותר מאכלו ומן האדמה שנתקללה אבל הבל הביא דבר חשוב קודם שנהנה מהן, כדכתיב: **מבכורות צאנו ומחלביהן**. ולפי שבא קלקול על ידי שני קרבנות הללו הזהירם הקדוש ברוך הוא שלא יתחברו צמר ופשתיים יחדיו.

פרק ד, ד

וישע, פרש"י ויפן, וכן אל ישעו, חז"ק, הפסוק הזה אינו בישעיה ואינו **ואל ישעו בדברי שקר** דאם כן קשה ליה מיניה וביה.

פרק ד, ז

הלוא אם תיטיב שאת, לשון דורון כמו: **וישא משאות מאת פניו** כלומר, אם תיטיב הדורון שתחזור ותביא דורון אחר מתקבל מוטב, ואם לא תיטיב הדורון - **לפתח חטאת רבץ**, לפתח דבריך החטא שמור שלא תוכל לנקות עצמך בדברים. ופסוק זה מקצרי לשון הוא כמו: **לכן כל הורג קין, כל מכה יבوسی ויגע בצינור**.

דבר אחר:

אם תיטיב, שתכבוש יצרך מהרוג אחיך שאתה מתקנא בו יש לי לשאת עונותיך, לשון: **נושא עון**, ואם לא תיטיב שלא תכבוש יצרך. לפתח ביתך העונש רבץ. **חטאת**, לשון עונש כמו: **אם יקרר עון בדבר זה**, דגבי בעלת אוב ויכול אתה להרגו אם תרצה. וא"ת הוא יברח ממני ולא אוכל להרגו ת"ל **ואליך תשוקתו** של הבל אחיך להיותו שלם עמך כבראשונה ולא יברח ממך. וא"ת הוא גבור ממני **ואתה תמשל בו** כלומר תתקפהו ותוכל להרגו. היינו, **ויאמר קין אל הבל אחיו** שימשול בו כמו שאמר לו הקדוש ברוך הוא, והבל לא הסכים בדבר, לפיכך **ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגוהו**. **ואליך תשוקתו**, פרש"י הוא מתאוה ושוקק להכשילך וא"ת הואיל וכך הוא לא תענש עליו ת"ל **ואתה תמשל בו**, ביצר הרע.

דבר אחר:

ואתה תמשל בו, באחריך. בדין נחלה בכורה שהרי בכור אתה. ויש אגדה בב"ר על מה היו מדיינין אמר זה לזה בואו נחלוק את העולם הבל נטל את המטלטלין וקין נטל את הקרקע וכן כתוב: **ויהי הבל רועה צאן וקין היה עובד אדמה** קין אמר ארעא דאת קאים עלה דידי הוא, והבל אמר מה דאת לביש דידי הוא, דין אמר חלוץ, ודין אמר פרח, מתוך כך **ויקם קין אל הבל וגו'**.

פרק ד, יא

מן האדמה, פרש"י יותר ממה שנתקללה היא כבר בעונה כלומר על שלא הוציאה עץ שטעמו וטעם פרוי שוה.

דבר אחר:

ארור אתה מן האדמה, מחמת האדמה, כיצד **כי תעבד את האדמה** בשנה זו **לא תסוף** היא **תת כחה לך** בשנה אחרת לפיכך מיד תהיה **נע ונד** ותמצא ארור. **אשר פצתה את פיה לקחת את דמי אחריך**, והדם הוא יחניף את הארץ לפיכך כשתעבד את האדמה לא תסוף לתת לך את כחה ושמנה כל זמן שאתה וזרעך בעולם, לפיכך **נע ונד** אחר מזוניך **תהיה בארץ** כמה דאת אמר: **נודד ללחם איה**.

פרק ד, יג

גדול עוני מנשוא, עונש עוני שהטלת עלי לא אוכל לסבול, שהרי גרשת אותי וכו'. עוני כמו: **ויגדל עון בת עמי מחטאת סדום**, אם יקרך עון בדבר הזה.

דבר אחר:

גדול עוני מנשוא, בתמיה.

פרק ד, יד

הן גרשת אותי, ע"י שלא תוסיף הארץ לתת כחה לי, אבי חטא לך וגרשתו מגן עדן ונתכפר לו ואותי שגרשת להיות נע ונד היה לך לכפר לי. **והיה כל מצאי וגו'**, ובגלות לא אתכפר.

פרק ד, טו

לכן כל הרג קין, לכן שכל כך נכנע קין. **שבעתים יקם**, לפי פשוטו קין ינקם שבע נקימות מאותו שיהרגנו.

שבעתים, לשון שבעה, דוגמא: **והכבשה ישלם ארבעתים**. ואל תתמה על לשון שבעתים שכן דרכו של מקרא כמו: **ויספתי ליסרה אתכם שבע על חטאתיכם**. כי שבע יפל צדיק וקם, חצבה עמודיה שבעה, **מזוקק שבעתים**.
וישם ה' לקין אות, נתן לו אות והאמין בו אך הכתוב לא גלהו.
לבלתי הכות אתו, לפי שעדיין לא הוזהר ולא הותרה על רציחה ומ"מ קנסו גלות.
כל מצאו, שום מוצאו כמו: **כל אלמנה ויתום לא תענון**.

פרק ד, טז

ויצא קין מלפני ה', דוגמא: **ומרדכי יצא מלפני המלך**, האריך לו חיים בשביל גלותו וגם הוא קבל עליו גזר דינו.
וישב בארץ נוד, בתחלה כתב: **נע ונד תהיה בארץ** ולבסוף כתוב **בארץ נוד** ולא כתוב נע מכאן שגלות מכפרת מחצה.

פרק ד, כ

אבי ישב אהל ומקנה, פרש"י מדרש אגדה בונה בתים לעבודת כוכבים כמה דאת אמר: **סמל הקנאה המקנה**. כלומר מקנה דהכא מתפרש כמו המקנה דהתם דתרווייהו כתובים בה"א.

פרק ד, כא

ושם אחיו יובל, הענין מוכיח כי תאומים היו מדלא כתיב ביה ותלד עוד. ודרך הוא אצל רועים להיות מנגנים וכן תפרש גבי: **ואחות תובל קין נעמה**.

פרק ד, כב

וצלה גם הוא ילדה, להכי כתיב ביה גם לומר אף היא שנבחרה לתשמיש אף היא ילדה ולא הועילו לה העקרים שהשקוה, משום דאיכא גופא דלא מקבל סמא, כדאיתא בפרק המפלת. וגם דהכא מתפרש אף כתרגומו. מה שמנה הכתוב אומנות של בני קין בשביל שנתקללה האדמה בשביל זקנם והניחו אומנותו היא עבודת האדמה ותפשו אומנות אחרת.

פרק ד, כג

ויאמר למך לנשיו, מתוך דבריו שאמר להן **שמען קולי** אנו למדין שהיו לו מורת רוח ואומר להן למה אינכן שומעות לי וכי **איש הרגתי לפצעי** בתמיה. **האזנה** נקוד בצר"י.

פרק ד, כד

כי שבעתים יקם קין, כי אפילו קין שהרג מאחר שנכנע נגזר על הורגו להנקם ממנו שבעתים וכל שכן אני שלא עשיתי עמכן רעה מימי אם תתנהגו עמי שלא כהוגן אנקם מכם.

שבעים ושבעה, כאן פרש"י שהיו נשיו פורשות ממנו משקיימו מצות פריה ורביה לפי שנגזר לכלות זרע קין לז' דורות אמרו מה אנו יולדות לבהלה מחר בא המבול ושוטף הכל. חז"ק הרי דברים אלו סותרים את אלו אם כן לא פירשו ממנו בשביל כליון הזרע, אלא י"ל כסבורות היו שהמבול בא לכלות דור שביעי לקין שהן בניו של למך זה, ולא הבינו במה שראו באיצטרוולגין שלהן שטעו בין למך בנו של מתושאל ובין למך בנו של מתושלח וזהו שפרש"י לאלתר, וזהו ק"ו של שטות. כל לשונו של פרש"י אחר סברתם, כלומר אם כדבריו של למך שהקב"ה ותן כל כך, אינו נפרע מן הרשעים ואינו מקיים את דברו שגזר להביא עליהם את המבול.

פרק ד, כה

ותקרא את שמו שת, אבל למטה הואיל ובא לו הכתוב לסדר סדר תולדות הדורות נכון לכתוב קריאת השם על ידי אדם. שת שממנו נשתת העולם, לשון **וישת עליהם תבל**, והראשונים שבאו מקין הלכו לאיבוד.

פרק ד, כו

ויקרא את שמו אנוש, ארבעה דברים נשתנו בימי אנוש: ההרים נעשו טרשים והתחיל המת מרחיש, ונעשה פניהם כקופין ונעשו חולין למזיקין. **אז הוחל נתבטל כמו: לא יחל דברו**.

פרק ה

פרק ה, א

זה ספר תולדת אדם, אחר שנולד שת שממנו הושתת העולם חזר לו לכתוב יצירתו של אדם לפי שהוא היה ראשון ואחריו כל תולדותיו מדור לדור.

פרק ה, ב

ויקרא את שמו אדם, לדעתו של אדם קראו. כדאיתא בתנחומא ובשוחר טוב א"ל הקדוש ברוך הוא אתה מה שמך א"ל נראה לי שאקרא אדם שנבראתי מאדמה, ואני מה שמי א"ל נאה לך שתקרא ה' שאתה אדון כל העולם, וכן הוא אומר: **אני ה' הוא שמי**, הוא שמי שקרא לי אדם הראשון. פרשה זו נשנית בשביל קריאת השם.

פרק ה, ג

ויולד בדמותו כצלמו, אבל כל שלשים ומאת שנה שהיה פרוש מאשתו והרוחות מתחממות ממנו לא הוליד בדמותו כצלמו רק רוחות.

פרק ה, ה

ויהיו כל ימי אדם תשע **מאות שנה ושלושים שנה** לאו בצימצום ממש אלא אפילו יום אחד בשנה חשוב שנה, וכן כולם.
וימת, בכל הדורות עד נח כתיב הכי להודיע שנקנסה עליהם מיתה בעטיו של נחש ומנח ואילך לא חש.

פרק ה, יח

ויולד את חנוך, שביעי היה ונתחנך לקדושה שכן מצינו השביעי קדש וכן כתוב בדוד הוא השביעי דבר זה הביאו לקדושה. וכן מצינו משבעה רקיעים ערבות משבע ארצות - ארץ ישראל משבע מדברות - מדבר סיני משבעה ימים - ים כנרת מז' עולמות - עולם שביעי שכולו שבת משבע נרות - נר מערבי משבעה ימים - יום שביעי וכן תשרי, שמיטה ויובל.

פרק ה, כד

ואיננו, לפי שהיה קצר ימים לפי האחרים, נראה כמי שלא היה.
ואיננו כי לקח אתו אלהים, תרגם אונקלוס ואיתוהי ארי לא אמית יתיה. פירוש והנה הוא עומד וקים שהרי לא המית אותו הקדוש ברוך הוא, ועתיד לבא עם אליהו בעת הגאולה. וכל אין ואיני שבתלמוד פירוש אחר ואיננו זה. ובתרגום ירושלמי מתרגמין: והא לית הוא ארי איתנגיד במימר מן קדם ה'. ולפי תרגום ירושלמי צריך לומר לקח אתו לשון מיתה, כמו: **קח נא את נפשי, אך אלהים יפדה נפשי מיד שאול כי יקחני סלה**. והוא דרך כבוד שהרי צדיק היה.

פרק ה, כח

ויולד בן, ולא כתוב ויולד את נח, כמו שכתב באחרים. לפי שממנו נבנה העולם שכל העולם חרב והוא ובניו נשארו.

דבר אחר:

מתושלח השיא עצה ללמך שלא יקרא לו שם לפי שאנשי הדור מכשפים היו ויהיו מכשפים אותו אם ידעו שמו.

פרק ה, כט

זה ינחמנו מן האדמה, שהרי נאמר לאדם: **ארורה האדמה בעבורך כל ימי חייך ושנות אדם כלו לתולדות נח וחשב בלבו מה שקלקל זה יתקן זה**.

פרק ה, לב

ויהי נח בן חמש מאות שנה ויולד, יודעים היו שהמבול היה עתיד לבא כמו שפרש"י גבי נשי למך ונשתהה כל כך להעמיד תולדות פן ילד לריק ולבהלה עד שהבטיחו הקדוש ברוך הוא.

פרק ו

פרק ו, ב

בני האלהים, רבי שמעון בן יוחאי קרי להו בני דיינא ולייט למאן דקרי להו בני אלהים, ולמה קרי אותם בני אלהים ר' יוחנן ור"ל אמרו שהרבו שנים בלא צער ובלא יסורין. **מכל אשר בחרו**, חכמים היו בחכמה העליונים ובחרו להם נשים דומות להם כתולדותם להוליד מהן גבורים כמותם ולקחום בחזקה ולכך כעסו להקב"ה.

פרק ו, ג

לא ידון רוחי באדם, פרש"י לא יתרעם ויריב רוחי עלי בשביל האדם. דוגמא מצינו באיוב שאמר עליו הקדוש ברוך הוא אל השטן: **אין כמוהו בארץ איש תם וגו'**. **דבר אחר**: לשון נדן ותיק כלומר לא יהא רוחי נתון בתיקו, זה גוף האדם. **לעולם** לזמן ארוך, כמו: **וישב שם עד עולם, ועבדו לעולם**, כלומר הבריות החיות עכשיו לא יתקימו זמן ארוך.

בשגם הוא בשר, בעבור שגם הוא בשר ואינו דבר קיים לעולם, לפיכך יש לקצר ימיו ולא יחיו עוד כאשר חיו עד עכשיו שע"י כך הם משחיתים דרכם וגוזלים וחומסים שאינן יראין מן המיתה.

והיו ימיו מאה ועשרים שנה, פרש"י אין מוקדם ומאוחר וכו' ואין להקשות הא אמר בפסחים דבחד עניינא מאי דמוקדם מוקדם ומאי דמאוחר מאוחר. דע"כ תרי ענייני נינהו דהא קים לן משנולד יפת לא היה עד המבול רק מאה שנה, ומשום כבודו של נח שלא יאמרו העולם היאך הוליד נח לבהלה אחר הנחמה הקדים הכתוב: **ויולד נח את שם, לוינחם כי עשה את האדם** קרוב לדוגמא זה פרש"י בסוף פרשת לך לך.

פרק ו, ד

הנפלים, נפלאים בגובה חסר אל"ף דוגמא: **ונפלינו אני ועמך**. **היו בארץ בימים ההם**, הנזכרים למעלה: **ויהי כי החל וגו' ויראו בני האלהים וגו'**.

וגם אחרי כן שכעס עליהם הקדוש ברוך הוא כדכתיב: **לא ידון רוחי באדם וגו'**, לא נכנעו עד אשר היו באים בני האלהים אל בנות האדם. **אנשי השם**, א"ר אחא והא כתיב על אנשי המבול: **בני נבל גם בני בלי שם נכאו מן הארץ**, ואת אמרת **אנשי שם**, אלא שהשמו את העולם והושמו מן העולם.

פרק ו, ה

כי רבה רעת האדם, אין להרהר ולומר הואיל והכל גלוי לפניו איך בראו לחטוא, הרי אין יראת שמים בידי שמים כדכתיב: **ועתה ישראל מה ה' אלוהיך שואל מעמך וגו'**, וכתיב: **מי יתן והיה לבבם זה להם וגו'**, וכתיב: **ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב את המות ואת הרע**.

פרק ו, ו

וינחם ה', על שלשה דברים הנחמה באה: בפשיעת הנודר, ובקוצר יד הנודר, או בהתחלף דעתו. השתים באדם, כמו בקוצר יד הנודר או בהתחלף דעתו, והשלישית נאמר בכמה מקומות אצל הקדוש ברוך הוא, והוא פשיעת הנידר כגון כאן, וכגון: **נחמתי כי המלכתי את שאול**, וכגון בכמה מקומות אצל הקדוש ברוך הוא, וכן כתיב: **רגע אדבר על גוי לנתוש ולנתוך ושב הגוי מרעתו ונחמתי על הרעה אשר חשבתי עליו ורגע אדבר על גוי לבנות ולנטוע ועשה הרע בעיני ונחמתי על הטובה**. ומה שכתוב: **ובן אדם ויתנחם**, היינו לשאינם חוטאים, כדכתיב: **לא הביט און ביעקב**, ואז אין לו להתנחם ולעשות רע. **ויתעצב אל לבו**, שיעצו לבראותו.

דבר אחר:

ויתעצב אל לבו, אאדם קאי, הקדוש ברוך הוא נתעצב בשביל לבו של אדם שהיה חושב מחשבות רעות, כמו: **כי נעצב אל דוד שפי' בשביל דוד**.

דבר אחר:

ויתעצב אל לבו, אין עציבה אלא אבילות, כמו שנאמר: **כי נעצב המלך על בנו**, פירוש נתאבל על עולמו. ואם תאמר וכי מתאבלים קודם שימות המת אלא אדם שאינו יודע רגעי הזמן אינו יכול להתאבל עד שימות המת אבל הקדוש ברוך הוא שהכל גלוי וידוע לפניו וחי לעולם מתאבל תחלה.

דבר אחר:

ויתעצב אל לבו, האדם היה נעצב אל לבו של הקדוש ברוך הוא כעצב נבזה ונמאס בעיניו של הקדוש ברוך הוא.

פרק ו, ז

אמחה את האדם, נמחה לא נאמר כמו שנאמר: **נעשה אדם**, לפי שכשבראו אמרו המלאכים: **מה אנוש כי תזכרנו**. ולא הסכימו לבראותו, לכך לא נטל מהן עצה למחותו. אבל לאחר מיכן ששינה את הממונים נטל עצה מהן למחותו, כדכתיב: **הבה נרדה ונבלה שם שפתם**. **כי נחמתי כי עשיתם**, מאחר **כי רבה רעת האדם**. אבל כשהם עושים רצונו של מקום: **לא איש אל ויכזב וכן אדם ויתנחם**, וכן הוא אומר: **נחמתי כי המלכתי את שאול כי שב מאחרי, החזרה באה מאתם כמו שפירשתי למעלה**.
נשלם סדרא דבראשית

פרשת נח

פרק ו, ט

אלה תולדת נח, כל מקום שנאמר אלה פסל את הראשונים. הראשונים **כל יצר מחשבות לבם רק רע כל היום**. והלכו לאבוד, אבל **נח איש צדיק תמים היה** והעמיד דורות לעולם. **תולדת נח**, לשון מאורעות וסבות כמו: **כי לא תדע מה ילד יום**. וכן פרש"י גבי **אלה תולדות יעקב יוסף וגו'**, כלומר אלה הקורות והסבות של נח כמו שמפרש והולך, שהיה צדיק ודורו רשעים ובעונם נשחתו והוא נמלט. **איש צדיק תמים היה**, נותן טעם למה מצא חן יותר מכל בני דורו. **תמים**, בר חטיא אמר: כל מי שנאמר בו תמים השלים שנותיו למדת חשבונו, ונח כמו כן מאותו זמן שנאמר בו **תמים** השלים וחי אחרי כן שמיטין ויובלות, ששנת המבול לא היתה מן המנין שהרי נשתנו בה סדרי בראשית. **היה**, כל מי שנאמר בו היה ראה עולם חדש. **נח איש צדיק תמים היה** אתמול **וימח את כל היקום עכשיו ויהיו בני נח היוצאים מן התיבה וגו'**, יוסף היה רועה את אחיו, אתמול ענו בכבל רגליו, עכשיו ויוסף הוא השליט, ומשה היה רועה אתמול ברח מפני פרעה, עכשיו משקע את רבו במים. **איש היה בארץ עוץ איוב שמו**, אתמול **ישפך לארץ מררתי**, עכשיו **וישב ה' את כל אשר לאיוב למשנה**.

פרק ו, י

ויולד נח שלשה בנים, שנאן בשביל שבא להזכיר נח שהיה צדיק בדורותיו חזר והזכיר בניו אחריו שמהם עמד העולם.

פרק ו, יא

ותשחת הארץ לפני האלהים, לפני הגדולים שהיו בארץ, שהיו לוקחים את הנשים בחזקה.

ותמלא הארץ חמס, איזהו חמס ואיזהו גזל א"ר חמס שוה פרוטה, גזל פחות משוה פרוטה, וכן היו אנשי דור המבול עושין א' מהן היה מוציא קופתו מלאה תורמוסין לשוק, זה בא ונוטל פחות משוה פרוטה וזה פחות משוה פרוטה, עד שאינו יכול להוציא מהם בדיון. אמר להם הקדוש ברוך הוא אתם עשיתם שלא כהוגן אף אני אעשה עמכם שלא כהוגן ושלא כשורה, ה"ד: **הלא נסע יתרם במ ימותו ולא בחכמה**, בלא חכמת התורה. חמס, גילוי עריות, שנאמר: **חמסי ושארי**. חמס, עבודת כוכבים, שנאמר: **וישובו להכעיסני**. חמס ע"ש שפיכות דמים, שנאמר: **מחמס בני יהודה אשר שפכו דם נקי בארצם**.

פרק ו, יב

כי השחית כל בשר את דרכו, תשמישו, כמו: **דרך גבר בעלמה**, וכבר נצטוו **תוצא הארץ נפש חיה למינה בהמה ורמש וחיתו ארץ למינהו** אבל לא לשאינו מינה, לפיכך הנני **משחיתם את הארץ** מדה כנגד מדה. **כל בשר**, אבל לא דגים לפי שלא נגזרה גזרה על הדגים שבים, היינו דכתיב: **מכל אשר בחרבה מתו**.

פרק ו, יג

את הארץ, עם כל בריות הארץ. דוגמא: **כי לי כל הארץ**.

פרק ו, יד

עשה לך תבת, פרש"י הרבה רוח וכו' עד להביא מבול אולי ישובו. הכל גלוי לפניו שלא היו עתידין לשוב אלא כנגד מדת הרחמים שהיתה מבקשת רחמים עליהם פרש"י כך. וגם כך תפרש גבי: **ויהי הגשם**, גלוי היה לפניו שלא יחזרו אלא להשקיט מעליו מדת הרחמים שהיתה מליצה עליהם זכיות הוריד לפניה המים בנחת וראתה היא שלא חזרו בתשובה. **עצי גפר**, גפרית יוצא ממנו ואינו כלה במים. וצוה לקחת עץ זה להראות להם במה הם ראויין לידון. **וכפרת אתה מבית ומחוץ בכפר**, רבותינו ז"ל אמרו ברותחים קילקלו ברותחים נידונו. וא"ת היאך יכול הזפת להתקיים הרי היה נימוח במים הרותחים אלא י"ל נס בתוך נס היה. ויש אומרים: שהמים שסביב לתיבה צוננים היו, דאי לא תימא הכי היאך נמלטו סיחון ועוג אחיו למאן דאמר מבול ירד לארץ ישראל.

פרק ו, טז

צהר תעשה לתבה, הוא החלון שפתח נח כששלח את העורב והיונה ובעוד שהיה סתום נתן שם אבן טובה להאיר להם בפנים, ונמצאו דברי רבותינו מכוונים, כי יש אומרים חלון היה, ויש אומרים: אבן טובה, כי לפי הנראה ספק, ועדות הכתוב שם היה החלון. ולפי פשוטו **צהר תעשה לתבה** לשון יצהר פי' שמן תעשה לצורך התיבה להאיר בה. ואין לפרש חלון להאיר בה ולהכניס בה אורה שהרי לא שמשו המזלות להדיא כל ימי המבול. **ואל אמה תכלנה מלמעלה**, אצוהר קאי תכלה החלון מלמעלה סמוך לגג אמה ולא יזיקו לו הגשמים שהכסוי מסך עליו. וצוהר וחלון משמשים לשון זכר ולשון נקבה כמו: **חלוני שקופים אטומים** וכן הרבה.

ופתח התבה בצדה תשים, בקרן זוית אחת ולא באמצע פני רחבה לפי שהוא קולט כל כובד המים ורוב רוח שולט בו.

דבר אחר:

בצדה, בשליש העליון של גובה התיבה.

תחתים שנים ושלישים, השלשים הם העליונים והם היו לאדם ולכל מאכל.

פרק ו, יז

ואני הנני, פרש"י מוכן להסכים וכו'. כנגד מדת הרחמים שהיתה מלמדת עליו סנגוריא כך פרש"י.

פרק ו, יח

והקמתי את בריתי אתך, שלא יכרת זרעך מפני המבול.

פרק ו, יט

ומכל החי, ר' יהודה אומר לא נכנס ראם זה עם נח לתיבה אבל גוריו נכנסו עמו. ר' נחמיה אומר לא הוא ולא גוריו אלא קשרו נח בתיבה והיה מתלם תלמיות כמין טפריא לסוסייתא הה"ד: **תתקשר רום בתלם עבותו וגו'**.

פרק ו, כ

מהעוף למינהו ומן הבהמה למינה, כסדר יצירת בראשית שהעוף נברא בתחלה ואחריו הבהמה.

פרק ו, כא

מכל מאכל, לפי שיהא שם מכל האוכלים צריך לאסוף מכל המאכלים, שיש שאינו אוכל ממאכל זה ואחר אוכלו.

פרק ו, כב

כן עשה, זה כינוס המאכל.

פרק ז**פרק ז, א**

ויאמר ה', ויאמר קמא זה מדת הדין, אבל האי דמישתעי ביה בהצלה כתיב ביה מדת הרחמים.

פרק ז, ב

מכל הבהמה, פרש"י מכאן שלמד נח תורה. וא"ת הא אמרינן בזבחים טמאים וטהורים בההיא שעתא מי הוו, ומשני אין הוו ומנא ידע, העבירם לפני התיבה, כל שהתיבה קולטתו טהור אין התיבה קולטתו טמא. אלמא לא ידע מי טהור ומי טמא אלא מתוך קליטת התיבה ומאי האי דקאמר שלמד נח תורה, אלא י"ל דהכי הוה פירושא מנא ידע מי דבק במינו ומי לא דבק במינו בין טמאים בין טהורים, ומשני כל שהתיבה קולטתו וכו' וטמאים וטהורים דהתם דאמר, קולטתו טהור לא קולטתו טמא, שייך גבי ערוה, כדאמר בעריות: **אל תטמאו בהם**, וטהרה וטומאה דהכא היינו באכילה וכשהכיר הטהורות לאכילה מבין האחרות, למדנו שלמד תורה כמו שפירש"י.

דבר אחר:

התם בזבחים בעופות פריך מנא ידע אם טהורים אם טמאים, שהרי מיני עופות טמאים מרובים ואין לעמוד בסודם, ומשני העבירם לפני התיבה, אבל אבהמה לא פריך שאין מין בהמה מרובה כל כך ולא היה צריך להעבירם לפני התיבה וכשהכיר הבהמה בלא העברה לפני התיבה למדנו שלמד תורה.

דבר אחר:

מכל הבהמה הטהורה, הנקיה, מתוך שממעטים אותם על ידי אכילה. **תקח לך**, ממנה שבעה זכרים ושבעה נקבות ואם לא תביא מהם רק שנים איש ואשתו יהיו כלים, אבל מן הטמאה והמאוסה לאכול סגי בזוג אחד. ואעפ"י שיש מהם שהאומות אוכלין כגון חזיר וכיוצא בו, הם משריצים ויולדים הרבה בכרס אחד. ומתוך שריבה הכתוב בטהורות זכרים ונקבות הבין נח שהקב"ה חפץ שיקריב לו מהן קרבן. שכן משפט עולה באה זכר, כדכתיב: **אם עולה קרבנו זכר תמים יקריבנו**. ומה שלקח מכל מין טהור שבעה זכרים, כדי להקריב מהם חמש עולות לו ולאשתו ולשלשת בניו, ונשתיירו שנים זכרים לחיות זרע. שבעה שבעה איש ואשתו בבהמה שזכרות ונקבות שלה כעין זכרות ונקבות

של בני אדם כתב בה איש ואשתו. אבל עופות שאין זכרותם ונקבותם כעין בני אדם לא נכתב בהן איש ואשתו רק שבעה שבעה.

פרק ז, ד

ארבעים יום וארבעים לילה, נגד מכת ארבעים.

דבר אחר:

על שעברו ישראל תורה שנתנה למשה לארבעים יום.

פרק ז, ז

מפני מי המבול, ולא מפני הצווי.

פרק ז, ח

ומן הבהמה אשר איננה טהרה, מיכן מוכח בפסחים עיקם הכתוב שמנה אותיות ולא הוציא דבר מגונה דמצי למימר ומן הבהמה הטמאה. חז"ק. שהרי יש לנו להוכיח כך ממקרא של מעלה: **ומן הבהמה אשר לא טהורה היא** ונמצא עקום שמנה אותיות. ואין לתרץ דהאי קרא אשר לא טהורה אין זה עיקום, דבהמה הראויה לקרבן מישתעי קרא, והאי דכתיב אשר לא טהורה היא היינו להוציא חיה טהורה, ולא מצי למכתב הטמאה דטמאה חזיר משמע, הא ליתא, דהא אמר בזבחים: עד שלא הוקם המשכן היו מותרות בהמות חיות ועופות זכרים נקבות תמימין בעלי מומין טהורין אבל לא טמאין, וכולן קרבן עולה. ולפי התלמוד צריך תיבת טהורה להיות מליאה להשלים שמונה אותיות העיקום.

פרק ז, יד

כל צפור כל כנף, פרט למרוטים ולמקוטעים ולסרוחין ולמחסרי איברין שפסולין בקרבן בני נח.

פרק ז, טז

ויסגר ה' בעדו, הניח התיבה פתוחה, מתיירא היה שמא לא באו כולם שהרי לא היה מכיר כל מינין שבבריות וכשבאו כולם ויסגר ה' בעדו, הפתח נסגר מאליו ע"י הרוח, דומיא כמו שמצינו בפסחים שערי העזרה שהיו פתוחים ונעלו מעצמן בערב פסח.

פרק ז, יז

ויהי המבול ארבעים יום, ולמעלה הוא אומר: **ויהי הגשם על הארץ ארבעים יום**, אלא מה שלא פירש הראשון פי' האחרון, כלומר כשהיה הגשם והמבול ארבעים יום אז וישאו המים

את התיבה. וכן: **ויכסו ההרים** מן הראשון לא נודע כמה היו ההרים מכוסים בא ויכסו השני ופירשו.

פרק ז, כ

ויכסו ההרים, לפיכך ויגוע כל בשר שלא מצאו מקום לנוס ומתו. חמש עשרה אמה מלמעלה גברו המים וגו' פסוק זה מלמדנו מכח סברת פשט כי התיבה לא היתה משוקעת במים רק שש אמות כיצד מהיכא נפקא לן דט"ו אמה מלמעלה גברו המים אלא כשתמנה הע"ב יום שיש מי"ו בתשרי שבו נחה התיבה עד אחד בטבת שבו נראו ראשי ההרים שבהם היה כל שקוע התיבה במים ותבינו עד היכן הגיעו המים כי דבר קל הוא להכיר בעץ ששרה במים ימים רבים אף על פי שיבש, ויש לומר שראו והכירו שלא היתה משוקעת במים רק שש אמות שחסרו בע"ב יום הללו והבינו כי החסרון עולה אמה לשנים עשר יום ולפי חשבון זה חזרו ומנו המאה ושמונים יום שיש מכ"ח בסיון שבו פסקו הגשמים והתחילו המים לחסור עד אחד בטבת שבו נראו ראשי ההרים ומצאו בהם ט"ו חלקים משנים עשר יום בחלק ובשני הימים היתרים אין לדקדק כי חסרון חשבונם אינו עולה רק לשישית החלק ולפי שראו בשיקוע התיבה כי החיסרון עולה אמה לי"ב יום הבינו כי חמש עשרה אמה מלמעלה גברו המים וגו'.

פרק ז, כא

וכל האדם, תיבת אדם סתם שבכל המקרא כוללת אנשים ונשים וטף. וא"ת איך נענשו דור המבול מאחר שלא נצטוו על המצות. וי"ל יש כמה מצות שחייבים בני אדם לשמור מכח סברת הדעת אעפ"י שלא נצטוו ולפיכך נענשו, כמו קין שנענש על שפיכות דמים אעפ"י שלא נצטוו על כך, או שמא על הגזל עצמו נצטוו.

פרק ז, כד

ויגברו המים על הארץ חמשים ומאת יום, דיבר הכתוב אחר מחשבתו של נח כאילו לא נתמעטו המים עד שנחה התיבה על הרי אררט אך האמת הם התחילו לחסור מכ"ח בסיון שפסקו בו הגשמים כמו שמסדר והולך ויכלא הגשם מן השמים מיד וישבו המים מעל הארץ וגו' ויחסרו המים מקצה חמשים ומאת יום משהתחיל המבול שהוא מי"ז באייר עד י"ז בתשרי אז חסרו המים כ"כ שנחה התיבה, מיד ותנח התבה בחדש תשרי בי"ז יום לחדש וגו', בעשירי הוא טבת באחד לחדש נראו ראשי ההרים, ויהי מקץ ארבעים יום שנראו ראשי ההרים שהוא עשתי עשר בשבט, ויפתח נח את חלון התבה אשר עשה, וישלח את הערב לאחר שבעת ימים כמו שפירש"י שהוא י"ח בשבט, וישלח את היונה ויחל עוד שבעת ימים, ויסף שלח את היונה והוא כ"ה בשבט, וייחל עוד שבעת ימים שהם ב' באדר, וישלח את היונה ולא יספה שוב אליו, ועמד בתיבה כ"ח ימים עד א' בניסן,

שנאמר: ויהי באחת ושש מאות שנה בניסן באחד לחדש חרבו המים ויסר, מכסה התבה וירא והנה חרבו המים מעל פני האדמה. אך עדיין היתה טיט ורפש ואינה ראויה לדריסת רגל עד כ"ז באייר כדכתיב: ובחדש השני בכ"ז יום לחדש יבשה הארץ.

פרק ח

פרק ח, א

ויזכר אלהים את נח, שזן ופרנס כל שנים עשר חדש בתיבה. וישכו המים מכאן שרותחין היו כמו: **וחמת המלך שככה**.

פרק ח, ב

ויסכרו מעינות תהום, פרש"י נשתיירו מהן לצורך העולם כמו חמי טבריא. וא"ת למאן דאמר לא ירד מבול לארץ ישראל מהיכן באו חמי טבריה לשם והלא מא"י היא, אלא י"ל יש מעינות תהום בכל העולם וכתוב נבקעו כל מעינות תהום ואף בארץ ישראל משמע, ומשם נשאר חמי טבריא.

ויסכרו מעינות וגו', אין כאן מקומו של מקרא זה, אלא אחר **ויהי המבול ארבעים וגו'** היה לו לכתוב ויסכרו מעינות ואחריו **ויגברו המים וגו'**, אלא רצה הכתוב לסדר ולחבר כל עניני גרמת חסרון המים.

פרק ח, ג

ויחסרו המים, פירש רש"י מקצה חמשים ומאת יום התחילו המים לחסור והוא בא' בסיון כיצד, בכ"ח בכסלו פסקו הגשמים הרי שלשה מכסלו וכו'. אלמא סבירא ליה האידנא לפרש"י דיום כ"ח בכסלו אינו ממנין המ' יום של ירידת גשמים אלא הרי הוא ממנין החמשים ומאת יום של תגבורת המים, ולמעלה גבי ויהי הגשם על הארץ ארבעים יום סבירא ליה לפרש"י דיום כ"ח דכסליו הרי הוא ממנין הארבעים יום של ירידת גשמים, שפירש רש"י - אין יום ראשון מן המנין לפי שאין לילו עמו שהרי כתיב: **בחדש השני בשבעה עשר יום לחדש נבקעו וגו'** נמצאו ארבעים יום כלים בכ"ח בכסליו, לפיכך נכון לשקול דעתו של פרש"י הכי - אין יום ראשון מן המנין - אין ענין יום ראשון של ארבעים יום של ירידת גשמים שהוא י"ז במרחשון מן ענין מנין של אחרים, שהרי האחרים לילותיהן עמהן וזה אין לילו עמו, ומכל מקום הרי הוא ממנין הארבעים יום של ירידת גשמים, ובסדר הזה תמצאם ליישב פרש"י, יום י"ז במרחשון היה ראשון לארבעים יום של ירידת גשמים ואין לילו עמו וי"ב שנשארו ממרחשון וכ"ז מכסלו שלילותיהן היו עמהם וליל כ"ח בכסלו להשלים יום י"ז במרחשון שלא היה לילו עמו הרי לך ארבעים יום שלמים מעלות השחר של י"ז במרחשון עד עלות השחר של כ"ח בכסלו וכן כתיב: **ויהי הגשם על הארץ ארבעים יום וארבעים לילה**, אבל החמשים ומאת יום של תגבורת גשמים אין צורך

למנותם שלמים הלילות עם הימים שהרי כתיב: **מקצה חמשים ומאת יום** כלומר מעלות השחר של כ"ח בכסלו עד צאת הכוכבים של אחד בסיון. ואם תרצה למנות החמשים ומאת יום שלמים הלילות עם הימים תמנה אותם מעלות השחר של כ"ח בכסלו עד עלות השחר של אחד בסיון והיו חמשים ומאת יום וחמשים ומאת לילות שלמים. ואם לחשך אדם על פרש"י מי הזקיקו למנות ליל כ"ח בכסלו מן הארבעים יום של ירידת גשמים, והיום מן החמשים ומאת יום, דמאי איכפת ליה אם היום נמנה עם לילו מן הארבעים יום אכתי יהא סיון שביעי להפסקה, אלא היינו טעמא, אם תמנהו מן הארבעים יום לא תמצא **ותנח התיבה בחדש השביעי בשבעה עשר יום לחדש** אלא בי"ח לחדש, כיצד, שני ימים מכסלו וקמ"ז מטבת שבט אדר ניסן אייר ואחד מסיון הרי ק"נ יום כלים לסוף יום אחד בסיון, למחר התחילו המים לחסור ד' אמות לי"ו יום וכשכלו הי"ו יום משהתחילו המים לחסור א"כ נחה התיבה בי"ח לחדש וכתיב: **ותנח התיבה בשבעה עשר לחדש**, לא תמצא בראשון באחד לחדש חרבו המים כיצד בשני בסיון התחילו המים לחסור ומשם תמנה ששים יום לחסרון החמש עשרה אמה של המים לכשנראו ראשי ההרים ומשם ששים יום עוד עד שלוח אחרונה של היונה ותמצא שהם כלים בשלשה בתשרי וכתיב: **בראשון באחד לחדש חרבו המים**. בחדש השביעי הוא סיון והוא שביעי לכסליו שבו פסקו הגשמים בעשירי, באחד לחדש נראו ראשי ההרים זה אב שהוא עשירי למרחשון שהתחילו בו הגשמים כך פרש"י וא"ת הרי שנת המבול מעוברת היתה כיצד קים לן מבריאת העולם עד המבול אלף ותרנ"ו שנה, וצא וחשוב שנת המחזורים ותמצא שמת אלף ותרנ"ו שלישית למחזור א"כ סיון שמיני לכסליו ואב עשתי עשר למרחשון לפי יש מפרשים: שהמבול התחיל לאחר אלף ותרנ"ו.

דבר אחר:

מנין אלף ותרנ"ו התחיל למנות משנת תוהו ואז היתה שנת המבול פשוטה.

דבר אחר:

שנת המבול לא עלתה במנין השנים זו דברי ר' יהודה א"ל ר' נחמיה אע"פ שאינה עולה מן המנין עולה היא בתקופות וחשבונות.

פרק ח, ד

ותנח התבה בחדש השביעי בשבעה עשר יום, פרש"י מכאן אתה למד כמה היתה התבה משוקעת במים וכו' וא"ת הרי קים לן שבראש חדש אב נראו ראשי ההרים ובראש חדש תשרי חזרו המים לסדרן ראשון, כדכתיב: **בראשון באחד לחדש חרבו המים מעל הארץ** הרי שחסרו בס' יום הללו כל גובה ההרים ודבר גלוי הוא שיש הרים גבוהים יותר מט"ו אמה הרי שחסרו יותר מאמה לד' ימים, ואין לתרץ כיון שהתחילו לחסור חסרו הרבה

אם כן לא תוכיח שיקוע התיבה במים אחת עשרה אמה, אלא י"ל שההרים ממעטים הרבה מחללו של עולם לפיכך חסרו כל גבהותם של הרים בששים יום אבל למעלה מן ההרים חללו של עולם שוה ומשם ולמעלה חסרו אמה לכל ד' ימים כמו שפרש"י וראה לדבר שלא מצינו לשון חסרון, כתיב: **משנראו ראשי ההרים**, למדך שאינו חשוב חסרון פשוט.

ועוד פרש"י ואם אתה אומר שביעי לירידה אין זה סיון כלומר אין זה שביעי אלא אייר, ואם כן איך תפרש ותנח התיבה באייר בחדש השביעי לירידה בי"ז יום לחדש, הרי עדיין לא כלתה תגבורת המים כמו שאמרנו שלא כלו המ' יום של גשמים וק"נ של תגבורת עד א' בסיון. והוא הסדר של כל ימות שנת המבול לשיטת רש"י נ"ע.

בחדש השביעי הוא מרחשון דקיימא לן במסכת ר"ה ובסדר עולם חכמים אומרים כדברי רבי אליעזר למבול וכדברי רבי יהושע לתקופה **בשבעה עשר יום לחדש**, **נבקעו כל מעינות תהום רבה וארובות וגו'**, **ויהי הגשם על הארץ ארבעים יום וארבעים לילה** מעלות השחר של י"ז במרחשון עד עלות השחר של כ"ח בכסלו **ויהי המבול ארבעים יום וגו'**, **ויסכרו מעינות תהום וגו'**, **ויגברו המים**, **ותלך התבה על פני המים**. חמש עשרה אמה מלמעלה גברו המים ויכסו ההרים. **ויגברו המים על הארץ חמשים ומאת יום** מעלות השחר של כ"ח בכסלו עד צאת הכוכבים של אחד בסיון מיד **ויזכור אלהים את נח**, **ויחסרו המים מקצה חמשים ומאת יום** כלומר התחילו לחסור בסוף חמשים ומאת יום הללו שכלו באחד בסיון, ותנח התבה בחדש השביעי בסיון שביעי לפסיקת הגשמים בי"ז יום לחדש, **והמים היו הלוך וחסור מבאחד בסיון** עד אב החדש העשירי לירידת הגשמים, **בעשירי באחד לחדש נראו ראשי ההרים** כלומר החמש עשרה אמה שגברו המים על ההרים חסרו מבאחד בסיון עד אחד באב לארבעת ימים חסרו אמה **ויהי מקץ ארבעים יום** משנראו ראשי ההרים וכלו בעשרה באלול באותו יום **ויפתח נח את חלון התבה אשר עשה**, **וישלח את הערב וגו'**, **ויחל שבעת ימים** כמו שפרש"י, **וישלח את היונה ולא מצאה היונה מנוח לכף רגלה ותשב אליו וגו'** **ויחל עוד שבעת ימים אחרים ויסף שלח את היונה מאתו**. **ותבא אליו היונה לעת ערב והנה עלה זית טרף בפיה** שלקחתו בזיתים שבראשי ההרים. ויש אומרים: מהר המשחה הביאתו דלא טפת ארעא דישראל במבול כדכתיב: **לא גושמה ביום זעם**, **וייחל עוד שבעת ימים אחרים וישלח את היונה ולא יספה שוב אליו עוד**, מיד ויהי באחת ושש מאות שנה בראשון בתשרי שהוא ראשון באחד לחדש חרבו המים וגו', ובמרחשון בחדש השני בשבעה ועשרים יום לחדש יבשה הארץ.

יש תוהים על פרש"י מי דחקו לפרש מקץ ארבעים יום דהיינו משנראו ראשי ההרים אם כן למה לא מצאה היונה מנוח לכף רגלה הרי יש ארבעים ושבעה ימים משנראו ראשי ההרים עד שנשתלחה היונה והיתה יכולה לנוח על גבי כמה הרים. ויש דוחים זה בקש ואומרים שלא נתגלו פני הבקעה, אין זה מנוח, ומשקול הדעת י"ל שדעתו של פרש"י היה

לומר שכל הפרשה כולה על הסדר נאמרה, ומה שלא יספה היונה שוב אליו עוד כשנשתלחה באחרונה היינו באחד בתשרי כשחרבו המים. יש מתחילין למנות החמשים ומאת יום מ"ז במרחשון וכוללים בהן המ' יום של ירידת גשמים ומונין בחדש השביעי לירידה כמו שאנו מונים עשירי לירידה וה"ק ויגברו המים על הארץ חמשים ומאת יום, שיש מט"ז במרחשון עד עשרים בניסן ויחסרו המים מקצה חמשים ומאת יום שכלים בעשרים בניסן ובאותו יום התחילו לחסור. ותנח התבה באייר בחדש השביעי לירידה. בעשירי באחד לחדש נראו ראשי ההרים וחסרו הט"ו אמה שעל ראשי ההרים בצ"ה ימים שיש מעשרים בניסן עד א' באב אמה לששה ימים וחצי. ויש מפרשים סוף פרשה זו אחר שטת סדר עולם ויהי מקץ ארבעים יום שהתחילו המים לחסור דהיינו מבאחד בסיון עד עשרה בתמוז מיד **ויפתח נח את חלון התבה וגו' וישלח את הערב וגו', וייחל עוד שבעת ימים וישלח את היונה ולא יספה שוב** הלכה וישבה לה על ההרים אותו היום ראש חדש אב היה כדכתיב: **בעשירי באחד לחדש נראו ראשי ההרים** זהו אב דעשירי למרחשון שבו ירדו הגשמים שמקצת החדש ככולו אבל אין לומר על אלול שהוא עשירי לכסלו שבו פסקו הגשמים דאם כן בשילוח שלישי אמאי לא יספה היונה שוב אליו עוד להיכן הלכה הרי אתה רוצה לומר לא נראו ראשי ההרים עד אחד באלול ואל תתמה על מקרא זה של והמים היו הלך וחסור וגו' לומר איך נקבע קודם שליחות היונה אלא מתוך שהתחיל לספר חסרון המים שחסרו מבאחד בסיון עד שנחה התבה הולך וגומר החסרון עד שנראו ראשי ההרים ומבאחד באב עד אחד בתשרי חרבו המים וכן כתיב: **ויהי באחת ושש מאות שנה בראשון באחד לחדש חרבו המים, ובחדש השני בשבעה עשר יום לחדש יבשה הארץ.**

פרק ח, ז

וישלח את העורב, לפי שדרכו לאכול נבלות ואם קלו המים ימצא מתי מבול מושלכים על פני שפת המים. אין להקשות איך שלחו הרי אין אורה בעולם הא ליתא דאע"ג דלא שמשו מזלות דהיינו חמה ולבנה וכוכבים ולא ניכר בין יום ובין לילה, מיהא אורה הוה, וראיה לדבר: **נראו ראשי ההרים,** ועוד איכא דאמרי בב"ר ששימשו אלא שלא היה רישומן ניכר, מ"מ חז"ק. היאך היה יודע נח במבול להבחין בין יום ובין לילה. **ויצא יצוא ושוב,** אמר ר"ל תשובה נצחת השיבו העורב לנח אמר לו רבך שנאני ואתה שנאתני. רבך שנאני שצוה לקחת מן הטהורים שבעה שבעה ומן הטמאים שנים שנים ואתה שנאתני שהנחת את השבעה ושגרת משנינו ולפיכך: **ויצא יצוא ושוב.**

פרק ח, ח

וישלח, פטרו לדרכו ולכך הוא דגש וכל שליחות לחזור רפי.

פרק ח, יא

ידע נח כי קלו המים, על ששהתה לבא עד הערב ולמ"ד לא ירד מבול לארץ ישראל היאך ידע נח בהבאת העלה שקלו המים, היה לו לספק שמא מא"י הביאתו או שמא צפה על פני המים לקחתו, אלא י"ל ניכר היה שלא הביאתו ממקום רחוק שהרי **טרף** כתיב, לשון חטיפה שחטפתו מן האילן וחטיפתו מעידה עליו שאילו מצאתו על פני המים כדרך שאר עלין שנושרין מן האילן על ידי רוח לא היה טרוף אלא שלם וכן התרגום מוכיח תביר מחת בפומה.

פרק ח, יג

ויהי באחת ושש מאות שנה בראשון באחד לחדש, מכאן דיום אחד בשנה קרוי שנה, פירוש אחר בשנת שש מאות שנה לחיי נח בחדש אייר בחדש השני בי"ז לחדש נבקעו כל מעינות תהום רבה וגו' ויהי הגשם על הארץ ארבעים יום וארבעים לילה שהם י"ג מאייר וכ"ז בסיון ובכ"ח פסקו, לפי פירוש זה קרו לניסן ראשון אחר פשוטו של מקרא וכן כל האחרים וכל החדשים חדשי החמה בני שלשים יום הם.

פרק ח, טו

וידבר אלהים אל נח לאמר, דבר אל נח כדי לאמר לו כפל לשון הוא בכל מקום וכן וידבר ה' אל משה לאמר ואחד שבפרשת שמיני מוכיח **וידבר ה' אל משה ואל אהרן לאמר אליהם**, לאמר למשה ולאהרן ומה אמר אליהם: **דברו אל בני ישראל זאת החיה אשר תאכלו וגו'.**

פרק ח, טז

צא מן התבה אתה ואשתך, והוא לא עשה כן, אלא **ויצא נח ובניו**. פליגי ביה רבי יהודה ורבי נחמיה חד אמר לפי שעבר על ציווי תשמיש נתבזה ונסתרס, מדה כנגד מדה, וחד אמר לפי שהוסיף על ציווי זכה הוא ובניו לדבור, כדכתיב: **ויאמר אלהים אל נח ואל בניו לאמר.**

פרק ח, יז

הוצא אתך, היצא קרי.

פרק ח, יח

ויצא נח ובניו, יש מפרשים אף על פי שהותרו בתשמיש כשיצאו מונה אותם על הסדר שהיו שם. תנו רבנן שלשה שימשו בתיבה כלב ועורב וחם, וכולם לקו, כלב נקשר עורב רק חם לקה בעורו.

פרק ח, כ

ויעל עולות, כדרך יורדי הים באניות כדכתיב: **ויזבחו זבחי תודה**, גם זה שעמד בצער גדול והעולם אבד והוא נמלט.

במזבח, המבורר הוא שהקריבו עליו אדם קין והבל.

פרק ח, כא

ויאמר ה' אל לבו, בתחלה נתעצב אל לבו מעכשיו שקבל הקרבנות אמר אל לבו.

לא אוסיף, לפי הפשט חד קאי אהאדמה ואידך קאי אבעלי חיים. וראיה לדבר שכנגדו

מצינו בברית הבטחון **ולא יכרת כל בשר ולא יהיה עוד מבול לשחת**.

כי יצר לב האדם רע מנעריו, מחמת נעוריו וילדותו הוא חוטא ויצר לבו רע ואין לי מעתה

להנקם ממנו כאשר עשיתי.

פרק ח, כב

עד כל ימי הארץ, ברית אינה כרותה אלא עד **שמים כעשן נמלחו והארץ כבגד תבלה**.

זרע וקציר וקר וחם, פרש"י חצי כסלו טבת וחצי שבט חורף וכו' בב"מ. חז"ק דאמרינן

בב"מ פרק המקבל חצי תשרי מרחשון וחצי כסלו זרע, חצי כסלו טבת וחצי שבט חורף,

חצי שבט אדר וחצי ניסן קור חצי ניסן אייר וחצי סיון קציר חצי סיון תמוז וחצי אב קיץ חצי

אב אלול וחצי תשרי חום.

פרק ט**פרק ט, ג**

כירק עשב, שיש שהוא ראוי לאכול ויש שאינו ראוי לאכול כך בהמות חיות עופות ודגים יש מהן ראויין ויש מהן שאינן ראויין.

נתתי לכם את כל, מאחר שניצלו בתיבה שעשיתם ועל ידכם באה להם הצלה הרי הם

בידכם לעשות להם כטוב בעיניכם.

פרק ט, ד

אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו, פרש"י אסר להם אבר מן החי. לפי שהותר לנח כל רמש

נצטווה על אזהרת אבר מן החי, אבל אדם הראשון שלא הותר לו אלא פרי האדמה לא

הוצרך להצטוות על אזהרת אבר מן החי.

פרק ט, ה

ואך את דמכם, פרש"י השופך את דם עצמו, כלומר שלא יאמר אדם הרי הותר לנו לשפוך דם בהמה מתוך שחיה בידינו, אף אדם חייו על ידי עצמו ומותר להרוג את עצמו. **לנפשתיכם**, פרש"י אף החונק את עצמו, כלומר אף על פי שלא יצא ממנו דם. תשובה לאומרים אין גיהנם ואין גן עדן כלומר אף להורג את עצמו הקדוש ברוך הוא דורש דמו ממנו, ואימת אם לא לאחר מיתה. בב"ר דריש יכול כשאול, ת"ל **אך** יכול כחנניה מישאל ועזריה ת"ל **ואך**, המבין יבין.

מיד כל חיה אדרשנו, שלא יאמר אדם על שונאו לא אמיתנו בידיים אך אשליכנו בין חיות רעות וימיתוהו, לכך נאמר **מיד כל חיה אדרשנו**.

דבר אחר:

מיד חיה, עצמה אדרשנו כדכתיב: **השור יסקל**. **מיד איש אחיו**, שלא יאמר מאחר שהותר לאכול בעלי חיים ובלבד שלא יאכלנו בעוד דמו בו, אף אדם כן הותרו איש באחיו שיאכל איש בשר רעהו ואשה בשר רעותה, לכך נאמר **מיד איש אחיו אדרוש את נפש האדם**. **אדרוש**, מהורג עצמו או הורג בסתר את עמיתו אבל הורג בגלוי בית דין יפרעו ממנו.

פרק ט, ו

באדם דמו ישפך, עונש שמענו, אזהרה מנין, ת"ל: **לא תרצח**. **כי בצלם אלהים**, דוגמת: **אלהים לא תקלל**. **עשה את האדם**, שיהא דיין ושופט לירא ממנו ולא שיבזוהו ויהרגוהו.

פרק ט, ז

ואתם פרו ורבו, אין אני רוצה שתהרגו ותתמעטו אלא פרו ורבו.

דבר אחר:

כשתעשו דין בהורג ותהרגוהו לא תהיו בכך נמעטין אך תפרו ותרבו מאד.

דבר אחר:

ברכה זו נאמרה בפרשה זו ב' פעמים הראשונה לאדם והשניה לשאר בריות.

פרק ט, ט

ואני הנני, פרש"י מסכים אני עמך שהיה נח דואג לעסוק בפריה ורביה וכו' הוא שנאמר למעלה: **ויצא נח ובניו ואשתו ונשי בניו אתו**, האנשים לבד והנשים לבד.

פרק ט, יא

והקמותי את בריתי, שנה הכתוב בהקמת ברית לומר אפילו יחטאו לא יביא עוד מבול.

פרק ט, יג

את קשתי, אות גדול הוא שהרי הוא דמותי כביכול, כדכתיב: **כמראה הקשת כן מראה דמות כבוד ה'**. ואם דעתי להשחית כשהגשמים מרובים אין אני מראה לכם דמות כבודי שאין דרך למלך לבא בין עבדיו כשהם נזופין ממנו.

דבר אחר:

מה נשתנית קשת שתנתן לעולם יותר משאר אותות, אלא לפי שהקשת מראה אש מראה מים, מראה אדום מראה ירוק, ואעפ"י שמראה מים בצד מראה אש אינן מכבין את האש, כך הקשת אות שלא יציפו הגשמים עוד העולם.

דבר אחר:

כשהקשת נראה הפגימה בצד מטה זה דרך שלום שדורכי קשת כשמבקשין לירות הם מכוונים היתר נגד פניהם והקשת כנגד האויבים והקשת הזאת היתר כנגדנו.

פרק ט, יד

ונראתה הקשת, בלא חצים ויתר להראות דרך שלום.

פרק ט, יח

וחם הוא אבי כנען, הזכירו לפי שהורתו בתיבה ונולד ביציאתו מן התיבה.

פרק ט, כ

איש האדמה, שנשארה לו ולבניו ושחזרה לתת כוחה לו כמו שפרשתי לעיל.
ויטע כרם, פרש"י הכניס עמו זמורות וייחורי תאנים. לפי שמתקלקלים במים יותר משאר אילנות.

דבר אחר:

הקדוש ברוך הוא אמר לו: **מכל מאכל אשר יאכל** וחבילי זמורות הן מאכל פילין.

דבר אחר:

לפי שזרעים של שני אילנות אלו אינן נוחים לזרוע כשאר זרעים של שאר אילנות.

פרק ט, כא

ויתגל בתוך אהלה, לפי פרש"י צריך לפרש ויתגל לשון גלות.

פרק ט, כב

ויגד לשני אחיו, ויאמר אין כתיב כאן אלא ויגד, ללמדך שהגיד להם הטעם על מה סרסו. אמר ר' יעקב בר זבדי מה טעם עבד כנעני יוצא בשן ועין מהכא וירא ויגד.

פרק ט, כג

ויקח שם ויפת, פירש רש"י לכך זכו בניו של שם לטלית של ציצית. חז"ק הא אמרינן בעלמא בשכר שאמר אברהם: **אם מחוט ועד שרוך נעל**, זכו בניו לחוטין של ציצית.

פרק ט, כד

אשר עשה לו בנו הקטן, הטובה אשר עשה לו בנו הקטן ולכך ברכו יותר מהגדול.

פרק ט, כה

ויאמר ארור כנען, עליו נאמר: **ומכרתי את בניכם ואת בנותיכם**. ארור כנען חם חטא וכנען נתקלל? אלא לפי שכתוב: **ויברך אלהים את נח ואת בניו** ואין קללה במקום ברכה לפיכך ויאמר ארור כנען. ויש אומרים: חם לא עשה לו מאומה אלא ראהו מגולה ערוה ולא כסהו כמו שעשה שם ויפת והלך הוא וגילה את הדבר בחוץ ולא נתכוון שיכסוהו שאם רצה כיסוהו, ולכך לא נתברך הוא ושמע כנען בנו ועשה לנח זקנו מה שעשה, על כן קללו נח, וראיה לדבר **אשר עשה לו בנו הקטן** בבני חם ואין לומר הקטן בבני נח שהרי חם לא היה הקטן בבנים אלא יפת הגדול חם השני שם השלישי כדמוקי לקמן ושם ויפת שנתעסקו במצוה ברכם, וחם שלא כבדו לא ברכו ולא קללו וכנען שבזהו קללו.

ארור כנען, קללוהו לפי שמו אמר לו מה שמך כנען שמך גורם לך שתהא נכנע לאחריך כעבד זה שנכנע לפני רבו וכשאינו עושה רצונו רבו מקללו בלשון ארור.

עבד עבדים יהיה, שלא ע"י מלחמה אבל ע"י מלחמה **לא תחיה כל נשמה**.

פרק ט, כו

ברוך ה' אלהי שם, ברוך ה' שהוא אדונו ואלוהו של שם שאין עליו אדון אלא ה' אלהים וכנגד שקלל זה בשעבוד בירך זה בחירות.

ויהי כנען עבד למו, לשם ולא לוהיו חוטבי עצים ושואבי מים למזבח ולעזרה.

פרק ט, כז

יפת, ירחיב על משקל **ומלכים ירד** ולא הוזכר השם הנכבד רק על שם הצדיק בשביל כבודו.

פרק ט, כט

ויהי כל ימי נח **תשע מאות שנה וחמשים שנה וימת**, וא"ת הרי כתיב לעיל: **בשנת שש מאות שנה לחיי נח וגו'** וכאן כתיב: **ויחי נח אחר המבול שלש מאות וחמשים שנה** אם כן מצינו שנה יתירה אלא י"ל שנת המבול לא עלתה מן המנין כדאמרין לעיל.

פרק י

פרק י, ב

בני יפת גמר וגו' ובני יון וגו', מה שלא מנה הכתוב בני מגוג ומדי ותובל ומשך ותירס לפי שלא יצא מהם ראשי אומות ולא היה כל אחד מהם מנוי רק אומה אחת וכן תפרש גבי פוט בן חם וגבי עילם ואשור ולוד בני שם.

פרק י, ד

כיתים ודדנים, וכתוב אחר אומר: **ורודנים** ברי"ש ללמדך בשעה שישראל נתונים בעליה הם אומר אתם בני דודנו ובשעה שהם יורדים הם באים ורודים אותם.

פרק י, ח

וכוש ילד את נמרד, מה שלא מנה נמרוד עם שאר אחיו כדי לפרש מעשיו לבדו. **הוא החל להיות גבור**, באותם הנשאים אחר המבול.

פרק י, ט

גבר ציד לפני ה', בעולם וכן: **עיר גדולה לאלהים** בכל עולמו של הקדוש ברוך הוא לא היתה עיר גדולה כמוה.

דבר אחר:

לפני ה', ע"פ הדבור, כמו: **ארור האיש לפני ה' אשר יקום ובנה את העיר הזאת את יריחו** וכתוב: **בימיו בנה חיאל בית האלי את יריחה וגו' ובשגוב צעירו הציב דלתיה כדבר ה' אשר דבר ביד יהושע בן נון**. הא למדת שלפני ה' הוא ע"פ הדיבור אף כאן פירש ממרום נגזר על נמרוד שתצלח רוח גבורה עליו ויתפוש נצחו בכל אשר ילך. **על כן יאמר כנמרד**, על כן כל אדם אשר יריק את חניכיו לחנכו לתפוש חרב מברכו ברכה זו כנמרוד שגזר עליו הקדוש ברוך הוא להיות גבור ציד, לצוד ציד שלא ישמט מידו חיה רעה דוב וחזיר יער וארי, כן תצלח בחרב זו שאני חוגרך ותתפוש נצחון בכל אשר תלך.

פרק י, י

ותהי ראשית ממלכתו וגו', בתחלה היתה מלכותו מצער אבל באחריתו הרחיב גבולו שמן הארץ ההיא יצא אשור וגו' ומלך בכל ארץ אשור.

פרק י, יא

אשור, כמו לאשור.

פרק י, יב

ואת רסן בין נינוה, בנה רסן בין נינוה ובין כלח וחיבר נינוה וכלח יחדיו והיו דומות לעיר גדולה, ולכך נקראת נינוה העיר הגדולה.

דבר אחר:

מן הארץ ההיא יצא אשור, שם איש כמו שפירש"י. ונמצא במדרש מה ראה הקדוש ברוך הוא להעמיד נביא להוכיח את נינוה יותר מכל שאר אדמה אלא בזכות אשור שהיה צדיק שבנה נינוה, כדכתיב: **מן הארץ ההיא יצא אשור** פי' מן העצה ההיא יצא אשור שלא הסכים לדור הפלגה. צדיק היה ולבסוף כתיב: **גם אשור נלוה עמם**, שלבסוף סרח. אמר ר"ל כסבורים היינו שנתבטלה משפחתו של פוט עד שבא יחזקאל ופירסמה: **פוט ולוד וכל הערב**. והא דלא נתפרשו בתורה, שאם תמנה אותם תמצא בהם יותר משבעים אומות.

פרק י, טו

וכנען ילד את צידון, אחד עשר בניו היו לו ולבסוף הוא אומר: **ואחר נפוצו משפחות הכנעני**, ללמדך שהאחד נעשה שנים והיו שנים עשר דוגמא יוסף שנחלק לשני שבטים ועל זה נאמר: **יצב גבולות עמים למספר בני**, ש"ב בני כנען נתנו לי"ב שבטים ומשה רבינו קראם שבעה, הששה שהיו חשובים קרא להם שם בפני עצמם והאחרים כללם בשם אביהם.

פרק י, יט

ויהי גבול הכנעני, נתפרש גבולו מה שלא נעשה כן באחרים לפי שישראל ירשו את ארצו.

פרק י, כא

ולשם יולד וגו', כאן מונה אותם דרך תולדותם: **בני יפת וגו' בני חם וגו', ולשם יולד וגו'** מגיד לך שזהו הסדר דווקא ולכך נכתב כאן יפת הגדול. ומה שהזכירו הכתוב כמה פעמים קודם אחיו זהו חשיבותו קא חשיב.

אחי יפת, שנעשה עמו שותף לכבד את אביו.

פרק י, כה

פלג כי בימיו נפלגה הארץ, רשב"ג אומר הראשונים ע"י שמשמשין ברוח הקודש היו מוציאים לשם המאורע, אבל אנו שאין אנו משתמשים ברוח הקודש מוציאים לשם אבותינו. **נפלגה הארץ**, נפלגו שני חיי בני הארץ כי עד פלג תמצא כלל השנים ד' מאות לבד הפרט, ומפלג ואילך לא תמצא כי אם מאתיים.

פרק י, לב

אלה משפחת בני נח, בפרשה זו תמצא שבעים בני י"ד ליפת שלשים לחם כ"ו לשם והם ראשי משפחות שמהם יצאו ע' אומות לע' לשון והמדינות שירשו נקראו על שמם דוגמת: **ויהי בונה עיר ויקרא שם העיר כשם בנו חנוך**, ואומר קראו בשמותם עלי אדמות.

פרק יא

פרק יא, ג

לאבן, הלמ"ד נקוד בשב"א.

והחמר היה להם לחמר, הטיחו אותה בזפת, שאין המים יכולים לשחק. לזפת קרי חמר.

פרק יא, ד

וראשו בשמים, גבוה הרבה כמו: **ערים גדולות ובצורות בשמים**, כי יש שמים משמשין לשון אור, **אשר תעוף בשמים**, ובלשון משנה מן הארץ עד שמי קורה. **ונעשה לנו שם**, מבצר חזק לעולם להיותנו שליטים על כל הבריות ונמלוך עליהם. **פן נפוץ**, על ידי מלחמות שיתגרו בנו הרחוקים אם לא נבנה לנו עיר ומגדל, ואם נפוץ לא יהיה לנו שם, אבל עכשיו כל יושבי העולם יודיעונו מרום המגדל כי הכל ידברו ממנו, והם בקשו לבטל מה שגזר הקדוש ברוך הוא **ומלאו את הארץ**, לפיכך **ויפץ אותם על פני כל הארץ**, בגזירתו.

פרק יא, ו

וזה החלם, הה"א נקודה בפת"ח.

ועתה לא יבצר, ועתה שכולם יודעים שבעים לשון אם יעמדו במקום אחד לא יבצר מהם וגו' שיעשו כל רצונם, ואלא מאי, **הבה נרדה ונבלה**, ואז יבצר.

פרק יא, ז

ונבלה, ונבלבל לשון דבר מעורב מגזרת: **בלולה בשמן**.

אשר לא ישמעו איש שפת רעהו, שכל אחד ואחד ישכח כל הלשונות אלא אחד ומה שידע זה לא ידע זה אבל כולם ביחד ידעו שבעים לשון. ואין לפרש שבאותו הזמן נבראו שבעים לשונות הרי אין כל חדש.

פרק יא, י

אלה תולדות שם, כל מקום שנאמר בו אלה וכו' אף כאן הראשונים היו רשעים למרוד בהקב"ה והלכו לאיבוד והללו צדיקים הם וזרעם אחריהם.

פרק יא, יא

ויחי שם אחרי הולידו וגו', אבל ויהיו כל ימי לא נאמר כמו שנאמר בעשרה דורות שמאדם ועד נח, לפי שכל ימי דורות הראשונים היו מרובים קרוב לאלף שנה, אבל אחר המבול נתמעטו כדכתיב: **זרמתם שנה יהיו**, ונתמעטו עד שבעים **ואם בגבורות שמונים שנה**, לפיכך לא חש לצרף אותם כל ימיהם. **ויולד בנים ובנות**, לאחר המבול שנתמלא העולם מבני אדם ונבנה כתב בהם ויולד בנים ובנות, וכן בדוד שהניח בן גדול כתיב ביה שכיבה אבל יואב שלא הניח בן גדול כ"כ כתיב ביה מיתה.

פרק יא, יב

יסכה, פרש"י זו שרה. צ"ל שהרן הוליד שרה לשש שנים, לפי חשבון שמותם והכי איתא בפירוש בב"ר. ומצינו בפרק בן סורר ומורה דורות הראשונים כל חד וחד בתמני שנין מוליד וכן מבצלאל ובת שבע ומער ואונן.

פרק יא, יג

עקרה אין לה ולד, אבל היה לה לאחר מיכן.

פרק יא, יד

ויקח תרח את אברם בנו, ללכת ארצה כנען כי היה מזרעו של שם ולהם נתנה הארץ למורשה כדכתיב: **ויהי כנען עבד למו**. ויצאו אתם לוט ושרי שהיו אח ואחות עם תרח ואברם שהיו ראשים ועיקר. **ויצאו אתם מאור כשדים**, במצות הקדוש ברוך הוא, כדכתיב: **אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים**, ולפי פירוש זה לא נתפרש היכן צוהו. **ויבאו עד חרן**, ולא הספיק תרח לבא בארץ כנען וימת בחרן. שלימא סידרא דפרשת נח

פרשת לך לך

פרק יב

פרק יב, א

ויאמר ה' אל אברם לך לך, א"י או"ט די"ט בלע"ז, פירוש בעוד שהיה תרח באור כשדים.

דבר אחר:

מארצך, מחרן שאתה דר שם, כדכתיב לעיל: ויבאו עד חרן וישבו שם.
וממולדתך, שלא תאמר אשוב אל ארץ מולדתי אשוב אל בית אבי בשביל ירושתי שהרי
אברכך יותר מכדי ירושתך. כאן פרש"י וכאן אי אתה זוכה לבנים הוא שאמרו רבותינו
שלשה דברים מבטלים את הגזרה שינוי מקום וקריאת שם וכו'.
אל הארץ וגו', לפי שהיה מזרעו של שם שנפלה הארץ לחלקו כמו שפרש"י. הוליכו
הקדוש ברוך הוא להתהלך בה.

פרק יב, ב

ואעשך לגוי גדול, אעפ"י שאשתך עקרה, כדכתיב לעיל: ותהי שרי עקרה.

דבר אחר:

ואשימך אין כתיב אלא ואעשך, לומר ממה שאני עושה אותך בריה חדשה אתה פרה
ורבה. שבתחילה היה אברהם חסר ה' דברים עינים, אזנים וראש הגויה כמו שאמרו
רבותינו. והוסיף לו הקדוש ברוך הוא אות ה"א בשמו כנגד חמשה עינים שנשלם במ.
ואגדלה שמך, באות אחד למנין רמ"ח נמצא שם שלם וגוף שלם.
והיה ברכה, ברכה תהיה מצויה בכל אשר תעשה, דוגמא: בימים ההם אשים את
ירושלים, ברכה בקרב הארץ.

פרק יב, ג

ואברכה מברכך, אל תחשוב בלבך לומר אין לי קרוב וגואל בארץ כי אני אוהבך אאהב,
ומשנאיך אשנא.

ואברכה מברכך ומקללך אאר, וא"ת במקום אחר מצינו שקדמה קללה לברכה כדכתיב:

אורריך ארוך, לפי שהצדיקים תחלתן יסורין וסופן שלווה. אלא י"ל קרא פתח בברכה
ברישא כדכתיב: והיה ברכה ואידי דקאי בברכה נקט נמי ואברכה מברכך והדר נקט
ומקללך אאר.

ומקללך, לשון יחיד ללמדך שמברכין מרובין על המקללים.

ונברכו, משקל רפה, לשון מברך ומרכיב, כלומר בך יתערבו משפחות שרי הארץ ולא תחשב כנכרי וגר ביניהם, ולפיכך כתב כאן **משפחת האדמה**.

פרק יב, ד

וילך אתו לוט, לפי שהרן אביו מת באור כשדים בגלל אברהם אחיו כמו שאמרו רבותינו היה לו לוט כבן בית.

ואברם בן חמש ושבעים שנה, מנה הכתוב שנותיו ללמד שעדיין אביו קיים. **בצאתו מחרן**, פעם שניה כדאיתא בסדר עולם חזר לחרן ועשה שם חמש שנים כדכתיב ואברם בן חמש שנים ושבעים שנה בצאתו מחרן.

פרק יב, ה

ואת לוט בן אחיו, לוט אחיה של שרה היה כדכתיב: **ואת לוט בן הרן**, וכתב בהרן: **אבי מלכה ואבי יסכה**, ואמרו רבותינו יסכה זו שרה. **ואת הנפש אשר עשו**, אמרי' בשמעתא דתנא דבי אליהו כאן מתחיל מתן תורה, והתרגום ראייה.

פרק יב, ו

עד מקום שכם, שהרי באותו הפרק לא היתה שם עיר בנויה רק המקום. **עד אלון מורה**, פרש"י הראהו הר גריזים והר עיבל. כדאמר בפ' ראה: **אצל אלוני מורה**, ואלון מורה ואלוני ממרא חד הוא. **והכנעני אז בארץ**, שהיה הולך וכובש ארץ ישראל מזרעו של שם לפי שחם אביו גדול שנתים משם דודו. עוד פרש"י בחלקו של שם עצמו נפלה הארץ כשחלק נח. חז"ק שהרי בפרשת שלח ובפרשת עקב פרש"י שחם בנה חברון לבנו כנען א"כ משמע שארץ כנען נפלה לחלקו של חם, אלא יש לומר לשם שפירש רש"י כאן שהיה כובש את א"י מזרעו של שם שמא היינו במקצת הארץ ולא בכולה במצר צפוני מזרחי ועלה לחלקו של שם ובאותו חלק היתה ירושלים וארץ בני כנען היתה מתפשטת לצד מצרים אחיהם לדרומו של עולם ובה היתה חברון אבל לפי לשון התלמוד שבמסכת כתובות ניחא אפשר אדם בונה בית לבנו קטן ואח"כ לבנו גדול וכו'. דלא בחם מיירי כלל אלא בנח וכך פי' אפשר דנח בנה חברון לשם בנו הקטן, והדר בנה צוען לחם בנו הגדול ממנו בתמיה, אלא מאי בודאי בנה צוען לחם בנו ברישא והדר בנה חברון לשם בנו הקטן ממנו, דחם גדול היה משם שתי שנים כדאיתא בפרק בן סורר ומורה. והא דקחשיב שם ברישא דרך חשיבותא קא חשיב. והשתא ניחא שפיר דחברון לחלקו של שם נפלה. **והכנעני אז בארץ**, שהיה הולך וכובש את א"י מזרעו של שם בחזקה.

והכנעני אז בארץ, על שם העתיד נכתב כשהיו ישראל מוחזקים בקרקע לכך נופל בו לשון אז כלומר אז בימי אברהם היה הכנעני בארץ, וכן לפנינו והכנעני והפרזי אז יושב בארץ

פרק יב, ח

ויעתק משם, נסתלק משם לשון המעתיק הרים מסלקן ממקומן.
מקדם לבית אל, ממזרחו לצד מערב.

פרק יב, יא

כאשר הקריב, מחנה שלו, דוגמת: **ופרעה הקריב**.
הנה נא ידעתי, פרש"י ודומה לו: **הנה נא אדוני סורו נא**, דגבי לוט. כלומר שני נא אלו אינן כשאר נא שבמקרא שפירוש לשון בקשה, ושני נא אלו פי' לשון עכשיו.
כי אשה יפת מראה, את קאי אבתריה כלומר הנה נא ידעתי על כי אשה יפת מראה את.

פרק יב, יב

והיה כי יראו אתך המצרים, והרגו אתי ואתך יחיו שהן מוזהרין על אשת איש מודבק באשתו ולא באשת חברו. וא"ת הלא כך הם מוזהרים על שפיכות דמים כשיצאו מן התיבה אלא י"ל שטופי זמה הם וירבו לחטוא ברציחה עם ניאוף.

דבר אחר:

ניחא להם לחטוא פעם אחת בשפיכות דמים מלהיות חוטאים תדיר באשת איש.

דבר אחר:

והרגו אתי, פן אזעק למלך על אשר לקחו אותך.

פרק יב, יג

אמרי נא אחתי את, דעתו של אברהם היה אם ישאלו עליה אם היא נשואה הוא ישיב להם בעלה הלך למרחוק ולא ימצאו לה תקנה להרוג בעלה ויניחיה.

פרק יב, יד

והיה כבוא אברם מצרימה, לפי הפשט תלה הכתוב כל ביאות האחרים עליו לפי שכולן תלוין בו. וכן כתיב לעיל: **וירד אברם מצרימה**, אעפ"י שלוט עמו.

פרק יב, טז

ולאברם היטיב בעבורה, חז"ק עיין פרש"י שהזכיר הכתוב ולא פירש עליו שום דבר.

פרק יב, יז

וינגע ה' את פרעה, מה שלא פירש הכתוב מכותיו של פרעה כמו שפירש מכותיו של אבימלך לפי שבסמוך לענינו של אבימלך כתיב: **וה'פקד את שרה**, ולפיכך פי' שהמכות באו עליו בשביל שהחזיק בה כדי שלא יוכלו לומר, אבימלך הוליד את יצחק אבל ענינו של פרעה קודם לפקידת שרה, לפיכך לא חש להזכיר המכות. וא"ת למה לקה הרי אברהם אמר: **אחותי היא**, שנאמר: **למה אמרת אחותי היא**, יש לפרש על דבר שרי אשת אברם, על דבורה אשת אברם אני. ועוד דאין התראה לבן נח כדאמרי' לקמן גבי אבימלך. **וינגע ה' את פרעה**, פרש"י במכת ראתן לקה שהתשמיש קשה לו. מדה כנגד מדה וכן גבי אבימלך: **כי עצור עצר ה' בעד כל רחם לבית אבימלך**. תני ר' לוי בשם ר' אב"י שמענו בפרעה שלקה בצרעת, ואבימלך נעצר מנין ליתן האמור של זה בזה תלמוד לומר **על דבר** לג"ש.

פרק יב, יט

למה אמרת אחותי היא, ולהלן נאמר אחי הוא על ידי שעכשיו ילדה היתה ומתוך צניעות תולה דבורה באברהם, אבל באבימלך גדולה היתה ומדברת בעצמה, כתיב: **והיא גם היא** אמרה אחי הוא.

פרק יג**פרק יג, א**

ולוט עמו הנגבה, לאותו רוח שהיה דרום שלו בצאתו מחרן.

פרק יג, ו

ולא נשא אתם, מצינו גם במקום אחר ארץ לשון זכר: **יסוב כל הארץ כערבה**. בעברת ה' **צבאות נעתם ארץ**. ובפסוק אחר אנדרוגינוס, אבל **אומללה ארץ**. **כי היה רכושם רב**, ודבר זה גרם מריבה.

פרק יג, ז

בין רועי מקנה אברם ובין רעי מקנה לוט, ולא היה בידם להרחיב מקומם למרעה מקניהם, שהרי **הכנעני והפרזי אז ישב בארץ**.

פרק יג, י

כי כלה משקה, יש מפרשים **וירא את כל ככר כי הירדן** משקה את כל הארץ.

כגן ה', שאינו צריך להשקות. כדכתיב: **ונהר יוצא מעדן**. כך מצרים שהרי נילוס עולה ומשקה אותה.

פרק יג, יא

ויפרדו איש מעל אחיו, פרידה גדולה היתה, וכן הוא אומר: **לא יבא עמוני ומואבי וגו'**.

פרק יג, יב

ויאהל עד סדום, ולא בסדום, לפי שהיו רעים וחטאים, וזהו שנאמר: **ולוט יושב בשער סדום**, שהיה ביתו בשער החומה ולחוץ.

פרק יג, יג

ואנשי סדום רעים, לבני אדם, כדכתיב ביחזקאל: **ויד עני ואביון לא החזיקה**.

פרק יג, יד

וה' אמר אחרי הפרד לוט מעמו, לא כוונת יפה, אם כוונת שדי לך במה שחלקת עם לוט. **אחרי הפרד לוט מעמו**, שלא יהא ללוט טענה על אברהם אני חבירך ויהיה לי חלק עמך בארץ.

פרק יג, טו

כי את כל הארץ אשר אתה רואה, אף ככר הירדן שנתת ללוט לך אתננה ולזרעך.

פרק יג, יז

קום התהלך בארץ, להחזיק בה.

פרק יח, יח

ויאהל אברם ויבא וישב, היה לו לכתוב ויבוא אברם ויאהל וישב, אלא ויאהל דהכא אינו לשון תיקון אהל, אלא לשון סתירת אהל. יש הרבה מלות בלשון הקדש כתובות בענין אחד ויש להם שני פירושים זה להפך מזה. כגון: **והרים את הדשן, ועשית סירותיו לדשנו**, ועוד הרבה. אף כאן ויאהל אידיש"א אפבולינ"א בלע"ז כלומר עקר אהלו ממושבו ראשון שהיה בארץ כנען ותקעו באלני ממרא.

פרק יח, יט

פרק יח, כ

מלך צביים, צביים כתיב צבויים קרי.

ומלך בלע, היא כתיב ביו"ד.

פרק יד, ג

הוא ים המלח, לשון זכר.

פרק יד, ו

בהררם, כמו: **בדברם** פירוש בעלותם את הר שעיר.

עד איל פארן אשר על המדבר, דוגמת: **וסכות על הארון**, והוא עומד על הגמלים על העין, אף כאן אצל המדבר. והוא מדבר העמים שהלכו שם ישראל ארבעים שנה.

פרק יד, ט

את כדרלעומר, ע"י שבגללו היתה המלחמה הזכירו עכשיו תחלה.

פרק יד, י

ועמק השדים בארות, פרש"י מדרש אגדה שהיה הטיט שורף בהם שכן כתיב ועמק

השדים לשון סיד. כמה דאת אמר: **ושדת אותם בשיד**, בשי"ן.

בארות בארות חמר, הבי"ת נקודה בסגול והאל"ף בחטף סגול.

ויפלו שמה, מרצונם נפלו להחבא שם למלט נפשם והוא לשון: **על פני כל אחיו נפל**, שהרי הבארות הנזכרים לא שהיו מלאים טיט לח אלא על שם שמוציאין מהן אדמה לעשות טיט.

פרק יד, יב

הוא ישב בסדום, ישיבתו בסדום יחיד בלא קרובים, גרמה לו.

דבר אחר:

מפני פחד התגר נכנס לו בעיר.

פרק יד, יג

ויבא הפליט, פרש"י זה עוג שפלט מדור המבול. מדרש אגדה מה שהאריך ימים כל כך

מימי נח עד משה שמרע"ה הרגו, אלא לפי שהיה מתכוין שיהרג אברהם והוא ישא את

שרה אמר לו הקדוש ברוך הוא חייך שכר פסיעותיך אתה נוטל שאתה מאריך ימים

בעולם, אבל על שחשבת להרוג את הצדיק חייך שאתה רואה אלף אלפים ורבי רבבות

מבניו, ואין סופו של אותו האיש ליפול אלא בידם, שנאמר: **ויאמר ה' אל משה אל תירא**

אותו וגו', ב"ר. חז"ק היאך פלט עוג למ"ד בני א"י מתו מהבלא בשעת המבול. ובפסיקתא

דר' אליעזר זה מיכאל, שבשעה שהפיל הקדוש ברוך הוא את סמאל והכת שלו ממקום

קדושתו, ותפס בכנפי מיכאל להפילו עמו, ופלטו הקדוש ברוך הוא ולכך נקרא שמו פליט, ועליו אמר יחזקאל: **בא אלי הפליט**. ופשוטו איש אחד שנפלט מן המלחמה, והמקרא קצר כמו: **ויאמר ליוסף, יגד ליעקב, ועוד הרבה**.
והוא שוכן באלוני ממרא, כדכתיב לעיל: וישב באלוני ממרא אשר בחברון.

דבר אחר:

והוא, הפליט שוכן באלוני ממרא, לפיכך בא לו אל אברם להגיד לו.
והם בעלי ברית אברם, לכך הלכו אתו, כדכתיב: **וחלק האנשים אשר הלכו אתי ענר אשכול וממרא**.

פרק יד, יד

וירק את חניכיו, שנתחנכו מחדש בכלי מלחמה.
עד דן, שנקרא כן בימי השופטים: **ויקראו ללשם דן**.

פרק יד, טו

ויכם וירדפם, אמר ר' תנחומא וכי אדם רודף את ההרוגים אלא אברהם הורג מה שהקב"ה רודף. ויכם אברהם וירדפם הקדוש ברוך הוא.
אשר משמאל לדמשק, ושם היו דרים בני משפחתו של אליעזר כמו שתרגם אונקלוס גבי **הוא דמשק אליעזר** וסייעו הם לאברהם בגינו של אליעזר.

פרק יד, יז

ויצא מלך סדום, מן הבארות שנתחבא שם. וכל המלחמה בגללו היתה, שהרי הזכירו הכתוב תחלה לפי שהיה גדול שבכולם, לפיכך יצא הוא לבדו לקראת אברהם לדבר אליו.

פרק יד, יח

הוציא לחם ויין, לפום ריהטא היה לו לכתוב ויאמר מלך סדום אל אברם תיכף אחר **ויצא מלך סדום לקראתו**. אלא לפי שהיה אברהם עתיד לומר: **אם מחוט ועד שרוך נעל**, ויאמרו השומעים אם כדבריו של אברהם ממה מתפרנס הוא וכל בני חילו ולכך הפסיק וכתב בינתיים **ומלכי צדק מלך שלם הוציא לחם ויין** ללמדנו כי אמת השיב אברהם למלך סדום: **אם אקח מכל אשר לך**, אך נהנה משל מלכי צדק.

דבר אחר:

ומלכי צדק הוציא לחם ויין שהיה טבל כדי שיפריש מהן אברהם מעשר שכן מצינו אברהם כהן היה כמו שפירש.

פרק יד, יט

ברוך אברם, ברכו תחילה על שם שהתנדב ללכת להושיע את קרובו ואחר כך **וברוך אל עליון** אשר היה עמו ונתן צריו בידו.

קונה שמים וארץ, שבחו בלשון זה לפי שראה בימיו עולם בנוי חרב ובנוי.

פרק יד, כ

ויתן לו, מלכי צדק לאברהם **מעשר מכל**. מלכי צדק הועבר מן הכהונה ונתנה לאברהם לפי שהקדים אברהם להקב"ה בברכתו, כדכתיב: **נשבע ה' ולא ינחם אתה כהן לעולם על דברתי מלכי צדק**. ואם תפרש להפך שנתן אברהם למלכי צדק מעשר נמצאת אומר אברהם עכב לעצמו מן השלל וכבר אמר הוא: **אם מחוט ועד שרוך נעל וגו'**.

פרק יד, כב

הרמותי ידי, הפרשתי חלקי לאל עליון כדכתיב: **ויתן לו מעשר מכל**, אבל יותר לא אקח וזהו אחר שיטת פרש"י.

פרק יד, כג

אם מחוט, תכשיט של ראש כמו ששנו רבותינו חוטין שבראשי הבנות, במסכת שבת הם חוטין של משי שקושרים בהן שערותיהן.
שרוך נעל, תכשיט של רגל.

דבר אחר:

אם מחוט, שממנו כל בגדים, כלומר הן דבר גדול או קטן.
ואם אקח מכל אשר לך, כשיצאתי מבית אבי הקדוש ברוך הוא הבטיחני לעשרני מוטב שלא אקח מכל אשר לך, וכשאעשיר אתלה העושר במי שהעושר והכבוד שלו.

פרק יד, כד

בלעדי, יו"ד יתרה, כמו יו"ד של **זולתי כלב בן יפונה**, פירוש לא אקח מכל אשר לך רק מה שאכלו בני חילי.

פרק טו**פרק טו, א**

אחר הדברים האלה, שהרג אברהם את המלכים האלה נתירא פן יתאספו עליו שאר אומות כדכתיב ביעקב: **ונאספו עלי והכוני וגו'**. אמר לו הקדוש ברוך הוא **אל תירא אברם**

מקרובי המלכים אלו, אם הצלת את לוט מידם **אנכי מגן לך** מהם, ולא עוד אלא **ששכרך הרבה מאד** על שבטחת בי יותר מכמה שרצה מלך סדום לתת לך, ועל שטרחת להציל קרוביך.

פרק טו, ב

ויאמר אברם אדני, באל"ף דל"ת.

מה תתן לי ואנכי הולך ערירי, יחידי בלא יורש, ואעפ"י שכבר נאמר לו: **ולזרעך אתן את הארץ הזאת** בתחלה סבור היה על ידי תפלה יזכה לבנים, וכשראה ששהה להוליד עלה בדעתו שמא גרם החטא לפיכך אמר **ואנכי הולך ערירי**. **הוא דמשק אליעזר**, בן בנו של נמרוד הרשע היה.

פרק טו, ג

ויאמר אברם, לפי שהפסיק בנתיים חזר ואמר **ויאמר אברם** דוגמא: **ויאמר אליו לבן ויאמר נקבה שכרך, ויאמר מלך מצרים ויאמר בילדכן**, ועוד הרבה במקרא. **והנה בן ביתי יורש אותי**, אעפ"י שאמרת לי: **לזרעך אתן את הארץ הזאת**, אני זקן בא בימים ואליעזר שהוא בן ביתי הוא יורש אותי, כי הנער שאוליד מכאן ואילך ישאר אחרי מותי קטן ורך ואליעזר יעשה חפצו מהכל, והקב"ה השיבו: **את אשר יצא ממעך הוא יירשך**, ויהיה מוחזק בכל מבחיך.

פרק טו, ה

ויוצא אותו, כך נראה לו בחלום כאילו הוציא אותו חוצה.

פרק טו, ו

ויחשבה, החי"ת נקודה בשו"א.

ויחשבה לו צדקה, אברהם חשב לו לעצמו שאין הקדוש ברוך הוא נותן לו בזכותו זרע אלא צדקה עושה לו.

פרק טו, ז

ויאמר אליו אני ה', מאחר הדברים האלה עד כאן נאמר לו בלילה שכן כתיב במחזה פירוש בחזיון לילה, ועוד כתיב: **וספור הכוכבים**, ומכאן ואילך נאמר לו ביום שנאמר: **ויהי השמש לבא**. ונקראת פרשת ברית בין הבתרים ומוקדמת היא לפרשה שלמעלה דאחר הדברים האלה חמש שנים. שהרי כתוב כאן **כי גר יהיה זרעך וגו'**, פירוש מיצחק ואילך, **בארץ לא להם ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה**, וכתיב: **ויהי מקץ שלשים שנה וארבע מאות שנה**, לזמן ברית בין הבתרים **יצאו כל צבאות וגו'**, אם כן נמצאת למד שפרשת

ברית בין הבתרים קדמה ללידתו של יצחק שלשים שנה ואברהם בן מאה שנה בהולד לו את יצחק בנו, נמצא אברהם בן שבעים שנה בזמן ברית בין הבתרים שהיה כשיצא מחר פעם ראשונה, ובפעם ראשונה כשנאמר לו פרשה של אחר הדברים האלה היה בן חמש ושבעים שנה דקים לן בסדר עולם, בן ארבעים ושמונה שנה היה בהפלגה, ושנים עשרה שנה עבדו את כדורלעומר, ושלוש עשרה שנה מרדו, ובארבע עשרה שנה בא כדורלעומר הרי מהפלגה עד המלחמה עשרים ושש שנים. שים כ"ו אלו על הארבעים ושמונה שהיו לו קודם הפלגה ויעלו לשבעים וארבע. הרי שמצינו דבשעת המלחמה היה אברם בן שבעים וארבע או בן שבעים וחמש, ועל זה נאמר: **ואברם בן שבעים וחמש שנה בצאתו מחרן**, פעם שנייה, מיד אחר הדברים האלה שהרג את המלכים **היה דבר ה' אל אברם במחזה לאמר וגו'**, אלא אין מוקדם ומאוחר בתורה,

ונסמכה פרשת ברית בין הבתרים כאן כדי לחבר את הפרשיות שנתבשר אברהם בזרע וזהו ששנינו בסדר עולם חזר לחרן אחר ברית בין הבתרים שהיה בא"י כמו שכתוב בפרשת ברית בין הבתרים: **לזרעך נתתי את הארץ הזאת**, ונשתהה שם בחרן חמש שנים ובאותו פרק היה הוא בן חמש ושבעים שנה ויצא לו מחרן פעם שנייה. ראייה אחרת דתרי עיניי נינהו כדאיתא בברכות מיום שברא הקדוש ברוך הוא עולמו לא היה אדם שקרא להקב"ה אדון עד שבא אברהם וקראו אדון שנאמר: **ה' אלהים במה אדע כי אירשנה**, ואי ס"ד חד ענינא הוא מאחר הדברים האלה עד **ושרי אשת אברם**, אמאי לא מייתי תלמודא **ה' אלהים מה תתן לי**, דקדים מיניה אלא פשיטא שתי פרשיות הן ופרשת ברית בין הבתרים מוקדמת לשלפניה חמש שנים כמו שפירשתי למעלה.

ועוד אם סדר פרשיות האלו ככתבן איך יאמר אברהם **ח במה אדע כי אירשנה** אין לך מקטני אמנה שיאמר במה אדע כי אירשנה אחר שאמר לו הקדוש ברוך הוא **אשר יצא ממעיך הוא יירשך**, אלא פשיטא שתי פרשיות הן והאחרונה קדמה לשלפניה כדאמרין. והשתא ניחא שהקב"ה א"ל הוצאתיך מאור כשדים לתת לך את הארץ הזאת לרשתה, אמר אברהם לפני הקדוש ברוך הוא מאחר שאין לי זרע במה אדע כי אהיה יורש מן הארץ הזאת שמא היום או למחר אמות ואיך אירשנה. ויש אומרים: אחר שיטת פירוש רש"י אברהם לא שאל לו אות על שהבטיחו לתת לו את הארץ, אלא דואג היה על הבטחה זו שכל הבטחותיו של הקדוש ברוך הוא על תנאי הם, אם יקיימו מצוותיו. כמו שמצינו בדור המדבר **וישבע לאמר אם יראו האנשים וגו'**, לכך בקש הברית מאת הקדוש ברוך הוא שהרי שבועותיו בלא תנאי הם. וא"ת למאן דאמר לא שאל לו אות אלא שאל באיזה זכות יתקיימו בה, א"כ למה נענש **בידוע תדע**, אלא י"ל דאין זה עונש אלא כך השיב לו בזכות הקרבנות והגלות יתקיימו בה. כאן פרש"י באיזה זכות יתקיימו בה אמר ליה בזכות הקרבנות.

פרק טו, ט

קחה לי עגלה וגו', כלומר אם יחטאו בניך הריני מגלה לך כל מיני קרבנות כפרה שלכל מיני עבירה, ובכך יתקיימו בה. והכי איתא בב"ר אמרו בכפרות שאני נותן לבניך. **עגלה משולשת**, שמינה ובריאה כמו: **עגלת שלישיה**, וכמו ששינו עגלה תלתא.

דבר אחר:

בת שלש שנים.

פרק טו, י

ויקח לו את כל אלה, רבנן אמרי אף עשירית האיפה הראה לו, נאמר כאן **את כל אלה** ונאמר להלן: **והבאת את המנחה אשר יעשה מאלה**. **ויבטר אותם**, יש מפרשים כך דרך קרבנות לנתחם כדכתיב: **ונתח אותה וגו'**. **ואת הצפור לא בטר**, שהרי אין בו רק שיסוע ולא יבדיל, לפי שקטנים הם והנתחים קטנים יותר מדאי ואין נראין לכלום.

דבר אחר:

ויבטר אותם, הוצרך ליתן מן הבהמות החצי פרוס מזה והחצי פרוס מזה לפי שממין כל אחד מהן היה ג'. **ואת הצפור לא בטר**, שנים היו ויכול להניחם שלמים אחד מכאן ואחד מכאן.

פרק טו, יא

וישב אותם אברם, לענין חשיבות של אברם נכתב מקרא. **וירד העיט על הפגרים**, לחטוף מן הבשר של הפגרים כמנהג עופות. והיה אברהם טורח לנשב ולהניף סודרו עליהם וממתין עד שתעבור השכינה בין הבתרים לקיים הברית.

פרק טו, יב

ויהי השמש לבוא, כלומר עוד היום גדול ולא עת שינה היתה.

פרק טו, יג

ידע תדע, באותו לשון שחטא לומר במה אדע, נקנס על זרעו גרות מדה כנגד מדה. **ועבדום**, בניך יעבדו את האומות **וענו אתם**.

פרק טו, יד

את הגוי, בגלות מצרים. **וגם** לרבות שאר גלויות. **ואחרי כן יצאו ברכוש גדול**, שכר שעבודם.

פרק טו, טז

ודור רביעי, פרש"י צא וחשוב דורותיו יהודה פרץ חצרון וכלב בן חצרון מבאי הארץ היה ואין להקשות הרי חצרון מבאי מצרים היה וכלב בנו היה מבאי הארץ. דהכי אמר קרא ודור רביעי לכל הקודם לירידת מצרים והיינו יהודה, דור רביעי לו ישובו הנה, ולא ישהו בגלות עד דור חמישי. ואין למנות דור רביעי מיעקב שהרי כשירד למצרים קרבו ימיו למות.

דבר אחר:

ודור רביעי ישובו הנה, ולדור רביעי של אמוריים ישובו בניך מגלותם הנה לרשת את הארץ הזאת, שחיות דור אחד מאה שנה הרי לארבע דורות יכלו הד' מאות של שעבוד, ולא בא הכתוב לומר דור רביעי אלא בשביל שכך דרכו של הקדוש ברוך הוא ליפרע מן האדם בדור רביעי לו, כדכתיב: **על שלשים ועל רבעים**, כלומר על השלשים מעט ועל הרבעים הכל לבערם מן העולם. וכן מצינו גבי יהוא **בני רביעים ישובו לך על כסא ישראל**, והרביעי נהרג ובטל מן העולם.

כי לא שלם עון האמרי, וא"ת מפני מה אין אני מכניסן לארץ מיד. תשובה לדבר כי לא שלם עון האמרי יושב הארץ עד הנה עד דור רביעי. עון האמרי כתב האמרי יותר משאר אומות לפי שהיה אברהם יושב באלוני ממרא האמורי.

פרק טו, יז

והנה תנור עשן ולפיד אש, מסורס הוא: ואש לפיד. **אשר עבר**, אחרי שהודיעו הטובה והרעה שעתיד לבא על בניו עברו שלוחיו לגמור קיום הברית, והוא עברת בין הבתרים.

פרק טו, יט

את הקיני ואת הקנזי ואת הקדמני, פרש"י הם עמון ומואב ואדום, ועתידים להיות ירושה לעתיד. את הקיני הוא עמון כמו שמפורש בפרשת בלק. ואת הקניזי הוא מואב, ואת הקדמני הוא אדום, על שם שיצא ממנו עמלק שהיה קדמוני להזדווג להם לישראל, כדכתיב: **ראשית גוים עמלק**. ר' חלבו בשם ר' יוחנן כך עלה בדעתו של הקדוש ברוך הוא להנחיל עשרה עממים לישראל ולא נתן להם אלא שבעה, אבל קיני קנזי וקדמוני לא נתן להם, ואימתי עתיד ליתן להם לימות המשיח, ואף על פי כן על ידי טרוניא באו מקצת השנים לידם. פירוש מקצה ארץ בני עמון ומואב במלחמת סיחון ועוג.

פרק טו, כ

ואת הרפאים, הם החוי הנזכר בשבעה עממים.

פרק טז

פרק טז, א

ושרי אשת אברם לא ילדה, מקרא זה בא להודיענו שהברית קדמה לזרע, שלא תאמר אין מוקדם ומאוחר והזרע קדם לברית, לכך נאמר: **ושרי אשת אברם לא ילדה.** **ולה שפחה מצרית,** שפחת מלוג היתה והוא חייב במזונותיה ולא היה רשאי למכרה. **ושמה הגר,** כשמסר פרעה את בתו לשרה אמר לה בתי היא אגרך, לכך נקראת הגר.

פרק טז, ה

חמסי, שעושה לי שפחתי הגר שאינה רוצה לשמשני. **עליך,** על ירך הוא שאינך מוחה על כבודי ואין אני רוצה לענותה הואיל ונזדווגה לך. **ישפט ה' ביני וביניך,** שאני חוששת לכבודך ואינך חושש לכבודי. **וביניך,** נקוד פרש"י כל ובינך שבמקרא חסר וזה מלא. קרי ביה ובינך כלומר כל ובינך חסרים יו"ד בין הנו"ן ובין הכ"ף וזה מלא ובינך, כל תיבות נקודות שבתורה מסופקות היו בידי של עזרא הסופר, אמר: אם יבא משה רבינו ואומר לי מפני מה כתבת את אלו, אומר לו: כבר נקדתי עליהם. ואם אומר לי: למה נקדת עליהם אומר לו הרי לא מחקתיים ואעביר את הנקודות מעליהם. אמרינן במסכת ר"ה כל המוסר דין על חברו נענש תחלה כמו שפרש"י הכא שהכניסה עין הרע בעבורה.

פרק טז, ז

במדבר על העין בדרך שור, הוא המדבר שנא' בו בפרשת בשלח **ויצאו אל מדבר שור.**

פרק טז, ח

הגר שפחת שרי, לא כשאת סבורה להיות גבירתה כי עדיין את שפחה והיא הודית לו **מפני שרי גברתי אנכי ברכת.**

פרק טז, יב

פרא אדם, תגר הולך עם סחורתו עד למרחוק במקום שאין מכירים אותו, כענין שנאמר: **אורחת ישמעאלים באה מגלעד,** ויהא שם איש פרא שלויש אומרים: בלע"ז אדם נכרי נקרא פרא כמה דאת אמר: **ועיר פרא אדם יולד.** **ידו בכל,** בכל מיני סחורה. **ויד כל בו,** ע"י משא ומתן של סחורה. **ועל פני כל אחיו ישכון,** נחלותיו יתפשטו בין כל אחיו מרוב עושר.

דבר אחר:

והוא יהיה פרא אדם, כמו פרא זה שקורין גרא"ז בלע"ז.
ידו בכל, שינצח הכל, ואחר כך **יד כל בו** שינצחוהו לבסוף.

פרק יז**פרק יז, א**

התהלך לפני, לקיים מצות מילה.
והיה תמים, שלא תהיה בה מחוסר אבר.

פרק יז, ג

ויפל אברם על פניו, השתחוה על שמחת הבשורה.

פרק יז, ה

ולא יקרא עוד את שמך אברם, הקורא לאברהם אברם עובר בעשה לפי שנתלוה עמו בגיות ואין לפרוך **מאשר בחרת באברם**, דהתם קרא הוא דקא מסדר שבחיה דאברהם מאי דהוה מעיקרא, ופירוש אשר בחרת בהיות שמו אברם, **ושמת שמו אברהם**. אבל יעקב חוזר וקוראו יעקב לפי ששמו נתלוה עמו ביהדות ועל ידי שבני אדם קראו שמות לשנים אלו נשתנו שמותיהם, אבל יצחק שהקב"ה קראו לו שם, כדכתיב: **וקראת את שמו יצחק** שמו לא נשתנה.

והיה שמך אברהם, מנהג הוא לשנות שם לאדם כשהוא עולה לגדולה וכן גבי שרה ביעקב ביצחק ביהושע בחנניה מישאל ועזריה.
אברם, אברהם, אביר המון גוים.

פרק יז, יא

ונמלתם, להביא מי שלא מלוהו בקטנותו שימול עצמו.
והיה לאות ברית, בדבר הזה יהיו ניכרים עבדי.

פרק יז, יג

המול ימול, מילה ופריעה.

פרק יז, טו

שרי כי שרה שמה, אמר רבי יהושע בן קרחה יו"ד שנטל הקדוש ברוך הוא משרי נחלק לשניים חציו לאברהם וחציו לשרה.

פרק יז, יז

ויאמר בלבו, ברשעים נאמר בלבו: **ויאמר עשו בלבו**, **ויאמר המן בלבו**, ובצדיקים נאמר על לבו: **וישם דניאל על לבו**, **וישת דוד את הדבר על לבו**, ללמדך שלבם של צדיקים מסור בידם אבל הרשעים מסורים ביד לבם. ומה שכתוב כאן בלבו, לפי שבדבר הזה היה מתמה בלבו. **ויאמר הלבן מאה שנה יולד** ונראה כאלו לא האמין הבשורה.

פרק יז, יט

הקמותי את בריתי אתו, כי הוא יהיה ראשון נמול לשמונה לקיים מילה בזמנה.

פרק יז, כ

ולישמעאל שמעתיך, שאברכנו אבל לא אכרות בריתי עמו, אבל בריתי אקים את יצחק שכרתי ברית בין הבתרים לתת לזרעו את ארץ כנען. בפ' של מילה נזכרת ברית שלש עשרה פעמים בריתות ללמדך שהם כנגד בן שלש עשרה שנה כשעדיין לא מל ואינו מל את עצמו מחייב כרת.

פרק יז, כא

למועד הזה בשנה האחרת, אמר רב הונא בשם רב אידי אותה שנה מעוברת היתה פירוש ממועד למועד הוי שנה אחת והוא קורא אותה שנה אחרת מפני חודש העבור שנתוסף בה.

פרק יז, כה

וישמעאל בנו בן שלש עשרה שנה וגו', מקרא זה בא ללמדנו שבאותו יום שנמול אברהם נמול ישמעאל, **ודמבעצם היום הזה** נפקא. וממקרא בעצם היום הזה הוה נמי ידעין שישמעאל היה בן י"ג שנה כשנימול שהרי כתיב: **ואברם בן שמונים שנה ושש שנים בלדת הגר את ישמעאל**, וכתיב: **ואברהם בן תשעים ותשע שנה בהמולו**, וביום אחד נמולו כדאמרינן. אם כן ממילא ידעין שהיה בן י"ג שנה כשנימול וקרא דוישמעאל בנו בן שלש עשרה שנה בהמלו למה לי, אלא ש"מ האי קרא כי אתא ללמדך מה אברם לא עיכב אף ישמעאל לא עיכב הוא דאתא.

את בשר ערלתו, פרש"י ישמעאל שהיה ילד הוזקק לחתוך הערלה ולפרוע המילה לכך נאמר בו את, ואף על גב דאמרינן ביבמות עדיין לא נתנה פריעה מ"מ קיימה אברהם אבינו וכן ערובי תבשילין.

פרק יז, כו

בעצם היום הזה, שדבר הקדוש ברוך הוא עמו על כך.
נמול אברהם, יום הכפורים היה גזירה שוה דעצם עצם ומפני מה לא נמול משעה שהכיר את בוראו כדי שלא תנעול דלת בפני גרים שלא יאמרו מיד שבא אצלו ציערו, ומפני מה מברית בין הבתרים כדי שיצא יצחק מטפה כשרה וקדושה.

פרק יז, כז

וכל אנשי ביתו, קרא דלעיל איירי בשל אברהם והאי איירי בכל אנשי ביתו ויליד בית ומקנת כסף של ישמעאל. נמלו אתו מלו אתו אין כתיב כאן אלא נמלו ברצונם, שלא הכריחם.
 חסלת פרשת לך

פרשת וירא

פרק יח

פרק יח, א

וירא, א"ר חמא בר חנינא יום שלישי למילתו היה ובא הקדוש ברוך הוא ושאל בו. וכן משמע שלא מצינו בשום מקום לשון וירא דלא כתיב בתריה אמירה או דבור, והכא לא כתיב, ומפני מה לא נתראה אם לא לבקרו. ויש אומרים: עיקר מה שנתראה הקדוש ברוך הוא לאברהם לא היה אלא לצורך מעשה סדום אבל מעשה המלאכים הפסיק הענין, וגם אחד מהם בא לצורך סדום.

דבר אחר:

וירא אליו, כמו שמפרש והולך שבאו אליו שלשה מלאכים. שבהרבה מקומות נקרא המלאך בשם הקדוש ברוך הוא כאילו הוא מדבר, כדכתיב: **כי שמי בקרבו**, וניתן לו רשות לדבר בשם הקדוש ברוך הוא, כדכתיב במשה: **וירא מלאך ה' אליו וגו'**, **וירא ה' כי סר לראות**, וכן בעקידה.

באלוני ממרא, פרש"י הוא שנתן לו עצה על המילה, כדאיתא בב"ר בשעה שאמר לו הקדוש ברוך הוא למול הלך ונמלך בשלשת אוהביו, אמר לו ענר: כבר אתה בן צ"ט שנה ואתה הולך ומצער עצמך, א"ל אשכול מה אתה הולך ומצער עצמך בין שונאיך, א"ל ממרא עמד לך אלהיך בכבשן האש ברעבון במלכים והדבר הזה שאמר לך למול אי אתה שומע לו וכו', ואם תאמר היאך יתכן לומר על איש גדול וקדוש אהוב למקום כאברהם שעמד בעשר נסיונות יטול עצה אם יקיים מילה מצוה של הקדוש ברוך הוא אם לאו. אלא יש לנו לומר בודאי אברהם לא תלה דעתו בדעת אחרים לעשות רצון בוראו אך בדעתו היה

לשקול דעתם של ענר אשכול וממרא ולא מצא בהם ישר רק בממרא. ויש אומרים: אף ענר אשכול וממרא נמולו כדאיתא באגדה ענר אשכול וממרא כולם מתו בדבר המילה. ויש אומרים: נתן לו עצה מן האספלנית לרפא המכה.

והוא יושב פתח האהל, בשעה חמישית שהוא עת מאכל תלמידי חכמים. ועמד אותו צדיק פתח אהל לראות אם יעבור איש ויכניסוהו בביתו.
כחום היום, לכבודו של אברהם נכתב מקרא זה כלומר בעת עצומו וחומו של יום. ואין דרכם של אורחים להתאכסן אלא לסעוד ולעבור ולכך אמר להם: **אחר תעבורו**, אבל לוט מה שאמר להם: **ולינו**, משום **דיבואו שני המלאכים סדומה בערב**.

פרק יח, ב

והנה שלשה אנשים, פרש"י ורפאל שריפא את אברהם הלך משם להציל את לוט. חז"ק מה ששנינו בהשוכר את הפועלים **ויבואו שני המלאכים סדומה בערב**, דאזל מיכאל לשיזביה ללוט ועוד מי איתא דמיכאל הוה, אם כן עשה הוא שתי שליחות בשורת שרה והצלת לוט. ונראה דלא גרסינן התם מיכאל אלא רפאל.
נצבים, מתעכבים כמו: **ונצבת לי**. לפיכך **וירץ לקראתם** הבין בהם שדעתם לעשות שום ענין.

פרק יח, ג

ויאמר אדוני, באל"ף דל"ת.

אל נא תעבור מעל עבדך, פרש"י לגדול שבכולן אמר וכו' ומהיכן הכיר הגדול, ראה אותן מהלכים בדרך הרב ושני תלמידיו הרב באמצע גדול מימינו וקטן משמאלו. וזה ששנינו וכן מצינו בשלשה מלאכים שבאו לאברהם מיכאל באמצע גבריאל מימינו ורפאל משמאלו.
ועוד פרש"י אעפ"י שכתוב אחר: **וירץ לקראתם**, האמירה קודם לכן היתה. ואם תאמר הא אמרינן בפסחים דבחד עניינא מאי דמוקדם מוקדם ומאי דמאחר מאוחר. אלא מאי דפרש"י הכא לא דיינינן ליה כדין מוקדם ומאוחר אלא כדין מקרא מסורס.

פרק יח, ד

ורחצו רגליכם, עת השרב היה כמו שפרש"י שהוציא הקדוש ברוך הוא חמה מנרתיקה, וזיעה מצויה ברגליהם של עובדי דרכים.

פרק יח, ה

כי על כן עברתם על עבדכם, כי בשביל כך שתסעדו מעט עברתם עלי שאינו דרך עובדי דרכים להתענות ועכשיו חצי היום הוא אבל אני מכיר בכם שאתם צנועים וביישנים.

כן תעשה כאשר דברת, מה שאמרת **ואקחה פת לחם**. כלומר אם רצונך שנסעוד עמך תכין דבר מועט. ומכל מקום לא נמנע מלהכין סעודה גדולה וכן דרך אנשים חשובים כשקוראים לחבריהם לאכול עמהם.

דבר אחר:

כן תעשה, יהי רצון שתספיק לעשות כך לעולם כמו שאתה מתנדב עכשיו להכניס אורחים.

פרק יח, ו

מהרי, לפי שהיה ללכת עד סדום באותו יום.

שלוש סאים קמח, ומהשלוש סאים קמח תוציאי שלשת עשרונים סולת לשלשה אנשים אלו.

קמח, פרש"י לעמילן של טבחים, לשון פת עמילה. ויש אומרים: תנורו היה מחזיק שלש סאין וצוה לעשות תנורו מלא כמו שאמרו רבותינו הפת נאפית יפה בזמן שהתנור מלא. **לושי**, ובלוט כתיב: **ומצות אפה**, מכאן שהאשה לשה והאיש אופה. **ועשי עוגות**, לפי שהיו נחפזים לדרכם לעשות שליחותם ולא יכלו להתמהמה עד שתחמיץ.

פרק יח, ז

בן בקר רך, להתבשל מהרה. כאן פרש"י להאכילם ג' לשונות להודיעם ששחט בשבילם שלש בהמות בחדל אבל לא בפלפלין כדאמרינן בעירובין. לא כמדת הראשונים שלא היה להם פלפלין. ולמה לשונות לפי שהיו נחפזים לדרכם ואין יכולים להמתין עד שתתפשט הבהמה.

פרק יח, ח

ויקח חמאה וחלב, רבנן אמרי אפילו פת הביא לפניהם ומה אם דברים שלא אמר להם הביא לפניהם דברים שאמר להם על אחת כמה וכמה. ואף על פי שאין ראייה לדבר לאכול גבינה קודם בשר ולא בשר קודם גבינה זכר לדבר **ויקח חמאה וחלב** והדר וכן הבקר. **ובן הבקר**, לפי פרש"י היה לו לכתוב ובני הבקר אלא היינו שפי' לאלתר קמא קמא שתקן אמטי ואייתי קמיהו וכו', ולשלשה פרים שהביא קאי, וכן הפי' כל פר שהוא מתוקן מתחלה הביא תחלה לפניהם, כדאיתא בהשוכר את הפועלים. **ויאכלו**, נמצא באגדה שאכלו, וזהו ששנו רבותינו שאמר להם הקדוש ברוך הוא למלאכים תנוק הנמול בבית ישראל משמרה יותר מכם שאכלתם בשר בחלב.

פרק יח, ט

ויאמרו אליו, פרש"י נקוד על אי"ו. וכל מקום שהכתב רבה על הנקודה אתה דורש את הכתב, וא"ת אמאי לא נקד אליו על הלמ"ד לבדה ויהיה הכתב רבה על הנקודה נדרש, אא"כ, היה משמע לפי הנראה ששאלו בתחלה לשרה איה אברהם ואח"כ שאלו לאברהם איה שרה ואינו כן, שהרי בתחלה ראו אברהם, ושרה לא ראו עד עת האכילה, אבל עכשיו שאי"ו נקוד מגיד שאין כאן מקומו, כלומר שאלו לאברהם **איה שרה** והדר שאלו לשרה איו אברהם. וכן פי' רש"י גבי הנסתרות שנקוד לומר שאין כאן מקומו.

פרק יח, י

שוב אשוב אליך, שתי שיבות אחת בתשרי ואחת בניסן. כעת חיה המלאכים יודעים שהם חיים לעולם לפיכך אמרו כעת חיה, פירוש לשנה האחרת כעת הזאת שנהיה חיים וקיימים אשוב אליך. אבל אלישע בן יורם מעותד למות היה, לא היה יודע אם יחיה לשנה הבאה לפיכך לא אמר שוב אשוב רק **כעת חיה**.
כעת חיה, פרש"י מדלא קרינן כעת חיה פירוש הכ"ף מכעת חיה אינה נקודה בשו"א, דאי בשו"א משמע היה כעת חית השדה.
והוא אחריו, ת"י וישמעאל הוה קאים מן בתרואי. פירוש אחר המלאך כדי שלא תתייחד שרה עם המלאכים שסבורה היתה בני אדם הם.

פרק יח, יא

ואברהם ושרה זקנים, מה ת"ל לקמן: **ואברהם זקן בא בימים**, אלא מלמד שהחזירו הקדוש ברוך הוא לנערותו וצריך לכתוב פעם שניה ואברהם זקן, בראשית רבה.
זקנים באים בימים, מתחלת הספר עד כאן לא תמצא זקנה כתובה בשום אדם עד שבא אברהם ואמר לפני הקדוש ברוך הוא רבוננו של עולם אדם ובנו נכנסין למקום אחד ואין אדם יודע את מי יכבד, ומתוך שאתה מעטרו בשיבה אדם יודע למי יכבד. א"ל הקדוש ברוך הוא דבר טוב תבעת, וממך הוא מתחיל מתחלת הספר עד יצחק לא כתיב יסורין עד שבא יצחק ותבע יסורין, אמר לפניו רבון העולמים אדם מת בלא יסורין מדת הדין מתוחה כנגדו, א"ל הקדוש ברוך הוא חייך דבר טוב תבעת, וממך הוא מתחיל **ותכהין עיניו מראות**. יעקב תבע חולי אמר רבון העולמים אדם מת בלא חולי אינו מתיישב בין בניו ומתוך שהוא חולה שנים או שלשה ימים הוא מיושב בין בניו א"ל הקדוש ברוך הוא חייך דבר טוב תבעת וממך הוא מתחיל, ה"ד: **ויאמר ליוסף הנה אביך חולה**. נמצא אברהם חדש זקנה, שנאמר: **ואברהם זקן**. יצחק חדש יסורים שנאמר: **ויהיה כי זקן יצחק ותכהין עיניו מראות**. יעקב חדש חולי, כדכתיב: **הנה אביך חולה**.
חדל להיות לשרה אורח כנשים, שאר נשים זקנות אין להם וסת נדות וזאת היתה זקנה ופרסה נדה, כמו שפרש"י גבי **ויקח חמאה וחלב**.

פרק יח, יב

ותצחק שרה, כשבא תשרי אחר בשורת המלאכים וראתה בעצמה שלא נתעברה מיד נתייאשה מן הבשורה שלא היה לה רק ששה חדשים עד הפסח, ולא האמינה כמו אברהם לפי שאברהם שמע לו מפי הקדוש ברוך הוא ולכן האמין אבל שרה לא שמעה אלא מפי המלאכים והיא היתה סבורה שבני אדם הם, והיתה מסתכלת במעיה ואומרת אפשר קרביים הללו טוענין ולד, מיד, באותו פרק בתשרי **ויאמר ה' אל אברהם למה זה צחקה שרה**, **למועד אשוב אליך**, פירוש למועד אשר קבע המלאך זהו פסח הבא **אשוב אליך**, כמו שאמר: **כעת חיה ולשרה בן**. וכן עיקר הפירוש שתי פעמים נתבשרה דקים לן פסח היה כשבאו המלאכים כמו שפי' רש"י, ועוד מדכתיב לאלתר גבי לוט **ומצות אפה**, לתשרי אחרון צחקה בקרבה כדמוכח בר"ה דבעי התם אימת קאי כדאמר: **למועד אשוב אליך** ומסיק דקאי בתשרי. ועוד ר' אליעזר ור' יהושע דאמרי תרוייהו בר"ה נפקדה שרה ורחל וחנה.

בקרבה, במחשבתה ולבה.

לאמר, לפי פשוטו לאמר זה כמו שאר לאמר שבמקרא כלומר צחקה ונתכוונה לאמר דבור זה לבריות בענין ליצנות ולכך הקפיד הפסוק עליה יותר מעל אברהם. **אחרי בלותי**, בתמיה כלומר, איך יוכל להיות שאחרי בלותי תהיה לי עדנה ובחרות ועוד **שאדוני זקן** וזהו השינוי שלא ספר הקדוש ברוך הוא כל דבריה ולא רצה לומר שאמרה ואדני זקן. ואל תתמה מתיבת היתה שבהרבה מקומות במקרא מצינו משעבר לשון הבא ומשהבא לשון לשעבר.

פרק יח, יג

למה זה צחקה, אם תאמר למה לא הקפיד הקדוש ברוך הוא על אברהם כמו שהקפיד על שרה, שהרי כמו כן צחק אברהם כמו שנאמר בפרשה אחרונה שבפרשת לך לך, אלא משל לאשה חכמה שבאה להוכיח כלתה והוכיחה את בתה וממילא הרגישה כלתה בעצמה, כך אם הוכיח הקדוש ברוך הוא אברהם בפניו היה מתבייש אברהם אלא הוכיחו מן הצד.

ואני זקנתי, פרש"י שינה הכתוב בשביל השלום, כלומר דהכי אמרה שרה אפשר להיות לי תקנת ולד שהרי אחרי בלותי פירוש זקנתי, ידעתי שהיתה לי עדנה ובחרות שהרי פירסתי נדה **ואדוני זקן**, כלומר כל זה איננו שוה לי שהרי אדוני זקן ואיך אתעבר עוד, א"כ תלתה הזקנה באברהם לגמרי ובזה שינה הכתוב.

פרק יח, יד

היפלא מה דבר, וכי מופלא ומכוסה ממני מה שצחקה בקרבה.

למועד, בגימטריא בפסח.

פרק יח, טו

ותכחש שרה לאמר, מכאן שהנשים פסולות לעדות לפי שמכחשות מפני היראה.
כי יראה, יש מפרשים כל כי שבתורה מתורגם ארי שהרי כמו שתיבת כי בל" עברי משמש
 ארבע לשונות, דאי ס"ד לתרגם כי יקרא אי, וכי תאמר דלמא, וכי צחקת אלא, וכי יראה
 דהא, והאחרים ארי, הרי חמש לשונות בתיבת כי לפיכך כולן מתורגמות ארי אלא
 שבארבע מקומות הראה לך המתרגם הענין.

פרק יח, טז

וישקפו על פני סדום, פרש"י כל השקפה שבמקרא לרעה חוץ מהשקיפה ממעון קדשך
 וגו'. חז"ק הרי כתיב: מי זאת הנשקפה, עד ישיקיף וירא, וצדק משמים נשקף, כי השקיף
 ממעון קדשו.

הלך עמם לשלחם, פרש"י לשון לוייה כסבור אורחים הם, ואף כשנאמר לו: **שוב אשוב**
אליך, כסבור שהוא נביא ומדבר בשמו של הקדוש ברוך הוא.

פרק יח, יח

ואברהם היו יהיה וגו' כי ידעתיו, לשון חיבה כמו: **מודע לאישה**, כלומר **לגוי גדול** יהיה.
 לפי שהוא חביב בעיני ועתיד להעמיד משפחות הרבה. ולפיכך נכון להודיעו הדין שאני
 עושה בסדום.

פרק יח, יט

למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו, שיבואו אחריו שלא יהא כאנשי סדום פן יגיע אליהם
 כמעשה הרשעים. אלא ישמרו הם **דרך ה' לעשות צדקה ומשפט למען הביא ה' על**
אברהם וגו'.

פרק יח, כא

הכצעתקה הבאה אלי עשו, הכל גלוי לפניו אלא כנגד מדת הרחמים שהיתה מבקשת
 רחמים עליהם נאמר.
ואם לא אדעה, ארחם. כמו: **ידע אלהים.**

פרק יח, כד

בתוך העיר, היא סדום, שהרי מלך סדום היה ראש לכל חמשה מלכים.

פרק יח, כה

חלילה לך, פרש"י לעולם הבא. פירוש לדורות הבאים. לך קדמאה זכר וסימן ללמד.

פרק יח, כז

אל אדני ואנכי עפר ואפר כתיב באל"ף דל"ת.

פרק יח, כח

אם אמצא שם ארבעים וחמשה, וא"ת מפני מה חסר בתחלה מחמשים עד ארבעים וחמשה ואח"כ מארבעים וחמשה עד ארבעים, ומארבעים עד שלשים ומשלשים עד עשרים ומעשרים עד עשרה הרי אין הבקשות שוות, אלא י"ל בקשותיו לא היו להציל שום כרך אם לא ימצאו בו עשרה צדיקים. כיצד בתחילה בקש להציל את סדום עמורה אדמה וצבויים לשע, בחמשים צדיקים שהם עשרה לדרך, ואחר כך בארבעים וחמשה והקב"ה יצטרף להיות עשירי לכל כרך ואח"כ ביקש אולי ימצאון שם ארבעים ויצילו ד' כרכים וכן הל" להציל ג' כרכים והכל להציל ב' כרכים והי' להציל א' מהם, ועל פחות לא בקש כסבור היה, לוט ואשתו וארבע בנותיו וארבע חתניו כדאי להציל העיר בזכותם.

דבר אחר:

כשראה אברהם שהסכים הקדוש ברוך הוא לשתי בקשות ראשונות חשב בלבו לא הייתי צריך לבקש מעט כל כך במין העשור. כי גם החומש הייתי יכול לבקש כי השתי בקשות שבקשתי עולות לחומש, כל הסכום שהוא חמשים, ובשביל כך עשה עכשיו כאלו בקש בראשונה החומש בבת אחת וזהו שאמר עכשיו אולי ימצאון שם ארבעים ואחר כך בקש משלשים ואחריו מעשרים ואחריו מעשרה. וזהו הסדר בתחלה בקש מעט ואח"כ יותר ואחר כך יותר ויותר, בתחלה עלו שתי הבקשות לחומש ואח"כ בקש הרביעית, ואח"כ השלישית ואח"כ החצי ועל פחות לא בקש וכו'.

פרק יח, ל

אל נא יחר לאדני ואדברה, כתיב באל"ף דל"ת.

פרק יח, לא

אל אדני אולי ימצאון שם עשרים, כתיב באל"ף דל"ת.

פרק יח, לב

אל נא יחר לאדני ואדברה אך הפעם, כתיב באל"ף דל"ת.

פרק יט

פרק יט, א

ויבאו שני המלאכים, פרש"י גבי לוט קראם מלאכים. ואם תאמר הא כתיב: **ויאמרו האנשים אל לוט**, אלא ה"ק ויאמרו אותם שקראו להם בני העיר אנשים, וכן תפרש, לאותם שקראתם אנשים לא תעשו דבר וכמו כן: **ויחזיקו האנשים**. **ולוט ישב בשער סדום**, כשפסק התגר חזר למקומו ודירתו אצל השער ולפיכך **ויפצר במאד**, כי המקום היה צנוע ואין לדאוג בו מן הפריצים לפי שאין עין הפריצים שולט בו.

פרק יט, ב

ולינו, הכנסו לבית מיד קודם שיתנו בכם עיניהם פריצי העיר שאם תתעכבו חוץ לבית שמא יכירו בכם. **ורחצו רגליכם**, אף זו עשה כשורה אמר אם הללו יהיו נראין באבק שעל רגליהם הרשעים יחקרו היכן לנו. ולינו ורחצו וכי אדם עשוי ללין תחלה ואחר כך רוחץ, ועוד הרי אברהם אמר להם תחלה: **ורחצו רגליכם**, אלא כך אמר לוט אם יכנסו הם לבית אחר רחיצת רגליהם שמא יכירו מקצת פריצי העיר ויראו רגליהם בלא טינוף, ויאמרו כבר עברו שלשה ימים שבאו אלו אל ביתך ולא הודעתנו, מוטב שיכנסו רגליהם מטונפים, ואם יכירו בביאתם יהיו נראים כבני אדם שבאו מיד, לפיכך אמר: **והשכמתם והלכתם לדרככם**, פן יכירו בכם. כי ברחוב נלין כדי שיראו אותנו אנשי העיר שלהפכה באנו אולי ישובו.

פרק יט, ד

מנער ועד זקן, מלמד שכולם רשעים לפיכך לא נענה אברהם כשהתפלל על עשרה.

פרק יט, ה

ונדעה אתם, למשכב זכר. כמו: **והאדם ידע את חוה אשתו**, ועוד מתשובתו של לוט שאמר **הנה נא לי שתי בנות**, יש להבין שלדבר עבירה היו תובעים אותם להתעלל בהן.

פרק יט, ח

אשר לא ידעו איש, היה לו לומר אשר לא ידען איש כדאמר: **בתולה ואיש לא ידעה**, אלא מנהג הוא שדרך האיש לפתוח את האשה, אבל בנות לוט פרוצות בעריות היו ודרכן לפתות שכן פיתו את אביהן ולכך כתיב בהן אשר לא ידעו איש וכן בבנות מדין שהיו פרוצות ופיתו את ישראל כתיב בהן: **וכל אשה יודעת איש. כי על כן** שהרי בשביל שלא תהא להם שום טרדא **באו בצל קרתי**.

פרק יט, ט

עתה נרע לך מהם, הרי אתה אורח כמותם ונוהג עצמך כבעל הבית.

פרק יט, יג

כי משחתים אנחנו, בכל שליחות המלאכים כתיב לשון יחיד, **שוב אשוב**, ויאמר המלט, וכאן כתיב לשון רבים. אלא כיון שבהפיכה מצינו לשון יחיד **לבלתי הפכי**, מצי נמי למינקט לשון רבים.

וישלחנו, משקל כבד ודגש. אעפ"י שכל שליחות שלוחים החוזרים כתיב בהו וישלח מלשון קל ורפי, הכא כתיב משקל כבד ודגש לפי שהוא שלוח של השחתה, דוגמת: **ושן בהמות** אשלח בם, ישלח בם ערוב.

פרק יט, טו

וכמו השחר עלה, פסוק זה נכתב לפי שעתיד לומר: **השמש יצא על הארץ ולוט בא צוערה**, להודיע שכל כך המתינו לו המלאכים לשחת הערים בשביל חיבתו של אברהם אבינו. אמר רבי חנינא משיעלה עמוד השחר עד הנץ החמה חמשה מילין, שכן כתיב: **וכמו השחר עלה**, וכתיב: **השמש יצא על הארץ ולוט בא צוערה**, ומסודם לצוער חמשה מילין.

פרק יט, טז

ויציאהו, חסר וי"ו לומר זה רפאל שהוציא והציל את לוט.

פרק יט, יז

ויהי כהוציאם אותם החוצה, היה לו לומר כהוציאם החוצה אלא לימדך הכתוב אותם דוקא הוציאו ולא את ממונם, מלמד שהיה לוט מחזר אחר ממונו להוציאו ולא הניחוהו, דוגמת: **ופגריכם אתם**.

דבר אחר:

ויהי כהוציאם, המלאכים אתם את לוט ואת ביתו.

אל תביט אחריו, בשביל צער חתניך שבעיר. ורוץ מהרה לדרכך ואל תפסיק להסתכל אנה ואנה כי הענן עולה ובו אש וגפרית ומתפשט בכל הארץ.

אל תביט, הזהיר לו ולכל אשר לו ולכך לקתה אשתו. ודוגמא זו מצינו בפרשת בראשית **ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו**, משמע שלא תאכל אתה וכל אשר לך ולכך לקתה חוה.

אל תביט, הבי"ת נקודה בחירק.

פרק יט, יח

אל נא אדני, חול הוא זה ולפיכך סיים כאן את הפסוק, ואח"כ חזר להתפלל להקב"ה **הנה נא מצא עבדך חן**, ולפי המסורת קודש הוא. וכתוב באל"ף דל"ת.

פרק יט, יט

פן תדבקני הרעה, של הגפרית והמלח והאש המתפשטים עד למרחוק.

פרק יט, כא

גם לדבר הזה, מוסיף על אשר שמעתי להצילך.

פרק יט, כד

המטיר על סדום, פרש"י שעה שחמה עומדת עם לבנה ברקיע שכן באותו פרק הלבנה חסרה שכבר נכנס פסח ולבנה נראית עם החמה. מאת ה' נמצא בב"ר ובתנחומא, הראשון הוא גבריאל דהכי קים לן דהוא שר של אש, והשני הוא הקדוש ברוך הוא.

פרק יט, כה

ויהפך את הערים, מהכא משמע שהפיכת סדום קדמה למיתת שרה, ובחלק משמע איפכא דתני התם אליעזר עבד אברהם איקלע לאתרא דסדום ובעו לאסוקי לפוריא אמר להו מיומא דמיתת שרה לא סליקית לפוריא אלמא דמשמע דמיתת שרה קדמה. אלא י"ל הא דתני איקלע אליעזר לאתרא דסדום היינו צוער, וצוער לא נתהפכה. וצמח האדמה אמר ריב"ל עכשיו ילקוט אדם מעפרה של סדום ויתן בערוגה אחרת אינה צומחת.

פרק יט, כו

ותהי נציב מלח, במלח חטאה כמו שפרש"י לפיכך כשעברה צווי המלאכים לקתה בלקוי סדום.

דבר אחר:

ותבט אשתו מאחריו, ותהי כל הארץ נציב מלח שכן: **גפרית ומלח שרפה כל ארצה**.

פרק יט, כח

וישקף על פני סדום, לדעת אם נמצאו שם עשרה שיהיו ניצולים.

פרק יט, כט

אשר ישב בהן לוט, באחת מהן. כמו: **ויקבר בערי הגלעד, ועל עיר בן אתונות**.

פרק יט, ל

כי ירא לשבת בצוער, כי לא הניחה המלאך להשחית אלא מפני שלא היה ללוט פנאי להמלט ההרה ומשהיה לו פנאי נתיירא פן יהפוך המלאך את העיר.

פרק יט, לג

ותשכב את אביה, לפי פרש"י משמע שעשתה שלא כהוגן. וא"ת הא אמרינן בב"ק לעולם יקדים אדם במצות שבשביל לילה אחת שקדמה בכירה וכו' אלא י"ל שעשתה יפה במה שקדמה אבל מפתיחת בקשת הזנות ומה שלמדה את אחותה עשתה שלא כהוגן. ובקומה נקוד.

פרק יט, לו

ותהרין שתי בנות לוט, פרש"י שלטו בעצמן והוציאו את עדותן. ה"ג בדלית לשון עדות, וראיה מב"ר **ואלה בתולי בתי**, עדות בתי. ולא גרסינן ערותן ברי"ש. ועוד כי דרך אותו מקום עדות הוא לבתוליהן והיו מזנות ממקום אחר והם מעכו כל כך למטה שהוציאו הבתולים שהוא עדות שלהם.

פרק יט, לח

והצעירה גם היא, לרבות שגם הצעירה ילדה זרע מלוכה כאחותה זו נעמה העמונית שיצא ממנה רחבעם.

פרק כ**פרק כ, א**

ויסע משם, מאלוני ממרא.

פרק כ, ב

ויאמר אברהם אל אשתו, בפניה אמר **אחותי היא**, והיא שותקת.

פרק כ, ג

הנך מת, מכאן שאין התראה לבני נח.

פרק כ, ד

ואבימלך לא קרב אליה, הוצרך לפרש באבימלך שלא קרב אליה יותר מבפרעה לפי שהורתו של יצחק היה סמוך למעשהו של אבימלך. ויאמר ה' באל"ף דל"ת. **הגוי גם צדיק תהרג** סרסו הגם גוי צדיק, תהרוג. ויש גמין הרבה מסורסין כזה.

דבר אחר:

הגוי גם צדיק, גם רבוי הוא, כלומר אם תהרוג אותי הקרוי גוי. גם אברהם תהרוג, שהרי על דבריו לקחתיה.

פרק כ, ה

והיא גם, כתיב ביו"ד. והיא בפני אברהם גם היא שלא בפניו. **עשיתי זאת**, שלקחתיה.

דבר אחר:

שלא קרבתי אליה. יש אומרים: לפי שבדק בה הוכיחו הקדוש ברוך הוא ולא הלקהו, אבל פרעה שלא בדק לקה.

פרק כ, ו

גם אנכי ידעתי כי בתם לבבך וגו', לרבות נקיון כפים. על כן שהיה רצוני לחשוך אותך מחטוא לי לא נתתיך לנגוע אליה.

פרק כ, ח

וייראו האנשים, אמר ר' אבא עדיין היו רואין עשנה של סדום עולה אמרו הרי המלאכים שנשתלחו לשם באו לכאן.

פרק כ, יא

רק אין יראת, יכול לא היו יראים כל עיקר ת"ל רק אין מעוט אחר מיעוט אלא לרבות הה"ד: **וייראו האנשים מאד**.

פרק יט, יג

כאשר התעו אתי אלהים, כאשר גירשוני נמרוד וחבריו שופטי הארץ והוצרכתי להיות תועה כשה אובד אנה ואנה חוץ מבית אבי על ששברתי את הצלמים והרגתי אמרפל וחבריו **ואומר לה וגו'**.

פרק כ, טז

הנה נתתי אלף כסף לאחירך, לאותו שאמרת אחי הוא שכן היה דרכם לתת לקרובי הכלה כמו שמצינו באליעזר.

הנה הוא לך כסות עינים לכל אשר אתך, ענוה היא זו ואין לאומרה אלא לעם אשר אתך, שהרי הם יודעים שהוא אישך ולא יכשלו בך. **ואת כל**, ועם כל אחרים תהיי מוכחת שלא לומר עוד כך שלא יכשלו בך שאני דמיתי כך. וי"ו דונכחת יתירה וכמו כן יש הרבה וכתרגום ירושלמי הא יהבית אלף סלעין דכסף לאחריך הא כספא ההוא יהבית לך מתנה חלף על דאיתכסית מן עינוהי דאברהם בעליך לית חד סמן כל דהוה הוה לי לית אנא כמיסת דאיתווכחון מיליא דידע אברהם צדיקא דלא חכימית יתך.

דבר אחר:

הנה נתתי, אם נתתי אלף כסף ולא **דבר אחר**: לאותו שאת אומרת אחי הוא, הנה הוא לך דבר זה **כסות עינים**, דבר הסמוי ונכסה מן העין שיכולת להסתירו ואת תתבישי בדבר, שיאמרו נתן ממון לבעלה בצינעא כדי לפייסו אחר שעשה כל רצונו ממנה, אבל עכשיו שנתתי לו צאן ובקר, דבר הידוע והנגלות לעינים, **ואת כל ונוכחת** תתווכחי עמם לומר: ידים מוכיחות שלא קרבתי אליך,, מאחר שנתתי לו כזאת, והשיבוטיך לו בעל כרחי.

דבר אחר:

הנה אברהם אחיך הוא לך **כסות עינים**, מעלים ומכסה מעיני כל חי שאת אשתו, ולכל אשר אתך הוא מצוה לעשות כך, **ואת כל ונוכחת** וגם לכל העולם היית מתווכחת לומר אחי הוא וא"כ לא פשעתי כל כך.

פרק כ, יז

וילדו, לא נאמר על אבימלך אלא על אשתו ואמהותיו, דוגמא: **ויחמו הצאן**, וראיה לדבר כי **עצור עצר בעד כל רחם לבית אבימלך**, דוגמא: **תנה את נשי ואת ילדי אשר עבדתי אותך בהן**, דלא קאי עבדתי אותך בהן אלא אנשי.

פרק כא

פרק כא, א

וה'פקד את שרה, כל מקום שנאמר וה' הוא ובית דינו. ישב עליו בדין, כתיב: **אם לא נטמאה וגו' וטהורה היא ונקתה זרע**, וגם יולדת זכר, ושרה נסתרה ולא נטמאה. ואין להקשות מן **וה' שמים עשה**, שהרי כן פירושו הוא הבעל רחמים עם מדת דינו שמים עשה. כמו שפירשתי גבי **ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים**.

את שרה, לרבות כל העקרות.

כאשר אמר, שוב אשוב.

כאשר דבר, ביום ההוא כרת ה' ברית את אברהם וגו'.

פרק כא, ב

למועד אשר דבר, פרש"י כשאמר לו: **למועד אשוב אליך כעת חיה**, שרט לו שריטה בכותל. וא"ת הא אמרינן לעיל דהוה קאי בתשרי, כדאמרינן: **למועד אשוב אליך**, וקים לן דבפסח נולד יצחק. אלא י"ל דבניסן ובתשרי לילות וימים שוים וזורחת בהן החמה בחלון אחד.

פרק כא, ז

מי מלל, מי הוא שעלה על לבו כבר לומר עוד יבוא יום שיאמרו **הניקה בניים שרה** קישטיני"ט בלע"ז לא היה להאמין כך.

פרק כא, ח

יעש אברהם משתה גדול, כך היה המנהג. כמו שמצינו בשמואל הרמתי: **כאשר גמלתו בפרים שלשה וגו'**.

פרק כא, ט

את בן הגר המצרית מצחק, כמנהג שאר ילדים ויצחק היה קטן ולא היה יכול לעשות כך לפיכך נתקנאה בו שרה ונתקשה הדבר בעיניה.

פרק כא, י

כי לא יירש, מתוך דבריה של שרה למדנו, שהיה מבקש בכורה פי שנים.

פרק כא, יד

ויקח לחם וחמת מים, פרש"י ולא כסף וזהב, לפי שהיה שונאו לפי שיצא לתרבות רעה ועוד לא היה לו לאברהם להורישו שום נחלה שהרי הוא וישמעאל בנו גרים היו. ותניא בפ"ק דקדושין אינו יהודי את הגר וגר את הגר אינו יורש לא מדברי תורה ולא מדברי סופרים דתניא לוח מעות מן הגר שנתגיירו בניו עמו ומת לא יחזיר לבניו ואם החזיר אין רוח חכמים נוחה הימנה. מ"מ דעתו היה ליתן לו מתנות אחרי מות שרה כדכתיב: **ולבני הפלגשים אשר לאברהם נתן אברהם מתנות**.

שם על שכמה, קאי אל וחמת מים. ואת הילד קאי אויתן אל הגר.

שם על שכמה, פרש"י שאחזתו חולי וא"ת הא אמרי' עד יעקב לא הוה חולשא. וי"ל נהי דבאותו זמן לא הוה חולשא דמייתי, מיהו מחמת צמאון הם מתים, ומתוך כך יראה שמא ימות בצמא.

וישלחה, שהרי לא היה לו למוכרה אחרי ששכב עמה כדכתיב: **ושלחתה לנפשה ומכר לא תמכרנה בכסף**.

פרק כא, טו

ויכלו המים מן החמת, קודם שבאתה למלון שהרי אברהם לא נתן לה מים אלא שעור כדי שתבא אל הישוב והיא הלכה ותתע בדרך.
ותשלך את הילד, לא מפני שהיה על שכמה משעה שיצאה מבית אברהם אלא כשחלה נתנתו על שכמה ובראותה שנפשו יצאה השליכתו.

פרק כא, יז

את קול הנער, פרש"י מכאן שתפלת החולה נשמעת מתפלת אחרים. והא דאמרינן בברכות אין חבוש מתיר עצמו מבית האסורין. י"ל היינו טעמא משום דסתם חולה לא מצי מיכוין אבל זה שכיוון נשמעה תפלתו לפני הקדוש ברוך הוא.
באשר הוא שם, פרש"י לפי מעשיו של עכשיו. והא אמרינן בן סורר על שם סופו הוא נהרג. אלא י"ל בן סורר ומורה מתחלתו הוא רשע ממה שעתיד להיות בסופו אבל הכא מתחלתו ישמעאל היה צדיק מאותה עבירה של **לקראת צמא התיו מים**, היינו שפירש רש"י לפי מעשיו של עכשיו.
באשר הוא שם, לפי שנותרה ממנו כמטחוי קשת ולא ראתהו הוצרך לומר באשר הוא שם.

דבר אחר:

באשר הוא שם, אפילו במדבר שאין בו מים.

פרק כא, כ

וישב במדבר, על כן קראו פרא אדם.
ויהי רבה קשת, יש מפרשים לשון רביא פי' ויהי ישמעאל נער קשת יורה חצים אנפנ"ט ארקיי"ר.

פרק כא, כא

ותקח לו אמו אשה מארץ מצרים, ממוקם משפחתה וגדוליה. שבתחלה נשא אשה מבנות מואב ולא היתה הגונה ושלח לו אברהם אביו רמזים ע"י אותה עצמה שהיתה אשתו, שיגרשנה, כי לא היתה רחמנית והגונה, ולקחה לו אמו אשה אחרת רחמנית כדאיתא בפרקי דרבי אליעזר והיינו **ותקח לו אמו וגו'**.

פרק כא, כב

ויהי בעת ההיא, כשילדה שרה ואמרו מלכי הארץ בודאי יקיים הקדוש ברוך הוא את שבועתו לאברהם שאמר: **לזרעך נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים וגו'**. ולכך בקש אבימלך ממנו **אם תשקור לי ולניני ולנכדי**, אבל יותר לא היה אבימלך יכול לישאל שהרי הקדוש ברוך הוא אמר לו לאברהם **ודור רביעי ישובו הנה**, כלומר לאחר דור רביעי של אמוריים ישובו בניך ויכבשו את הארץ הזאת, ולפיכך כשבא אבימלך השני בימי יצחק אמר: **נכרתה ברית בינותינו בינינו וביניך**, ולא שאל לו לניני ולנכדי מפני שנאמר: **ודור רביעי ישובו הנה**.

פרק כא, כג

כחסד אשר עשיתי עמך, עכשיו כשאתה גר ואני בעל הבית תעשה גם אתה עמדי כשאהיה גר ואתה בעל הבית. ועם יושבי הארץ אשר גרתה בה.

פרק כא, כד

אנכי אשבע, אחרי אשר בקשת את פני, אבל אתה לא עשית עמי חסד מעולם שהרי עבדיך גזלו ממני את הבארות אשר חפרתי והיינו והוכיח אברהם וגו'.

פרק כא, כח

את שבע וגו', לשון שבע נופל על לשון שבועה.

פרק כא, ל

כי את שבע כבשת תקח מידי, אמר לו הקדוש ברוך הוא אתה נתת לו שבע כבשות חיך שאני משהה שמחת בניך שבעה דורות והם מחריבים מבניך שבע משכנות, אהל מועד גלגל שילה נוב גבעון ובית עולמים תרין. ושבעה חדשים ישהה ארוני בבית בשדה פלשתים וזהו שנאמר בתהלים: **ואויבי חיים עצמו**, אמר דוד: מה שנתת לאבימלך לשלש דורות נתן לאברהם לשבעה דורות שהרי משה שביעי לאברהם ועדיין פרעה נכדו של אבימלך קיים.

פרק כא, לא

על כן קרא למקום ההוא באר שבע, המקום גרידא נקרא באר שבע בימיו. אבל העיר לא נקראת באר שבע עד בימיו של יצחק. חז"ק היאך עשה אברהם שותפות עם אבימלך, הרי אמרו רבותינו דאין לעשות משום דקא עבר על: **לפני עור לא תתן מכשול**.

פרק כב

פרק כב, א

ויהי אחר הדברים האלה, פרש"י אחר דבריו של שטן וכו' ויש אומרים: אחר דבריו של ישמעאל. מה שפרש"י כך היינו משום דאמרינן בעלמא כל מקום שנאמר אחר סמוך, והכא לא מצינן למימר הכי כמו שפירש רש"י כאן. ואותה שנה קדמה לעקדת יצחק שנים עשרה שנה. ויש מפרשים אחר הדברים האלה שכרת אברהם ברית עם אבימלך לו ולנינו ולנכדו שלא ברשות הקדוש ברוך הוא וארץ פלשתים נתנה לו ולזרעו כדכתיב: **ושתי את גבולך מים סוף ועד ים פלשתים**, וגם ביהושע כל ערי חמשת סרני פלשתים מנויות בכל גבול ארץ ישראל והקב"ה ציוה עליהם: **לא תחיה כל נשמה**, לפיכך **והאלהים נסה את אברהם** קינתרו וציערו לשון: **על נסותם את ה' מסה ומריבה**, והנם **זועפים**, מתורגם נסיסים בנס וקצף דדניאל כלומר נתגאית בבן שנתתי לך לכרות ברית ביניכם ובין בניהם ועתה לך והעלהו לעולה ותראה מה הועילה כריתת הברית.

דבר אחר:

נסה את אברהם, לשון נסיון ולא נסהו בשבילו שהכל גלוי וידוע לפניו מה שהיה והוא ועתיד להיות אלא הביאו לידי נסיון לפני מדת הדין שהיתה מקטרגת לפניו עליו ולהודיע לבריות כמה נדבו לבו לעשות רצון בוראו ולא יוכלו לקטרג עליו.

פרק כב, ב

אל ארץ המריה, האמוריה, ארץ האמורי כמה תיבות חסרות אל"ף **וימש חשך**. **לא יהל שם ערבי**. **והעלהו שם לעולה**, אמר לפניו רבונו של עולם וכי יש קרבן בלא כהן א"ל כבר מניתך כהן הה"ד: **נשבע ה' ולא ינחם אתה כהן לעולם על דברתי מלכי צדק**.

פרק כב, ג

ויקח את שני נעריו, כאן לא פי' רש"י מה שפי' גבי שני נעריו דבלעם ליתן האמור של זה בזה ושל זה בזה.

פרק כב, ד

וישא אברהם את עיניו, וי"ו דוישא יתירא היא.

פרק כב, ה

שבו לכם פה, ירא היה פן יעכבוהו מלשחוט את בנו. **עם החמור**, נהג בהר בחומרא גדולה שלא נהג שם בהמתו.

פרק כב, ח

יראה לו השה לעולה, אף על פי שנאמר לאברהם: **כי ביצחק יקרא לך זרע**, ירא היה שמא יחא יצחק נשחט, אמר שמא שכב יצחק עם אשה קודם העקידה והוליד בן או בת ונמצא מקוים: כי ביצחק יקרא לך זרע, שהרי כבר באותו פרק היה בן שבע ושלושים שנה.

פרק כב, ט

ויבן שם אברהם וגו', ויצחק לא בנה שהרי הטמינו אביו בשעת הבנין שלא יפיל עליו השטן אבן לפוסלו במום.
את המזבח, מזבח לא נאמר, ללמדך הוא מזבח שהקריבו בו ראשונים אדם הבל נח ובניו.

פרק כב, יא

אברהם אברהם, פעמיים, כך מנהג הקורא בחפזון אפילו בלשון לעז.

פרק כב, יב

עתה ידעתי, הכל גלוי לפניו אלא פירש עתה הודעתי כמו: **ידעתיך בשם**, שתרגום שלהם לשון גדול שם.

פרק כב, יג

אחר נאחז בסבך, אחרי כן ראה את האיל נאחז בסבכי היער וכן: **קדמו שרים אחר נוגנים**. אחרי כן באו נוגנים: **ושבו העבים אחר הגשם**, אח"כ בא הגשם. וראהו כשהוא נאחז כמו שפרש"י, אז הבין אברהם כי מאת הקדוש ברוך הוא שם אבל אם היה עומד אצלו כשאר אלים היה אברהם סבור שמא משל אחרים הוא ואבד מהם.

דבר אחר:

אחר, היותו נאחז, בקרניו בסבכי היער.

פרק כב, יד

ה' יראה, אברהם אומר כך ה' יראה ויהיה לי לעד כי עשיתי מצותו, כי יודע אני שיאמר היום בכמה מקומות בהר ה' אשר אברהם הולך בנו שמה יהא נראה לנו אם יוכל לכבדו לשחוט את בנו, וכשיראו בני חוזר עמי יאמרו כי כחשתי לאל ממעל ומאסתי בדבריו, ולא יאמינו כי מה' היתה הסבה והקב"ה יראה כי לא מריתי דבריו ויהיה לי לעד.

פרק כב, יז

וכחול אשר על שפת הים, כך נמצאו בימי שלמה.

פרק כב, יט

וישב אברהם אל נעריו, ויצחק היכן הלך, אלא נטמן בגן עדן שלש שנים.

דבר אחר:

הלך לו לבית עבר ללמוד תורה.

פרק כב, כ

ויהי אחרי הדברים האלה, פרש"י בהר המוריה בשובו היה אברהם מהרהר ויאמר אילו היה בני וכו' וא"ת הרי בפרשת לך לך גבי **אחר הדברים האלה**, פרש"י כל מקום שנאמר אחר סמוך אבל מקום שנאמר אחרי מופלג והיכן מצינו אחרי סמוך אלא יש לומר אחר סמוך דווקא, ואחרי פעמים מופלג ופעמים סמוך. שלימא סדרא דפרשת וירא

פרשת חיי שרה

פרק כג

פרק כג, א

ויהיו חיי שרה, הרוצים למנות גימטריאות אומר כמנין ויהיו, היו חיייה הם שלשים ושבע שנים שמיום שנולד יצחק עד יום העקדה שמתה, אבל התשעים שנה שחיתה קודם לכן אינן חשובין חיים, שמי שאין לו בנים חשוב כמת.

מאה שנה, פירש"י לכך נכתב שנה בכל כלל וכלל לומר וכו', וא"ת הרי בישמעאל כתיב שנה בכל כלל אלא י"ל היכא דכתיב מאת דצריך למכתב שנה אבתריה לא דרשינן ביה, אבל גבי שרה כתיב מאה ומסתייה בלא שנה, וכתיב שנה בתריה ש"מ לדרשא אתא. ומה שאנו דורשים אותו גבי אברהם אף על גב דכתיב ביה מאת היינו משום דכתיב ביה **ימי** שהוא מיותר. ועוד פרש"י בת מאה כבת עשרים לחטא מה בת עשרים לא חטאה. וא"ת הא קים לן דבני עשרין בני עונשין הן. אלא ה"ק מה כשהיתה בת כ' לא היתה בת עונשין שבאותו פרק לא היו בני עונשין עד ק' שנה עד מתן תורה שהיתה מהנפש אשר עשו בחרן כדקיימא לן כהלכה דתנא דבי אליהו. אף כשהיתה בת מאה שכבר עבר מתן תורה והיו בני עונשין היתה בלא חטא. ועוד פרש"י בת עשרים כבת שבע ליופי, פירוש היתה יפה בלא כחל ושרק ופרכוס כשהיתה בת עשרים שבאותו זמן דרך נשים לקשט עצמן כמו

שהיתה בת שבע שאין דרך לקשט. ובאגדה דורשו בת מאה כבת עשרים ליופי ובת עשרים כבת שבע לחטא.

שני חיי שרה, פרש"י כולן שוין לטובה. אף השבע דהא לא דרשין ליה אלא משבע ולמעלה אבל גבי שני חיי ישמעאל ליכא למדרש הכי שהרי עדיין לא פירש שנותיו, והכא כתיב **ויהיו חיי שרה** אם כן שני חיי שרה למה לי אלא ש"מ לדרשא הוא דאתא.

פרק כג, ב

ותמת שרה, אין דרכו של מקרא לכתוב מיתת אשה אעפ"י שהיא צדקת, אם לא על ידי מעשה כגון שרה, רחל, דבורה, מרים, שרה, בשביל שהוציא אברהם דמים יקרים לקברה ולא הרהר וזהו אחד מהעשרה נסיונות. רחל, להודיע שנקברה חוץ למערה. דבורה, להודיע למה נקרא שם אותו מקום אלון בכות. מרים, על שם הבאר שפסק כשמתה. **בקריית ארבע**, יש מפרשים מה שכתב מקום מיתתה מה שאין כן באברהם ושאר אמהות, על שם ששלחה שם אברהם כשיצא ללכת להר המוריה שלא תרגיש בעקדה, שהרי בבאר שבע היה עומד, כדכתיב: **וישב אברהם בבאר שבע**. ויש אומרים: כשחלתה הוליכה שם משום דבחרון בסיים אוירא וכששמעה בשורת העקדה מתה. לכך ויבא אברהם מבאר שבע לספד לשרה, ולכך הוצרך לו לקנות שם אחוזת קבר כי לא היה שם מקום מושבו. **בקריית ארבע**, עיר שבנה אותה אדם ששמו ארבע. כדכתיב: **קריית ארבע האדם הגדול בענקים**.

דבר אחר:

עיר שירשוה ארבע בעלים זה אחר זה, מתחלה לשבט יהודה, אח"כ לכלב, ואח"כ לכהנים, ואח"כ ללויים, כדאיתא בס' יהושע, ב"ר. והיא היתה עיר מקלט, ולכך לא ניתן לכלב רק פרורהא כדכתיב: **את שדה העיר ואת חצריה נתנו לכלב בן יפונה לאחוזתו**. פרק יש נוחלין.

יבא אברהם, יש מפרשים אפילו לא בא אלא מן החוץ יאמר ויבא, דוגמא: **ויבא הביתה לעשות מלאכתו**.

לספד לשרה ולבכתה, לפי שלא היה לו מקום מוכן לקבורה.

פרק כג, ד

גר ותושב אנכי עמכם, גר שבאתי מארץ נכריה, ותושב שדעתי להתיישב עמכם. כאן פרש"י ואם לאו אטלנה מן הדין. ואם תאמר הרי בפרשת לך לך גבי **והכנעני והפרזי אז יושב בארץ**, פרש"י עדיין לא היה לאברהם חלק בארץ שעדיין לא היה לאברהם זרע וכתב **לזרעך אתן את הארץ הזאת**, אבל עכשיו בפרשת חיי נולד יצחק והיה לו חלק בארץ.

תנו לי אחוזת קבר, אם אקבר את מתי באחד משדה אנשי העיר היום או למחר יבא בעל השדה לחרוש ויחטט בקבר וישלך העצמות, אבל משתתנו לי אחוזת קבר אין לחוש שיחרשו בו.

פרק כג, ו

נשיא אלהים, השיבו על ראשון ראשון, אמרת גר ותושב אינו כן אלא **נשיא אלהים אתה** ומה ששאלת לקנות אחוזת קבר פן יחרשו בו **במבחר קברנו** בקברנו המובחר שקוברים בו את השרים **קבר את מתך** וכבוד הוא לבקש לך מקום במבחר קברנו איש ממנו את קברו אפילו קבר המיוחד לו בחייו.

פרק כג, ז

ויקם אברהם וישתחו, אברהם היה צריך לכולן, שאפילו מכר לו עפרון את השדה לא היה אברהם רשאי לעשותו בית הקברות שלא ברשות כל בני העיר, ולכך הוצרך לקום כדי להשתחוות לכולם אפילו לאותם של אחוריו. אבל בהשתחות לעפרון שהיה יחידי לא הוצרך לקום אלא להשתחות לפניו.

פרק כג, ח

ופגעו לי בעפרון, וא"ת הרי אמרו לעיל: **במבחר קברנו קבור את מתך**, אלא עפרון לא היה חתי בא ונתיישב בתוכם ונעשה נשיא ואמר להם אברהם שיבקשו מעפרון שיסכים בדבר.

פרק כג, ט

ויתן לי, עלי הוא כאילו הוא נתנה לי.
בקצה שדהו, אינה מקלקלת שדהו כלל.

פרק כג, י

ועפרון ישב בתוך בני חת, דוגמא: **בתוך עמי אנכי ישבת**.

פרק כג, יא

השדה נתתי לך, אם לא נתתי לך רק המערה לא יהיה לך דרך לעבור ולבא אל המערה.

פרק כג, יג

נתתי כסף השדה קח ממני, תיבת נתתי לעיל קאי שאמר עפרון: **השדה נתתי לך**, ואברהם השיב לו **שמעני**, נתתי בתמיה, אתה אמרת **נתתי לך**, אך אתה **כסף השדה קח ממני** שבמתנה לא אקבלנה והטעם שבנתתי מוכיח שיש בו גרש להפרידו מכסף השדה.

פרק כג, טז

וישמע אברהם אל עפרון, מה שמע, שמע השומא שאמר עפרון: **ארץ ארבע מאות שקל וגו'**.

וישקל אברהם לעפרון, חסר וי"ו להשוות גימטריא שלו לד' מאות שקל כסף ששקל לו אברהם.

כסף עובר לסוחר, כסף צרוף מקובל לכל. כסף עבר מור עובר.

פרק כג, יז

ויקם, על ידי הכסף קם השדה להיותו לאברהם למקנה.

שדה עפרון, השדה היה לאורך כל פני העיר. כאן קראה **ממרא היא חברון**, ולמעלה קרית ארבע היא חברון. וביעקב הוא אומר: **ויבא יעקב אל יצחק אביו ממרא קרית ארבע היא חברון וכו'**, ולמעלה אברהם **וישב באלוני ממרא אשר בחברון**, לומר לך ממרא בנה לו קריה על פני חברון חוצה לה, וחברון לפני לבני חת, וקראה ממרא בשמו, ואלוני ממרא לפני, ומכפלה לפני חת לרוח אחרת, ולאחר מיתת ממרא גברה בפנים יד הענק ששמו ארבע והחזיק בכולן ונקרא ארבע על שמו, וכאשר גברה יד ישראל והשמידו את החתי קראוה חברון.

פרק כג, יט

אל מערת המכפלה, אל במקום בי"ת, דוגמא: **ונתתה אל הארון**, אל תוך שרפת הפרה, **מים חיים אל כלי**.

פרק כג, כ

ויקם השדה, לשון קיום, כמו **יקום עליה**, **הקים אותם ביום שמעו**. לומר שאחר שנקברה בו שרה נתקיים השדה והוחזק לאברהם לאחוזת קבר. מאת בני חת, שלקח חתימת העיר וקיום המקנה מן השדה, שלא יאמרו אין עפרון רשאי להרבות אצלנו מקום טומאה.

פרק כד

פרק כד, א

ואברהם זקן, לא יוכל עוד לצאת ולבא לפיכך שלח עבדו.

פרק כד, ב

זקן ביתו, ואין לחשדו על העריות.

תחת ירכי, לפי הפשט אינו נראה על המילה דאם כן היה לו להשבע על מצות המילה והרי הוא נשבע בשם כדכתיב **ואשביעך בה'**, אלא כך היה המשפט באותן הימים שכל אדם שהיה כפוף לאדם אחר נותן ידו תחת ירכו לאות שהוא אדוניו הרי ידי תחת רשותך לעשות רצונך ומשפט זה עודנו היום בארץ הודו.

פרק כד, ג

מבנות הכנעני, פן יאמרו עלי ע"י ירושה ומתנה נכנס הוא לארץ לפיכך איני רוצה אלא ע"י הקדוש ברוך הוא שיתננה לי בחזקה.

פרק כד, ד

אל ארצי, חרן.

ואל מולדתי, אור כשדים, איני רוצה שתירש שום נכרית את נכסיו.

פרק כד, ה

ההשב אשיב את בנך, אעפ"י שמעולם לא בא יצחק לשם מאחר שאליעזר ישוב קרי ליה שיבה גבי יצחק, כמו שמצינו: **ותשב נעמי ורות המואביה כלתה עמה**, ואעפ"י שמעולם לא היתה שם רות קורא בה לשון שיבה, לפי שלגבי נעמי ההולכת עמה הויא שיבה גמורה.

פרק כד, ז

ה' אלהי השמים, פרש"י ולא אלהי הארץ, שלא היו באי העולם מכירים בו. ובשטה זו תצטרך לפרש כביכול לפני שברא שום דבר שבעולם לא היה אלהי השמים. ועל דוגמא זו אמר הנביא: **לפני לא נוצר אל ואחרי לא יהיה**, אחר שתפסוק מפי הבריות ידיעת אלהותו, כלומר אחר שיהיה כל העולם עבר ובטל לא תהיה שום יראה בלעדי אמנם הוא לבדו בלי תחלה ובלי תכלה ומטעם זה ליכא מלכות בברכה ראשונה של תפלת של שמונה עשרה דלא שייך לומר מלך העולם אלהי אברהם שהרי בפרק שהתחיל להיות אלהי אברהם לא היה עדין מלך על כל העולם.

אשר לקחני מבית אבי, שהרחקני מקרובי לתת לי את הארץ הזאת ואינו רוצה שיתרחק זרעי מכאן לפיכך יודע אני שישלח מלאכו וגו' לקיים לי הבטחתו, לתת לזרעו את הארץ הזאת שאם אין דעתו כך למה הבאני כאן.

ולקחת אשה לבני, נבואה היא זו ולא תפלה, והיינו דכתיב לקמן: **כאשר דבר ה'.** ויש מפרשים הוא ישלח מלאכו תפלה היא דאילו נבואה היא מהו דכתיב: **ואם לא תאבה האשה ללכת**, הרי נתנבא שתצלח דרכו.

פרק כד, ח

רק את בני, פרש"י בני אינו חוזר וכו' לפי שהוא עולה תמימה ואין חוצה לארץ כדאי לו. **לא תשב שמה**, איני רוצה שיצא מארץ אחוזתו שנתן לו הקדוש ברוך הוא.

פרק כד, ט

תחת ירך אברהם, אבל יוסף לא עשה כך מפני כבוד אביו, כמו ששנו רבותינו עם הכל אדם רוחץ חוץ מאביו.

פרק כד, י

ויקח העבד, היכולת בידו, שהרי וכל טוב אדניו בידו. **עשרה גמלים**, להרכיב עליהם עשרה אנשים לברך ברכת אירוסין ונשואין. **מגמלי אדוניו**, מן המובחרים שבהן מאותן שגדלו בביתו. **וכל טוב אדוניו**, בידו יש מפרשים שהוא חסר מ"ם ומוסב אל מ"ם של מגמלי פירוש ומכל טוב אדוניו עם העשרה גמלים, כדכתיב: **כלי כסף וכלי זהב ומגדנות**. וכל כך כדי להמשיך אליו לב רואיו.

פרק כד, יא

ויברך הגמלים, שני ברכים יש לו זה למעלה מזה וצריך להבריכו שני פעמים קודם שישתה, והוא ששנינו בחולין וכנגדו בגמל ניכר.

פרק כד, יג

הנה אנכי נצב, מתעכב.

על עין המים, לבדוק בענינה אם היא הגונה, כי כל מה שתעשה הרי היא מחכמת עצמה, אבל מה שתעשה בבית הרי היא אינה מחכמה אלא מחכמת קרוביה שיצוו עליה לעשות.

פרק כד, יד

והיה הנערה, פירוש והיה הענין שהנערה שאומר אליה וגו' דוגמא: **כי יהיה נערה בתולה**. **ואמרה שתה**, אין זה ניחוש אלא סימן בעלמא ולא סמך על הסימן לתת לה התכשיטין קודם שישאל בת מי את אלא הזמינם לתת לה.

פרק כד, טז

בתולה, חז"ק מאי רבותא הוא למאן דאמר בת שלש שנים היתה הרי בתולותיה חוזרים אם נבעלה כבר.

פרק כד, כ

ותער כדה אל השקת, דרך ארץ עשתה שלא הערתה תוך המעין מה שהותיר אליעזר.

פרק כד, כא

משתאה לה, עליה, כמו: **כעת יאמר ליעקב ולישראל וגו'**.

פרק כד, כב

ויקח האיש, ויתן אין כתיב כאן אלא **ויקח האיש נזם זהב**, **ושני צמידים** בידו לתת על ידיה אם תהיה הגונה.

בקע משקלו, שקל חלוק לשני חצאין לשון: **נטה ידך על הים ובקעהו**.

פרק כד, כג

ויאמר בת מי את, וכבר אמר לה בת מי את קודם שנתן לה כלום, וכן מוכיח ספור הדברים.

דבר אחר:

ויקח האיש נזם זהב, כמשמעו עשה כהוגן ליתן לה דבר הגון כדי לקנות שם להודיע שהוא עבד לנדיב ועשיר. אבל בספור הדברים אמר שלא נתן לה עד ששאל בת מי את לומר שלכבודם נתן לה.

נזם זהב, חז"ק שהתרגום משונה כאן מבפרשת ויקהל ומבפרשת מטות.

נזם, שייך באף ובאוזן.

ושני צמידים על ידיה, חסר והוא כאלו כתוב ושני צמידים שם על ידיה.

ללין, שם דבר בית לינה פונדק שרגילין בני אדם להתאכסן שם ללין כמו לדין כאשר יאמר מן וירב ריב, ככה יאמר מן וילן לין.

פרק כד, כד

בת בתואל אנכי בן מלכה אשר ילדה לנחור, אמרה לו כולי האי, לומר אל תהי סבור שבתואל אבי נולד מן הפלגש כי בן מלכה הוא.

פרק כד, כה

גם תבן גם מספוא, שלא שאלת, גם מקום ששאלת. גם לרבות צרכו וצורך האנשים אשר אתו.

ללון, עצמכם כמו לדון, לשוב, לקום, לומר אין שום פונדק מיוחד להתאכסן בו אדם ברגילות, אבל יש לו מקום להתלונן עמו.

פרק כד, כז

ברוך ה', כל לשון ברוך דגבי הקדוש ברוך הוא הן במקרא הן במשנה הן בתפלה הן במצוה הן בפירות כולם מפורשים לשון נתינת שלום, „שלומי"ר בלע"ז או לשון שבח.

פרק כד, לא

ברוך ה', אמרו רבותינו נעשה חפשי ויצא מכלל ארור לבוא לברוך ע"י ששמש את אברהם הצדיק באמונה.

פרק כד, לב

לרחץ רגליו ורגלי וגו', אעפ"י שעובד ע"ז היה כדכתיב ואנכי פניתי הבית משמע שפינהו מע"ז מ"מ מקפיד היה על ע"ז אחרת משלו.

פרק כד, לג

ויישם, כתיב, ויושם קרי.

פרק כד, לה

ועבדם, חסר לומר שלא היו לאברהם עבדים אלא הוא והרי הוא לו כעבדים הרבה.

פרק כד, לו

אחרי זקנתה, ושוב לא יהיה לו בן ממנה.

פרק כד, לט

אלי, תניינא חסר. לומר בשעת ספור דברים כדי לחבב בעיניהם אמר להם אם היה רצון מדוע הייתי מעכבו אלי.

פרק כד, מב

ואבא היום, פרש"י פרשתו של אליעזר כפולה וכו'. ולפי הפשט נכפלה להודיעך כי הוא ספר להם איך השביעו אברהם ואיך אירעה לו רבקה בתפלתו שאם לא כן תתמה היאך הסכימו לו מיד קרובי רבקה הוא שנאמר: **ויאמרו מה' יצא הדבר**.

פרק כד, מג

והיה העלמה, לעיל קרי לה נערה, וכאן עלמה, אלא כסבור היה אליעזר שלא היו מספרים אלא לשון ארמי לפי שהוא מארם והם היו יודעים אף עברי כדכתיב לקמן: **תשב הנערה**.

פרק כד, מח

את בת אחי אדני לבנו, קדמאה בציר"ה והדין נותן נחני אל משפחתו ואל קרוביו של אדוני, והדין שהזכיר בו הלקוחים נקוד בחיר"ק לשון יחיד, פירוש לקחת את בת אחד מקרוביו של אדוני.

פרק כד, נג

יוצא העבד כלי כסף, הללו לשם קדושין נתן, והראשונים לשם מתנה ושדוכים, דמסבלי והדר מקדשי. ולפי הפשט הדברים החשובים נתן לה, יודע היה שישוב עמה, והדברים קלים נתן לאחיה ולאמה, אבל בתואל לא היה צריך פיוס. שמח היה שנתן בתו ליצחק בן דודו. וכמו"כ **ויאמר אחיה ואמה**, אבל בתואל לא היה חפץ באיחור, אך חפץ היה בזווג לפי שקרובו היה. ולפי הפשט בשביל המתנות שקבלו הקדימן לדבר, או שמא לבן גדול מאביו בחכמה היה. ונמצא באגדה בתואל בקש להאכיל אליעזר סם המות כדי שירש הממון ובא גבריאל והחליף הקערה והניחה לפני בתואל, לכך לא הזכירו כאן הכתוב.

דבר אחר:

בני דורו קראו שמו בתואל על שם שהבתולות כולן נבעלות לו תחלה והיה מולך על ארם ורצו בני עירו שיבעול אף רבקה בתו קודם שתלך לנשואיה ואם לאו יהרגוהו ונתרצה בדבר ובא גבריאל והרגו.

פרק כד, נה

תשב הנערה אתנו, וא"ת הרי כבר אמרו הנה רבקה לפניך קח ולך, אלא בתחלה לא היו יודעים שהוא היה שליח לקדש לפיכך אמרו קח ולך הוליהו ליצחק שיקדשנה ולאחר מכן שראו שהוא עצמו קדש אז אמרו מאחר שהיא מקודשת **תשב הנערה אתנו וגו'** כמו ששינו נותנין זמן לבתולה י"ב חדש אחר קדושיה.
ימים או עשור, ימים י"ב חדשים כדכתיב: **כדת הנשים שנים עשר חדש וגו'.**

פרק כד, נט

ואת מנקתה, בנעוריה והזכירה עכשיו, שלא תתמה לכשתגיע לפרשת מיתתה לומר מאין באה.

פרק כד, סב

בא מבא באר לחי ראי, לא בא מבאר לחי רואי, אלא מגבולו כמו: **מלבא חמת, בואך**
אשורה, והרי הוא כאלו כתוב מן בא, ובא הוא שם כניסת העיר כמו: **הראנו נא מבוא**
העיר, והמ"ם במבוא כמו מ"ם של מתום שהוא כמו תום.

פרק כד, סג

ויצא יצחק, מהיכן יצא מגן עדן שהיה שם משעת העקידה עד עכשיו שלש שנים.
לשוח בשדה, לשון **שיח השדה**, **תחת אחד השיחים**, כלומר לנטוע אילנות ולראות ענין
פועליו.

דבר אחר:

לשון שיחה לדבר לאיש הצורך לדבר עמו.

פרק כד, סד

ותרא את יצחק ותפל מעל הגמל, ראתה אותו הדור ובעל קומה ופרצוף מהלך לעבר
השדות בלא דרך כבושה והיא היתה קטנה בת שלש שנים כסבורה אנס או לסטים הוא
ונתבהלה ונפלה.

דבר אחר:

ותפל מעל הגמל, מסורס הוא אחר **ותאמר אל העבד** וכן הפירוש ותרא את יצחק ותאמר
אל העבד מי האיש הלזה ההלך בשדה לקראתנו ויאמר העבד הוא אדני ואחר כך ותפל
מעל הגמל ותקח הצעיף ותתכס, מרוב צניעות הפילה עצמה מרצונה כמו: **ויפול על פניו**.

פרק כד, סז

ויביאה האהלה שרה אמו, כל תיבה הצריכה למ"ד בתחלה הטיל לה כו' פירוש הביאה
אל האהל המבורר שהיא של שרה אמו.
שרה אמו, פרש"י כל זמן שהיתה קימת היה נר דלוק מערב שבת לערב שבת וברכה
מצויה בעיסה וענן קשור על האהל, כנגד קיום מצות נדה חלה הדלקת הנר, ענן קשור הוא
דוגמת נדה שהענין שלהם חוזר ושוב פוסק וחוזר.
וינחם יצחק אחרי אמו, אחרי שהיתה דומה לאמו במעשיה.

פרק כה**פרק כה, א**

ויסף אברהם ויקח אשה, זו הגר דוגמא: **ויסף ה' דבר אלי עוד**. למדה תורה דרך ארץ על אלמון שיש לו בנים גדולים שלא ישא אשה עד שישאו הם ולכך כתיב: **ויקח את רבקה ותהי לו לאשה**, וסמך ליה **ויסף אברהם ויקח אשה**. **ושמה קטורה**, פרש"י זו הגר ונקראת קטורה על שם שמעשיה נאים בקטורת. וא"ת הרי לעיל גבי **ותתע** פרש"י מלמד שחזרה לגלולי בית אביה, אלא י"ל קודם שחזר ולקחה אברהם פעם שניה עשתה תשובה ונקראת קטורה על כך. ויש אומרים: בקשה לחזור לגלולי אביה ולא חזרה. ולפי הפשט אין זו הגר.

פרק כה, ג

אשורם, יושבים במחנות כתרגומו משירין **לטושם** מפוזרים כמו נטושים על פני השדה נו"ן מתחלפת בלמ"ד.

פרק כה, ו

ולבני הפילגשים, פרש"י חסר כתיב כו' חז"ק לפירוש רש"י שהרי הוא מלא בספרים מדוייקים והן הגר וקטורה.

נתן אברהם מתנות, פי' רז"ל שם בטומאה מסר להם פירוש שם להשביע את השדים שיוכלו להזכיר את השם בטומאת הגוף ולא יזיק להם. ויש אומרים: ח"ו שלמד צדיק כאברהם שום שם קדוש לרשעים אלא מסר להם שם להשביע השדים באדוניהם הממונים עליהם שיעשו להם כל מה שירצו וקרי ליה שם טומאה כמו ששינו הלן בבית הקברות כדי שתשרה עליו רוח טומאה. וראיה לדבר זה שהרי מתנת חסר וי"ו עולה בגמטריה: למדם להשביע השדים.

וישלח מעל יצחק בנו בעודנו, שלא יחזיקו בנחלה עם יצחק.

אל ארץ קדם, להחזיק שם ירושתו שנפלה לו מאת אבותיו. ואלו המתנות שנתן להם שהרי ארץ ארם במזרח כדכתיב: **ארם מקדם**. ועוד כתיב בבן נחור אחיו של אברהם: **את עוץ בכורו** ואיוב היה מארץ עוץ. וכתיב ביה באיוב: **והוא גדול מכל בני קדם**. נמצא קדם וארם אחת הם.

פרק כה, ח

ויגוע, פרש"י לא נאמרה גויעה אלא בצדיקים. והאיכא דור המבול, אכן גויעה ואסיפה קא אמרינן והא איכא ישמעאל דכתיב ביה גויעה ואסיפה תשובה עבד, ועשו נמי תשובה עבד. **ויגוע**, היא יציאת הרוח מן הגוף בלא עצב ועכוב. ובכל גויעה יש מיתה, ואין בכל מיתה גויעה, לפיכך כתב במבול גויעה.

ויאסף אל עמיו, הלך בדרכי אבותיו ונתחבר להם.

פרק כה, ט

יצחק וישמעאל, אף על פי שישמעאל היה גדול בשנים הקדים הוא ליצחק אחיו, לפי שהיה בן הגבירה והוא היה בן השפחה.

פרק כה, יא

ויהי אחרי מות אברהם, פרש"י אעפ"י שמסר הקדוש ברוך הוא את הברכות לאברהם וכו' וא"ת הרי לעיל לאלתר פרש"י אמר רבי נחמיה ברכה דיאתיקי כו' אלא יש לומר אעפ"י שאברהם מסרם ליצחק לא ברכו אברהם.

פרק כה, טו

חדד ותימא, בשני דלתי"ן.

חסלת פרשת ח"י שרה

פרשת תולדות**פרק כה, יט**

ואלה תולדות יצחק, למעלה פירש תולדותיו של ישמעאל אחר תולדות בני קטורה עכשיו מפרש לנו תולדותיו של יצחק.

אברהם הוליד את יצחק, מה שהאריך כל כך היינו לפי שלא הזכיר כאן שם אמו כגון שהזכיר למעלה: **ישמעאל בן אברהם אשר ילדה הגר**, ואלמלא כן הייתי אומר מה שכתב יצחק בן אברהם היינו על ידי שגידלו בביתו כמו שמצינו במשה: **ותביאהו לבת פרעה ויהי לה לבן**, לכך כפל **אברהם הוליד את יצחק** ללמדך שעיקר תולדותיו של אברהם הוא יצחק.

דבר אחר:

אברהם הוליד את יצחק, ולא אברם הוליד את יצחק.

דבר אחר:

אברהם הוליד את יצחק, וכי הוא לא הוליד אלא יצחק בלבד אלא כתב לך הפסוק את מי שנתגדל בו אברהם ה"ד: **עטרת זקנים בני בני וגו'.**

פרק כה, כ

ויהי יצחק בן ארבעים שנה, פרש"י המתין לה עד שתהא ראויה לביאה בת שלש שנים ונשאה. חז"ק. דבשילהי ספרי מסיק ג', שנתייהן שוין רבקה וקהת ובן עזאי והם חיו מאה ושלישים ושלוש שנים ואי סלקא דעתך שלא היתה רבקה אלא בת שלש שנים כשנישאת ליצחק נמצא חסר משנותיה אחת עשרה שנה, כיצד בת ג' שנים נשאת ובת עשרים ושלוש כשילדה כמו שפרש"י ויעקב היה בן ששים ושלוש שנים כשנתברך כמו שפרש"י וארבע עשרה שנטמן בבית שם ועבר ועשרים שנה שמש בבית לבן ושנה וחצי בסוכות וששה חדשים בבית אל דבאותו פרק נתבשר על מיתת אמו כמו שפרש"י גבי אלון בכות, שים עשרים ושלוש שהיתה כשילדה עם תשעים ותשע שנים שיש משילדה עד שמתה לא יהיו רק מאה עשרים ושתיים לכך נראה שהיתה בת ארבע עשרה שנה כשנשאת. וכן גרסינן בסדר עולם כשחזר אברהם מן העקידה נתבשר שנולדה רבקה פירוש שנתבשר שנולדה כבר כשעברו אחת עשרה שנה וראיה לדבר נקרא לנערה ונשאלה את פיה פירש רש"י שאין משיאין את הגדולה אלא מדעתה.

מפדן ארם, פרש"י שדה ארם ובלשון ישמעאל פדן שדה יגיד עליו ריעו: **ויברח יעקב שדה ארם**.

אחות לבן הארמי, דרך הפסוק ליחס אחר אחיה הגדול, כגון: **אחות נביות, אחות אהרן, אחות נחשון**.

פרק כה, כא

ויעתר יצחק, פרש"י הרבה והפציר בתפלה ואומר אני כל לשון עתר לשון הפצרה. וא"ת מאי אשמעינן פרש"י לומר ואומר אני כל עתר לשון הפצרה, אלא י"ל בתחלה פרש"י מה שקבל מרבותיו דדוקא **ויעתר** הם לשון הפצרה ורבויו ואח"כ פירש הוא דעתו דאפילו כל לשון עתר הוא לשון הפצרה ורבויו.

לנכח אשתו, לתקנת אשתו, כמו: **נכח ה' דרככם**, שתרגומו אתקן ארחתהוון. אבל בשבילו לא היה מתפלל. שהרי יודע היה שאינו עקור כדכתיב כי ביצחק יקרא לך זרע. **כי עקרה היא**, מפני מה נתעקרה רבקה שלא יאמרו האומות תפלתנו שהתפללנו על אחותנו: **את היי לאלפי רבבה** עשתה פירות אלא **ויעתר יצחק, ויעתר לו**.

פרק כה, כב

ויתרצו, לשון שבירה, כמו: **כי רצץ עזב דלים, וירוצץ אסא**. אם כן גדול צער העיבור למה זה אנכי קיימת בחיים נוח לי שאמות מיד ולא אסבול עוד צער הריון ולידה. **ותלך לדרש את ה'**, לדרוש בנביאים שהיו בימים, ההם מה הוא זה שמתרוצצים בקרבה כל כך, יודעת היתה בעצמה שלא מלאו ימיה ללדת ודואגת שמא תפיל.

פרק כה, כג

ויאמר ה' לה, ע"י שליח, ויש מפרשים דהוא אברהם שעדיין חי. ויאמר לה ולא לו לפיכך לא היה סבור שיהיה עשו רשע.

שני גוים בבטנך, אל תראי אם צער העיבור שלך גדול שהרי הוא בשביל ששני גוים בבטנך ומרובה צער עיבור של שנים משל אחד.

גיים, כתיב גויים קרי.

ממעיק יפרדו, פרש"י ז"ל זה לצדקו וזה לרשעו ועדיין אין ידוע מי רשע ומי צדיק אבל משגדלו: **ויהי עשו איש יודע ציד, ויעקב איש תם יושב אהלים.**

ורב יעבד צעיר, כאן נגזר על יעקב שיהא גביר לאחיו. אמר רב הונא זכה יעקב רב יעבד צעיר ואם לאו רב יעבד מן הצעיר.

דבר אחר:

הרבה יעבוד צעיר.

פרק כה, כד

והנה תומם, חסר יו"ד שהרי כל התאומים דומים זה לזה אבל כאן האחד איש שער והאחד איש חלק. עשו נולד ערל ויעקב נולד מהול. האחד אדמוני והאחד יפה. עשו חזיר ויעקב שה. א"כ למה נולדו תאומים לפי שאין קש בלא תבואה ואין תבואה בלא קש שנאמר: **ובית עשו לקש**. וכתיב: **קדש ישראל לה' ראשית תבואתו**, ועל יעקב לבדו נאמר והנה תאומים בבטנה.

פרק כה, כה

ויצא הראשון, למה יצא ראשון כדי שיהא הוא יוצא וסירותיו עמו פירוש כל טינוף הדמים. המשיל ר' אבהו משל לבנאי שנכנס תחלה לשיטוף במרחץ ואח"כ נכנס רבו.

דבר אחר:

ויצא הראשון, לפי שהיה עתיד לנחול העוה"ז שהוא ראשון.

דבר אחר:

ויצא הראשון, לפי שהיה מטפה אחרונה של יצחק כדאמר לה ר' יוסי לה היא מטרוניתא כשמכניסין שתי מרגליות בשפופרת, האחרונה יוצאה ראשונה, כך יעקב היה מטפה ראשונה לפיכך יצא אחר עשו.

אדמוני, לשון אדם אדומי"ץ בלע"ז. אדם נגמר כולו היה עשו שער כאדרת שער. ואין לפרש אדמוני לשון אדמומית כי מה ענין אדמומית גבי אדרת שער. ויש מפרשים אותו כלו שער כאדרת שהרי תיבת אדרת אינה סמוכה ואינה דבוקה.

פרק כה, כו

וידו אחזת, מכבר בעוד שהיה בבטן, וכן כתיב: **בבטן עקב את אחיו**. לשון עקב ופרסה. פירוש בבטן אחזו יעקב לעשו בעקבו כדי לעכבו שלא יצא ויצא הוא תחלה כי הוא היה מטפה ראשונה כדאמר לה ר' יוסי לההיא מטרוניתא. ולו משפט הבכורה ודבר זה הזקיקו לקנותה.

בן ששים שנה, פרש"י ושפחה לא רצה לישא, לאו שפחה ממש אלא אשה ממש מכנענית מדכנענים זכרים קרויין עבדים, הנקבות קרויות שפחות.

פרק כה, כז

ויגדלו הנערים, פרש"י כיון שנעשו בני שלש עשרה וכו' שעד אותו פרק נטפל אביהם בהם ומוכחים ומלמד דרך ישר. כדאיתא בב"ר צריך אדם ליטפל עם בנו עד י"ג שנה מכאן ואילך יאמר ברוך המקום שפטרני מעונשו של זה. וא"ת על כרחיך בני חמש עשרה שנה היה באותו הפרק, כיצד באותו פרק מת אברהם שלא יראה את עשו יוצא לתרבות רעה, **ואברהם בן מאה שנה בהולד לו את יצחק**, ואברהם חי מאה ושבעים וחמש שנים הרי יצחק בן שבעים וחמש כשמת אברהם אביו, צא מהם ששים שנה של יצחק בלדת אותם נשאר לך חמש עשרה שנה משנולדו עד שמת אברהם. אלא נמצא באגדה שעשה מעשיו הרעים במטמוניות שתי שנים ולכך לא נמנו לו שתי שנים אלו.

איש יודע ציד, אומנותו ברמאות שאין צידת חיה ועוף בלא רמיה. ולפי שעתיד לומר בסמוך: **הביאה לי ציד**, קדם ולמדך כאן שעשו איש ציד היה. **יושב אהלים**, לפי פשוטו אהלים של צאן כמו: **אבי יושב אהל ומקנה**, ולפי שעתיד לומר שהיה רועה את צאן לבן קדם ולמדך שאמנתו לרעות צאן.

פרק כה, כח

ויאהב יצחק את עשו, גבי יצחק כתיב ויאהב ללמדך שלא היה יצחק אוהבו תמיד אלא באותו זמן כי ציד בפיו, אבל גבי יעקב שהיה איש תם כתיב ביה **ורבקה אוהבת את יעקב** אהבה תדירה. ועוד דדרך אשה לאהוב את מי שמגדל בהמותיה.

פרק כה, כט

והוא עיף, דרך צידים להיות עייפים לפי שהן רודפין אחר החיות ופעמים שהם תועים ביערים יום או יומיים וע"י כן הם רעבים וצמאים.

פרק כה, ל

מן האדום האדום, כל דבר שהוא אדום ביותר נכפל בלשונו כמו אדמדם ירקרק. ויש מפרשים כן דרך כל אדם לכפול דיבורו כשהוא נחפז לשאול דבר וזה היה עיף וממהר לאכול.

פרק כה, לא

מכרה כיום, פרש"י וכו' כדאמר כהן שהרג את הנפש לא ישא את כפיו, וכל שכן שלא יעבוד עבודה ובאותו זמן העבודה היתה בבכורות.

דבר אחר:

אמר יעקב חייב אדם בכבוד אחיו הגדול ממנו, ורשע זה אינו ראוי לכבוד. **כיום**, של עכשיו שעדיין אין העבודה נוהגת אבל לעתיד שהעבודה בבכורות אין אדם רשאי לקנות בכורה.

דבר אחר:

מכרה כיום, לאלתר כמו שהיום הזה לאלתר הוא. פירוש מיד מכור לי בדמים שאתן לך חלק בכורתך הראוי לך מממון אבי.

דבר אחר:

כיום, לפי מה שהיא שוה היום והוא דבר מועט שהרי כמה נולדות יש להבא בדבר.

פרק כה, לב

הנה אנכי הולך למות, ירושת ארץ ישראל תלויה בבכורה, והירושה אינה באה עד לאחר ארבע מאות שנה, כדכתיב: **וענו אותם ארבע מאות שנה**. וכת"ב: **ודור רביעי ישובו הנה**, והואיל ואיני חי עד אותו הזמן היינו **הנה אנכי הולך למות** מה ריוח יש לי בה ומה אני מפסיד למכרה ולמה זה לי בכרה אם הייתי חי עד אותו זמן שאני בעצמי אירשנה לא הייתי מוכרה.

דבר אחר:

הנה אנכי הולך למות, בכל יום אני הולך לצוד חיות ביערים ששם מצויין דובים ואריות וחיות רעות ומסכן עצמי למיתה ולמה זה לי להמתין חלק הבכורה הראוי לי לאחר מיתת אבא שמא אמות תחלה.

פרק כה, לג

השבעה לי כיום, שאינך חוזר בך, לא תחזור בך להיות מערער עליה מן היום הזה ולהבא, ועל ידי כן תתקיים המכירה שאלמלא כן יוכל עשו לומר חוזר אני בי, דהא אמרינן: האומר מה שאירש מאבא מכור לך לא אמר ולא כלום.

פרק כה, לד

ויעקב נתן לעשו וגו' עם הכסף שנתן לו במקח נתן לו לחם ונזיד עדשים לעדות קיום המכירה כדרך כל לוקחים מקח. וכן מצינו: **ויקרא לאחיו לאכול**, לחם בברית בין יעקב ובין לבן.

ויבז עשו את הבכורה, עד שלא נבחר אהרן לכהונה היתה העבודה בבכורות אמר אותו רשע מה אני מלכלך ידי בקרבנות ה"ד: **כי דם שנאת ודם ירדפך**, דם מילה ודם קרבנות.

דבר אחר:

לפי שלא היה רוצה שיחזיקוהו לסכל על שמכר את בכורתו היה מבזה אותה ואומר שלא היתה שוה רק דבר מועט אבל לבסוף היה מתחרט כדכתיב: **את בכורתי לקח**.

פרק כו

פרק כו, א

ויהי רעב בארץ, וכסבור היה יצחק שמיד היה מתחיל גלות מצרים, אמר לו הקדוש ברוך הוא: **אל תרד מצרימה**, כלומר אין הגלות העתיד להיות במצרים מתחיל מעכשיו. **מלבד הרעב הראשון**, למדך הכתוב שזה שני היה וכן תרגם רב יוסף במגילת רות. **וילך יצחק אל אבימלך**, שהיה בעל ברית של אביו. **מלך פלשתים גררה**, דעתו של יצחק היה לירד במצרים **דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא**.

פרק כו, ג

והקמתי את השבועה וגו' ונתתי לזרעך וגו', ולא לישמעאל אעפ"י שהוא מזרעו של אברהם אביך.

פרק כו, ד

הארצת האל, שהרי ארץ פלשתים אף בכלל ארץ ישראל היא כמו שפירשו בפרשת וארא. **האל**, רמז ל"א מלכים שכבש יהושע. **והתברכו בזרעך**, אמר רב יוסף בן טוביה בזרעך יתערבו כל גויי הארץ כדתנן אחד המבריק ואחד המרכיב.

פרק כו, ה

עקב אשר שמע אברהם בקולי, זו עקידה וכן הוא אומר שם: **עקב אשר שמעת בקולי**. **וישמר משמרת**, זו מילה שקבלה מיד כדכתיב: **זאת בריתי אשר תשמרו וגו'**. מצותי זו מילה לשמנה כדכתיב: **וימל אברהם את יצחק בנו בן שמונת ימים כאשר צוה אותו אלהים**. **חקותי**, שיצוה כמו כן זרעו אחריו שיהיו נמולים. כדכתיב: **והיתה בריתי בבשרכם לברית עולם**, ואומר: **ויעמידה ליעקב לחק וגו'**. ותורתו שאמרתי לו: **לך לך אל הארץ אשר אראך**, וראיה לדבר: **אשכילך ואורך בדרך זו תלך**. וכן: **יורנו בדרך יבחר**, וכן כל תורה לשון הוראה. ולפי הפשט מצותי חקותי הן שבע מצוות שנצטוו בני נח.

פאר כו, ז

וישאלו אנשי המקום לאשתו, מה שלא נלקחה רבקה לאלתר כמו שנלקחה שרה היינו לפי שהוכיחם אברהם כבר כדאמרין לעיל בפרשת וירא שאמר להם אכסנאי שבא לעיר וכו'. **פן יהרגני**, אבל אברהם לא היה ירא לסוף הדברים לומר אשתי היא כי היו יראים אותו מפני מלחמת אמרפל וחביריו שנצחם. אבל את יצחק לא היו יראים, לכך נתירא יצחק. **כי טובת מראה היא**, ולא כתיב מאד לפי שילדה אבל קודם שילדה בפרשת חיי כתיב בה: **מאד**.

פרק כו, ח

ויהי כי ארכו לו שם הימים, ימי תשמיש ולכך הותר לו לשמש מטתו וכן מצינו בחלקיהו הכהן אביו של ירמיהו שבא על אשתו ביום שלא בא עליה מימים רבים. **וישקף אבימלך בעד החלון**, יש מפרשים לא שהיה החלון פתוח אלא שמתוך שהיה נעול הבין אבימלך המעשה שכן בבית אפל מותר לשמש אפילו ביום, ולפי שלא היה רעב רק בארץ ההיא לבדה הותר לו תשמיש. **וירא והנה יצחק מצחק**, צחוק שלפני הבעילה, כדכתיב: **הביא לנו איש עברי לצחק בנו**, ואחריו כתיב **לשכב עמי**. ואין לומר שראהו בועל שלא היה יצחק עושה כך לפני רואים וביום.

פרק כו, י

אחד העם, כפשוטו אחד מן העם הן גדול הן קטן כמו: **כי בא אחד העם**, דשמואל. **והבאת עלינו אשם**, על ידי השבועה: **אם תשקור לי ולניני ולנכדי**, שכן חייבים אשם על עברת שבועה כמו שמצינו גבי כפר ונשבע והודה.

פרק כו, יב

מאה שערים, פרש"י רבותינו אמרו אומד זה למעשרות היה, פירוש שעשתה על אחד שאמדוה אלף.

פרק כו, טו

סתמום פלשתים, שלא יחזיק יצחק בהם להיות לו חזקה בארץ.

פרק כו, טז

לך מעמנו, אמרו: ארצותינו אינן מתברכות מפני גזירת הרעב וארצו של זה שבאה לו מנחלת אבותיו מתברכת מאה שערים ונתכוונו שילך לו יצחק וארצו תשאר בידם.

פרק כו, יח

כשמות אשר קרא להן אביו, שיהיו לו השמות לשם ולראיה ולזכות כי מירשת אביו באו לידו שהרי אביו גר לו בגרר, כדכתיב: **וישב בין קדש ובין שור וישב בגרר**, ועליהן כרת ברית.

פרק כו, כ

לאמר לנו המים, לפי שהיו זוחלין מן הנחל שהיה שלהן וגם על השניה רבו אבל כשהרחיק משם לא רבו, כענין שנאמר: **ויעתק משם ויחפור באר אחרת ולא רבו**.

פרק כו, כא

ויקרא שמה שטנה, אינו מפרש על מה קרא שמה שטנה, כמו שמפרש **עשק כי התעשקו עמו**, אלא מן הראשון אמר שמא כדין עירערו וכשראה שהיו מערערין בשני אמר ודאי שטנה ושנאה היא ומשום כך אינו מפרש.

פרק כו, כג

ויעל משם באר שבע, היא באר שבע שעמד אביו שם וקרוב לחברון היה.

פרק כו, כד

אל תירא כי אתך אנכי, לפי שהיה מטולטל בשביל קנאת פלשתים ובמריבת רועי גרר נגלה עליו הקדוש ברוך הוא ואמר לו **אל תירא**.

פרק כו, כו

ואחזת יש מפרשים שם אדם.

מרעהו חברו, והמ"ם בו יסוד כגון: **ויתנה למרעהו**, וכן מצינו במסורת, על ואחזת, לית שום בר אינש.

פרק כו, כח

ראה ראינו, כשעמדת בגרר שנתברכה הארץ מאה שערים, וראינו עכשיו אחרי שהלכת משם שפסקה ממנה ברכתה ואין הדבר תלוי אלא בך **כי היה ה' עמך**. **בינותינו בינינו ובינך**. בינותינו השבועה שאנו נשבעים ביראתנו גם עתה, בינינו ובינך שתהיה אתה נשבע בהם. **ונכרתה ברית עמך**, אעפ"י שכבר נשבעו אברהם ואבימלך עד שלשה דורות, מכל מקום ביקש אבימלך לכרות ברית חדשה ביניהם, לפי שהוא פשע בברית על דבר הבארות ועל ששלחו מאתו.

פרק כו, כט

לא נגענוך, לפי שאמר להם: **ואתם שנאתם אותי**, השיבוהו אם שלחנוך **לא נגענוך** ו**נשלחך בשלום**. לא קאי אף למטה כאשר לא נגענוך וכאשר לא עשינו עמך רק טוב. דוגמא: **כי לא לנצח ישכח אביון תקות עניים תאבד לעד**. **אתה עתה ברוך ה'**, שלא תאמר עד שאתם משביעים אותי השביעו את ישמעאל אחי. לכך נאמר **אתה עתה ברוך ה'** אין אנו צריכים להשביע רק אתה, לפי שאתה עתה ברוך ה' שהקב"ה גזר שתירש הארץ. כדכתיב: **ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו**.

פרק כו, לג

על כן שם העיר באר שבע, וא"ת הרי מימות אברהם קרויה היא באר שבע. אלא הכי קאמר ויקרא אתה הבאר שבעה, על אשר קרא שם העיר באר שבע. מיהו בתחלה נקראת באר שבע על שם השבועה ועל ידי כך באו שם עכשיו לחדש השבועה. חז"ק. איך עשה יצחק שותפות עם אבימלך הא אמרינן במסכת ע"ז דאית ביה משום: **לפני עור לא תתן מכשול**. דקעבר אלא ישמע על פיך.

פרק כו, לה

ותהיין מרת רוח, לפי שעתיד לומר: **אם לוקח יעקב אשה מבנות חת כאלה מבנות הארץ למה לי חיים**, קדם ולמדך כאן שלא היו נוחות ליצחק ולרבקה. ועוד אם היה ליצחק ולרבקה נחת רוח מהם היו יושבות בבית אחד וכשיבא יעקב ליטול את הברכות יהיו מודיעות ליצחק אין זה עשו בכורך לפיכך קדם ולימדך כאן שהיו מורת רוח ליצחק וגרשם מביתו.

ליצחק ולרבקה, ליצחק תחלה כדברי רבותינו לפי שרבקה היתה בת כומרים לא הזיק לה ע"ז כמו ליצחק בן קדושים.

פרק כז

פרק כז, א

ותכהין עיניו, ולא עיני רבקה משום שהאשה נבראת מן העצם ונשי עשו מן העצם ואין עצם מזיק עצם אבל יכולין להזיק אדם היינו יצחק שתחלתו מן האדמה.

דבר אחר:

עיניו, ולא עיני רבקה לפי שהיתה למודה בבית אביה בעשן עבודת כוכבים.

פרק כז, ב

לא ידעתי יום מותי, ואם אמות תפסיד הכל ממון ושררה שהרי מכרת לו בכורתך, ולפיכך אני רוצה להקדים לתת לך הכל מחיים ולא יוכל יעקב להוציא מידך כלום, שהרי מתנת בריא קיימת.

פרק כז, ג

תליך, האשפה שתולין אותה בחגורת המתנים.
וצודה לי ציד, ואם תאמר היאך מסתייע מילתא שהיה אוכל איסור בשוגג השתא ומה בהמתן של צדיקים וכו' אלא יש לומר שלא אכל משחיטתו משהיה כופר והדברים ידועים שהרי הקדימו יעקב בגדי עזים ומה שכתב: **כי ציד בפיו** היינו קודם שכפר.
צידה, ה"א יתירה הזהירו על חמשה דברים שהייה דרסה חלדה הגרמה עיקור, המעכבים את השחיטה.

פרק כז, ד

והביאה לי ואכלה, הרי מכרת לאחריך בכורה בשביל הנאת סעודה אחת ובהנאת סעודה אחת אחזירנה לך שאתן לך כל השררה כדכתיב: **הוי גביר לאחריך**.
בעבור תברכך נפשי, אמר לו בני הלילה הזה פסח הוא עליונים אומרים שירה ואוצרות טללים נפתחים והברכה חלה מפי המברכים.

פרק כז, ז

ואברככה לפני ה', פירוש על פי הדבור שעל כל ברכה וברכה שיברכך אביך הקדוש ברוך הוא יסכים על ידו לפיכך אני מצוה אותך לחזור אחריהם. ודוגמא זה פי' בפרשת נח גבי נמרוד. **ואברככה** בכ"ף ה"א. בדבר בבי"ת.

פרק כז, ט

טובים, שיהיה בהם טעם.

פרק כז, י

והבאת לאביך ואכל, כדי שיברכך בלב טוב שאין שכינה שורה אלא בלב טוב ומתוך שמחה.

פרק כז, יא

איש שעיר, תרגם ירושלמי גבר בגיר לשון בוגרת שהיא מלאה שעיר.

פרק כז, יב

והבאתי עלי קללה ולא ברכה, ע"כ אני אומר לו אני עשו, דבלאו הכי לא יאמין לי, ואם ימושני יכירני ויקללני לפי שכזבתי לו.

פרק כז, יג

עלי קללתך בני, אין לי ולך לירא מן הקללה שהרי בטוחה אני במה שאמר הקדוש ברוך הוא: **ורב יעבד צעיר**.

דבר אחר:

אפילו ימושך לא יקללך כי מעצמו יבין שלא עשית זאת מדעתך כי אם מדעתי שאני רגילה לעמוד לפניו והשאתי ערמה זאת אותך, ואם בא לקלל יקללני.

דבר אחר:

עלי קללתך בני, דוגמא: **על עמך ברכתך**, שהרי למה יקללך ואתה מביא לו מטעמים אבל עלי לקללך שאתה מסרב מצותי. אך **שמע בקלי ולך קח לי**.

פרק כז, טו

החמודות, נאים וחדשים שמתכבד בהן בפני הבריות ומשמש בהן בפני אביו, ולפיכך הריחן יצחק, שהרי בגדים חדשים ריח הצבע נודף.

דבר אחר:

החמודות שהיה לובש אותם כשהיה יוצא השדה לצוד ציד והיו נודפים ריח השדה, והאילנות, כדכתיב: **וירח את ריח בגדיו ויאמר וגו' כריח השדה**, ואותו היום לא לבשם עשו כשהלך לצוד ציד.

החמודות, מצינו בבגדים בלשון נקבה: **ובגדיו לא תשרפנה**.

פרק כז, טז

הלבישה על ידיו, לפי ששערו קשה משל טלאים ודומה הוא לשער אדם.

פרק כז, יט

אנכי עשו בכורך, יש מפרשים שלפי צורך שעה אפשר לשנות הדבור כגון אברהם: **אמרי לי אחי הוא, ונשתחוה ונשובה אליכם**, וכגון דוד שבלבל דבריו עם אחימלך ואמר: **ויהיו הנערים קדש**. גם אמר שהיה הולך בשליחות המלך. וגם אלישע אמר לחזאל מלך ארם **לך אמור לו חיה תחיה**, והראה הקדוש ברוך הוא שיהרג, וכן מיכיהו שאמר לאחאב: **עלה והצלח**, אלא לפי מה שראו אמרו.

דבר אחר:

לפי שקול הדעת לא כחש לו, כך אמר לו אנכי במקום עשו בכרך שהרי כבר מכר לי את הבכורה.

בעבור תברכני נפשך, וכי יעקב משמש היה על מנת לקבל פרס אלא אמר יעקב, אומר לאבי דברים שבינו ובין עשו שאמר לו: **בעבור תברכך נפשי**. תברכני הנו"ן בדגש.

פרק כז, כב

הקל קול יעקב, לא נסמוך על הקול שלפעמים הוא משתנה ע"י צעקה וקורא פעמים עבה ופעמים צלול, אבל על כי היו ידיו עשו אחיו שעירות, כסבור דבר ברור, הוא ודבר זה גרם לו ברכה.

פרק כז, כה

ויבא לו יין וישת, שהיין מערבב קצת דעתו של אדם ולא ידקדק אם הוא עשו אם לא.

פרק כז, כז

וירח את ריח בגדיו, שהיה רגיל להריח. **ויאמר ראה ריח בני** משהריח ריח הבגדים אמר אין כאן ספק. וצריך לסרס המקרא ראה בני ריח אלו, כריח השדה.

דבר אחר:

ראה ריח, לשון ראה נופל על כמה דברים ואפילו בל' לעז, דוגמא: **ראה נתתי לפניכם את הארץ**.

כריח השדה, בגדים שהוא מלובש בהם ריחם כריח השדה לפי שבהם אדם יוצא השדה. **אשר ברכו ה'**, יש מפרשים קאי הוא, אבני שנתן לו הקדוש ברוך הוא את א"י כדכתיב: **לך ולזרעך**.

פרק כז, כח

מטל השמים, שהרי ארץ כנען נתונה לזרעו של אבא ולזרעי, וגשמים אין יורדים בה אלא ב' פעמים בשנה. יורה במר חשון ומלקוש בסיון נשאר כל ימות השנה צריכה טל מן השמים.

פרק כז, כט

וישתחו לך לאמים, וישתחו כתיב וישתחו קרי. **ומשמני הארץ**, כענין שנאמר: **חמאת בקר וחלב צאן**. **הוא גביר לאחריך**, הסכימה דעתו לדעת שגזר הקדוש ברוך הוא: **ורב יעבד צעיר**. **בני אמך**, אם היא תנשא עוד אחרי מותי. **אורריך ארוך**, לפי הפשט יצחק היה סבור שהוא עשו ויודע שהוא שנוא ואעפ"י כן שהיה חסיד בעיניו מ"מ גברא אלמא הוא והיה מצוי ביערים, לפיכך הקדים קללתו לברכתו ואמר לשונו לשון רבים, אבל אברהם ידוע היה שהוא אהוב ולא יקללוהו רבים כתוב לשונו בל' יחיד: **ומקללך אאור**.

פרק כז, ל

ויהי אך יצא יצא יעקב. אך מלמדנו כי לא נשתהה עשו בשדה אפילו רגע אחד אלא כדי שיעור שנתברך יעקב ויצא והלך לו.

פרק כז, לא

יקם אבי, שהיה מנמנם אחר אכילתו.

פרק כז, לג

ויחרד יצחק, פרש"י ראה גיהנום פתוחה מתחתיו לפי שרצה לקלל את יעקב. ויש מפרשים אמר יצחק אם אני טעיתי בין עשו ליעקב בזה אין אני חרד ואין לי תימה בדבר שהרי כהו עיני ולא הכרתי אותו. אבל על זאת אני חרד שאין דבר נסתר מעיני הקדוש ברוך הוא היאך הסכים להעביר הבכורה מן הגדול ונתנה לצעיר. **גם ברוך יהיה**, שע"פ הדבור ברכתיו שהרי קנה הבכורה ממך ושורת הדין עשיתי.

דבר אחר:

גם ברוך יהיה, לפי שכבר אמרתי לו: **אורריך ארוך** ואם אקללהו אקלל את עצמי ולכך איני חפץ לקללו. וא"ת לא אקללהו ולא אברכהו כבר אמרתי לו: **מברכך ברוך** לכך אני מברכו שאני מברך את עצמי.

דבר אחר:

גם ברוך יהיה, מפי הקדוש ברוך הוא עתיד הוא להיות ברוך.

פרק כז, לה

ויקח ברכתך, ברכה שהיתה ראויה לך שאתה בכור.

פרק כז, לו

את בכורתי לקח, פיו הכשילו, לגלות כי דינו של יעקב בבכורה.

פרק כז, לז

ואת כל אחיו, קרוביו בני ישמעאל וקטורה.

ולכה, בכ"ף ה"א.

איפוא מה אעשה בני, שלא נתן הקדוש ברוך הוא לאברהם רק ארץ כנען ואני נתתיה לו כולה.

פרק כז, לט

הנה משמני הארץ, מקצת ארץ ישראל שהיא שמני הארץ.

יהיה מושבך, זה הר שעיר הסמוך לא"י בחלקו של יהודה והיא ארץ שמנה ונשקית מטל השמים כא"י. ומנין שהסכים הקדוש ברוך הוא על ידו, שנאמר: **ואתן לעשו את הר שעיר**.

יהיה מושבך בין תזכה בין לא תזכה דאי בזכותא תליא מילתא לא אתיא לעולם, אבל בישראל כתיב מדת הדין ללמדך אם יזכו.

פרק כז, מ

ועל חרבך תחיה, בשכר שלקחת תליך וקשתך במצותי.

ואת אחיך תעבד, אמר עשו מאחר ששמתו גביר לי הוא ינהוג בי מנהג בזיון אמר אביו **ועל חרבך תחיה** תשמישך יהיה בחרב ואין זה מנהג בזיון. אמר עשו אעפ"כ בתשמיש

חרב יטריחני יותר מדאי א"ל **ואת אחיך תעבד** בתשמיש זה וירחם עליך.

כאשר תריד, כמו: **אריד בשיחי**, כשיכביד עולו עליך יותר מדאי.

ופרקת עולו, תניח לו ארצך ולא תעבדנו כמו שעושים הפרשים כשהשר מטריחם יותר מדאי הם מניחים לו הקרקע שמחזיקים ממנו ושוב לא יעבדוהו. ל"א כאשר תריד ל' **וירד מיעקב**, כאשר תמשול ופרקת עולו וכן מצינו: **בימיו פשע אדום וימליכו עליהם מלך**.

פרק כז, מא

וישטם עשו את יעקב על הברכה, יש מפרשים דעל הברכה, לא קאי אברכה דיעקב אלא קאי הוא אברכה דעשו שברכו אביו: **על חרבך תחיה**, ובה היה בטוח. וה"ק **וישטם עשו את יעקב** על בטחון הברכה דעל חרבך תחיה וגו'. **יקרבו ימי אבל אבי**, ולא יוליד עוד בן שינקום יעקב אחי. **ואהרגה**, הוי"ו בשו"א והאל"ף בפת"ח.

פרק כז, מב

ויגד לרבקה את דברי עשו היה אומר בגלוי שבלבו היה, **יקרבו ימי אבל אבי וגו'** והלך השומע והגיד לה.

פרק כז, מד

ימים אחדים, שנה אחת.

פרק כז, מה

למה אשכל גם שניכם יום אחד, אביך ואתה שהרי עשו אמר: **יקרבו ימי אבל אבי וגו'**, נמצא שיצחק מת עשו יהרג את יעקב ואז אהיה שכולה משניהם ביום אחד מבעלי ומבני. והעיקר כדפרש"י. וגם אתא לרבות את רבקה לומר כשתהיה היא שכולה מבניה הרי היא חשובה כמתה. **יום אחד**, אף על פי שמיתתן לא היתה ביום א' קבורתן מיהא ביום אחד הוא. כך שנויה במסכת סוטה.

פרק כז, מו

אם לוקח יעקב אשה מבנות חת, כונתה להרחיק יעקב מעשו. אמרה לו רבקה ליצחק אם לא תזהירנו על זאת, תמיד ישאף לישב פה ויקח אשה בת גדולים וחזקים להתחזק ולעמוד נגד עשו.

פרק כח

פרק כח, ג

ואל שדי, מי שיש די באלהותו לכל הבריות יברך אותך אר"א אין קיום השטר אלא בחותמיו לפיכך ברכו אחר ברכת: **ויתן לך**, פעם אחרת מדעת היא ברכת **ואל שדי יברך אותך** היא קיום השטר שלא יאמרו במרמה לקח יעקב את הברכות.

פרק כח, ד

לרשתך את ארץ מגריך, מאחר שלא תקח אשה מארץ כנען שהם עבדים כמו שצוה לי אברהם אבי.

פרק כח, ה

אם יעקב ועשו, הוצרך לכתב שלא תתמה איך יצא רשע כעשו משני צדיקים כמו יצחק ורבקה לכך נאמר **אל לבן בן בתואל הארמי אחי רבקה אם יעקב ועשו** להגיד לך כדאמרי' בעלמא רוב הבנים דומים לאחי האם, עשו דומה אל לבן אחי אמו.

דבר אחר:

אם יעקב ועשו, שלטובת שניהם נתכוונה כדכתיב: **למה אשכל גם שניכם יום אחד**.

פרק כח, ט

וילך עשו אל ישמעאל, שנו רבותינו בהחובל אמרי אינשי דיקלא בישא גבי קינא דשרכי פרש"י אלנות בטלים ואין עושין פרי. כמו גברא שרכא בטל כלומר דרך דקל רע ליגדל בצד אלני סרק דבר זה כתוב בתורה **וילך עשו אל ישמעאל** שנוי בנביאים **ויתלקטו אל יפתח אנשים רקים**. ומשלש בכתובים: **כל עוף למינו ישכון ובן אדם לדומה לו**. אפילו לספר בן סירא קרי התלמוד כתובים.

ויקח את מחלת בת ישמעאל, אמר עשו בברכות אחרונות הללו נתן יצחק ליעקב את ארץ כנען שנתנה לאברהם וצוה לו לקחת אשה ממשפחתו ושלא מבנות כנען לקחה ומה שנשאתי מבנות כנען הפסיק ממני ארץ כנען, הלך ולקח לו את בת ישמעאל אמר שמא מעתה אזכה לנחלת אברהם.

אחות נביות, הגדול באחיו.

נשלם סדרא דפרשת תולדות

פרשת ויצא

פרק כח, י

ויצא יעקב, פרש"י על ידי שבשביל שרעות בנות כנען וכו', פי' לפי' וה"ק ע"י שהפסיק ענין עשו פרשתו של יעקב שכתוב: **וירא עשו כי ברך יצחק וגו'**, ולמה הפסיק, תשובה לדבר

שבשביל **שרעות בנות כנען בעיני יצחק**, הלך עשו אל ישמעאל ומשגמר ענינו של עשו חוזר לענינו ראשון דהיינו ענינו של יעקב. ולמה פרשה זו סתומה לפי שהיה סתום בבית עבר.

דבר אחר:

לפי שהעלים יציאתו מן העיר בשביל עשו אחיו נסתמה הפרשה. גם בכל הסדר לא תמצא שום פרשה מה שאין כן בכל שאר הסדרים. ועוד שהענין מחובר למעלה אל: **וישלח יצחק את יעקב וילך פדנה ארם**. כמו שפרש"י אלא שהפסיק בנתיים: **בוירא עשו כי ברך יצחק את יעקב וגו'**, וחוזר ומפרש יציאתו בשביל חלום הסולם והליכתו לפדן ארם. **באר שבע**, מקום מיוחד לשבועה, ויצא לו משם פן ישבעוהו שלא הערים על הברכות. **באר שבע**, מקום קרוב לחברון היה כדכתיב בעקדה: **וישב אברהם בבאר שבע**, וסמוך ליה: **ותמת שרה בקרית ארבע היא חברון**. ועוד כתיב כאן **ויצא יעקב מבאר שבע** וכתבי בפרשת וישלח: **ויבא יעקב אל יצחק אביו ממרא קרית הארבע היא חברון**. **וילך חרנה**, באותו יום הלך עד חרן ומקרית ארבע נסע כדאמרינן לאלתר ואמרו חכמים מקרית ארבע עד חרן מהלך שבעה עשר יום ובשתי עשרה שעות הלך יעקב. **חרנה**, הוא חרן הוא פדן ארם כדכתיב לעיל: **אל לבן אחי חרנה**, וכתבי לאלתר: **קום לך פדנה ארם וגו'**.

פרק כח, יא

וילן שם, בעל כרחו שהרי בא השמש, וכדאמר רב יהודה לעולם יכנס אדם בכי טוב ויצא בכי טוב. אבל אם לא בא השמש היה הולך כפי היכולת כדי להרחיק מעשו. **ויקח מאבני המקום**, מאבני המזבח שיצחק אביו נעקד עליו ופרש"י שכולן נעשו אחת ונמצא באגדה רמז לו בהן שתהא מטתו שלמה. ויש מפרשים ויקח אבן אחת מתוך אבני המקום והיינו דכתיב לאלתרף **ויקח את האבן אשר שם מראשותיו**. **וישכב במקום ההוא**, ולא על כרים וכסתות אף על פי שהיה קרוב לעיר, כדכתיב: **ואולם לוז שם העיר לראשונה**. אלא לפי שהיה רוצה להשכים בבקר, כדכתיב: **וישכם אברהם בבקר**. ואם היה מתאכסן בתוך העיר לא היה יכול לצאת בהשכמה שהשערים סגורים.

דבר אחר:

לכן שכב חוץ לעיר לפי שמקום מבוא העיר היה נעלם כדכתיב בשופטים גבי לוז: **הראנו נא מבא העיר**, ולא היה יכול אדם לעמוד על פתחה.

פרק כח, יב

עולים וירדים בו, עולים תחלה ואח"כ יורדים ונשארים למטה כאדם העולה מן הבית לעליה ואח"כ יורד בבית ונשאר בבית ובשביל כך אמר: **אין זה כי אם בית אלהים**, כלומר דירתם כאן ולכך עולים תחלה ואלמלא אין דירתם כאן אלא לפי שעה היה לו לומר יורדים ועולים. בתרגום ירושלמי מפרש, המלאכים שהיו ממונים ללוותו היו עולים למעלה לבשר לשאר המלאכים בואו למטה וראו את יעקב הנחמד למראה שדמותו חקוק בכסא הכבוד והיו המלאכים עולים ויורדים ומסתכלים בו.

פרק כח, יג

אברהם אביך, מלמד שבני בנים הרי הם כבנים. **הארץ אשר אתה שוכב עליה**, מאי רבותא, אלא ע"י שאתן לך מעט קרקע משם תפרוץ בכל הרוחות ותכבוש כל סביבותיך משל כמו שהיו עושים מלכים לפרשים חשובים שנותנים להם מעט קרקע והם הולכים וכובשים בגבורתם כל סביבותם. כאן פרש"י קפל הקדוש ברוך הוא כל ארץ ישראל תחתיו. כל זה הראה לו הקדוש ברוך הוא בחלום, כגון עניינו של סולם.

פרק כח, טו

ושמרתיו, שמירה היה צריך מפני עשו אחיו. **והשבתיו אל האדמה הזאת**, וכן כתיב: **וישב יעקב אל יצחק אביו**. **כי לא אעזבך**, בדרך הזה את אשר דברתי לך להשיבך אל האדמה הזאת, שהרי בדרכים אדם צריך שימור כדכתיב: **לשמרך בכל דרכיך**.

פרק כח, יז

אין זה כי אם בית אלהים, פרש"י אמר ר' אליעזר בשם ר' יוסי בן זימרא הסולם היה עומד בבאר שבע וכו'. שהרי כשנסע מבאר שבע שהוא בארץ ישראל ירדו מלאכי א"י וליווהו עד קצה גבול א"י, ומשם עלו, ושם ירדו מלאכי חוצה לארץ ללוותו בחוצה לארץ. לפיכך צ"ל כי הסולם היה מתהפך לכל רוח, נמצא סולם שרגליו בבאר שבע וראשו מגיע בבית אל היא לוז, אמצע שפועו כנגד ירושלים, ושם בירושלים מוצב עמוד שעליו מתהפך הסולם. ומוצב קאי אעמוד שעליו מתהפך הסולם שתרגומו: נעוץ בארעא. וזהו דמות תבניתו.

אין זה כי אם בית אלהים, פרש"י ומהיכן למדו רז"ל לומר כן, כלומר אחר שרבותינו פי' על פסוק זה צדיק בא לבית מלוני שמשמע שלן בירושלים, שוב חזרו ופירשו יעקב קראו בית אל וזו היא לוז ולא ירושלים, אם כן דברים אלו סותרים את אלו, לפיכך אני אומר שנעקר הר המוריה ובא לכאן עד בית אל וזו היא קפיצת הארץ וכו', כך פרש"י. ומה שעקם יעקב את דרכו, שהרי כל מי שרוצה ללכת דרך ישר מבאר שבע לחרן הוא הולך

ממערב למזרח שכן חרן למזרח של ארץ ישראל כדכתיב: **ארם מקדם ופלשתים מאחור**, וחרן וארם אחד הם כדאמרינן לעיל, והוא הלך מבאר שבע לחרן דרך הר המוריה לבית אל דהיינו מדרום לצפון עד בית אל כשטת פרש"י, אלא י"ל הוא הדרך שבא בו אברהם זקנו כשיצא מאור כשדים והלך לו לחרן ומחרן לבאר שבע ובכמה מקומות, שבאותו הדרך נתיישבו שם אברהם ויצחק כמו שמצינו בפרשיות של מעלה, והיו רגילין באותו הדרך ומכירין בו לפיכך הלך בו יעקב. ומה שפרש"י אפשר עברתי במקום שהתפללו אבותי וכו', לא על הר המוריה אמר כן שהרי בהר המוריה התפלל כמה פעמים וכמו שאמרו רבותינו אין אדם יודע לשער כמה נסוכים נסך יעקב אבינו בהר המוריה אלא על בית אל אמר כן שהרי אברהם נתפלל שם ובנה בו מזבח כדכתיב בפרשת לך לך: **ויט אהלו בית אל מים והעי מקדם ויבן שם מזבח**. אמרו רבותינו: אלמלא לא התפלל אברהם אבינו בין בית אל ובין העי לא נשתייר משונאיהם של ישראל שריד ופליט. ומה שנקרא שם המקום בית אל על העתיד נקרא, שהרי לוז שם העיר לראשונה, ויצחק כמו כן נתפלל על אותו מזבח שבנה שם אברהם אבינו ואעפ"י שאין בידינו כתב וראייה על זה, יש לנו לומר כי בודאי על אותו מזבח נתפלל יצחק כמה ימים ושנים. אבל יעקב לא היה שם ולא נתפלל לשם מקודם לכן, ועל זה אמר אפשר עברתי על מקום שעברו אבותי ולא התפללתי שם. יב דעתיה למיהדר מחרן שהיה עומד שם ללכת עד בית אל להתפלל שם, מיד קפצה לו הארץ, ר"ל העיר שכבר היה שמה לוז, ובאה נגדו עד חרן. אמר הקדוש ברוך הוא אין תפלת הצדיק נשמעת אלא בבית הכנסת או בבית המדרש, מיד נעקר גם הר המוריה ובא עד חרן. בתר דצלי ובעא למיזל אמר הקדוש ברוך הוא צדיק זה בא לבית מלוני ויפטר בלא לינה, מיד שקעה לו החמה, שנאמר: **כי בא השמש וישכב במקום ההוא ויחלם והנה סולם מוצב ארצה וגו'.**

אין זה כי אם בית אלהים, פירוש המקום הזה אני מכיר כי התפללתי בו כמה פעמים וידעתי כי הר המוריה בא לכאן ואחרי שמקום המקדש בא לכאן אקרא אני לעיר בית אל בזכות בית המקדש שבא לתוכה, כדכתיב: **ויקרא למקום ההוא בית אל ואולם לוז שם העיר**, והר המוריה חזר למקומו, אך האבן אשר שם מראשותיו שהיתה מהר המוריה נשארה שם בלוז להיות לאות ולעדות ששם קפץ הר המוריה וגם לוז חזר למקומו, ויעקב והאבן עמו כדכתיב: **ויקח את האבן וגו'**, ומשם עמד יעקב בבקר ממשכבו ללכת חרנה, ואין לומר שבחרן עמד יעקב ממשכבו שהרי כתיב בסמוך: **וילך ארצה בני קדם**. וכתב בתריה: **ויאמר להם יעקב אחי מאין אתם ויאמרו מחרן אנחנו**, ובשובו מבית לבן בנה עליה מזבח כדכתיב בפרשת וישלח **ויבא יעקב לזזה הוא בית אל, ויבן שם מזבח ויקרא למקום, ויצב יעקב מצבה מצבת אבן ויסך עליה נסך, ויקרא שם המקום בית אל**. **זזה שער השמים**, פרש"י מקדש של מעלה מכון כנגד מקדש של מטה, הרי הוא קפץ נגד יעקב כדאמר לעיל, לכך צריך לומר שגם מקדש של מעלה קפץ כנגדו.

פרק כח, יח

ויקח את האבן, אבן שתיה היא שממנה נשתת העולם.
ויצק שמן על ראשה, משח אותה לקדשה להקריב עליה קרבנות בשובו מפדן ארם. כמו שמצינו בכלי משכן: **וימשחם ויקדש אותם**. וכן מוכיח לפנינו: **אנכי האל בית אל אשר משחת לי שם מצבה**.

דבר אחר:

לסימן משחה כדי שיכירנה כשיחזור.

פרק כח, יט

ואולם לוז שם העיר לראשנה, ועל שם המקום שהיה חוץ לעיר ששם לן יעקב נקרא שם העיר בית אל.

פרק כח, כ

וידר יעקב נדר, וא"ת הא אמרינן טוב מזה שאינו נודר כל עיקר. אלא י"ל לאמר כתיב, להורות לדורות שיהיו נודרים בעת צרתם כמו שהוא נדר בשעת הדחק.
אם יהיה אלהים עמדי, ירא היה פן יגרום החטא. ויש מפרשים אותו לשון שבועה כלומר כן יהיה אלהים עמדי ושמרני בדרך וגו'.

פרק כח, כב

והאבן הזאת, אקריב עליה קרבנות ואפריש מעשרות. וי"ו דוהאבן יתירה היא **והיה ה' לאלהים**, לדיין ונוקם והאבן הזאת. וא"ת איך עשה יעקב מזבח מן האבנים ששם מראשותיו הא אמרי' בשלהי זבחים מזבח שלא נשתמש בהן הדיוט וכו' אלא י"ל בבמת יחיד אין להקפיד.
יהיה בית אלהים, מקומה יהיה בית אלהים. ותיבת יהיה לא אבן קאי.

דבר אחר:

דוגמתו מצינו לשון זכר גבי נקבה: **אך בגורל יחלק את הארץ, אתן את הארץ הזאת, ולא נשא אותם הארץ**.

פרק כט**פרק כט, א**

ארצה בני קדם, ארץ ארם כדכתיב: **ארם מקדם**.

פרק כט, ב

וירא והנה באר בשדה, כל הפרשה הזאת עד ויגל את האבן וגו' לא נכתבה אלא להודיע כמה גדול כחו של יעקב. **רובצים עליה**, ממתינים אצלה. **והאבן גדלה על פי הבאר**, שלא יפול בה בריה וכלים ושלא ישאבו ממנה שאר בני אדם.

פרק כט, ה

לבן בן נחור, בתואל אביו היה חדל אישים וכשבא לבן לחרן כבר מת בתואל ולא היה ידוע באותו מקום, והיו מכנים על שם נחור זקנו שהיה איש ידוע.

פרק כט, ז

לא עת האסף, דוגמא: **ואין איש מאסף אותי הביתה**. **השקו הצאן ולכו רעו**, למה היה ליעקב לומר להם כל כך, אלא מתיירא היה שמא תלך לה רחל עם הרועים והוא היה רוצה לדבר עמה.

פרק כט, ט

ורחל באה עם הצאן אשר לאביה כי רעה היא, אבל לאה עיניה רכות ורוח והאוויר קשים לה לפיכך לא היתה רועה, ועוד כדי לחלוק כבוד לגדולה.

פרק כט, יב

ויגד יעקב לרחל כי אחי אביה הוא, ואח"כ: **וישק יעקב לרחל**.

דבר אחר:

ויגד יעקב לרחל כי אחי אביה הוא, כדי שלא תתגנה על אשר נשקה. **ותגד לאביה**, לפי שהגיד לה כי אחי אביה הוא. אבל רבקה שלא היתה יודעת מי הוא כתיב: **ותגד לאמה**, שהבנות מצויות אצל אמותיהן.

פרק כט, יג

ויספר ללבן את כל הדברים האלה, שבאו לידו הבכורה והברכה כדי שיתרצה לו לבן להשיא לו בתו. ועוד ספר לו איך ברח מפני עשו אחיו שלא יתמה איך בא ריקם בלא שום דבר.

פרק כט, יד

אך עצמי ובשרי אתה, מן הדין היה לי להרחיקך מעלי כמו שהתרחקת משאר קרוביך מאחר שרמית את אחיך פעמיים. **אך עצמי ובשרי אתה** ולא ארחיקך מעלי. **וישב עמו חדש ימים**, למדך תורה דרך ארץ עד אימת צריך אדם ליטפל בקרוביו.

דבר אחר:

לבן שמע מה עשה יעקב לעשו ונתירא להשכירו עד שניסוהו מה הוא עסקו.

פרק כט, יח

ויאהב יעקב את רחל, כבר נתן עיניו בה.

אעבדך, הבית בחטף קמץ.

שבע שנים, היה לו לומר שנה או שנתיים אלא לא היה בדעתו של יעקב שיתנו לו אשה יפה כרחל בשביל עבודה מועטת ולכך אמר שבע שנים.

ברחל בתך הקטנה, שאינה חשובה בעיניך כלאה כי רועה היא, ועל כן אמר להיות רועה תחתיה.

דבר אחר:

ברחל אמר אם אשא הבכורה יחזור עשו ויבא עלי ויאמר לא דיך שנטלת בכורתי וברכתי אלא אף אשתי אנסת.

פרק כט, כ

ויהיו בעיניו כימים אחדים, דבר מועט היה בעיניו לעבוד בשבילה ז' שנים מרוב חיבתו בה, ואילו היה לבן שואל יותר היה יעקב עובד.

דבר אחר:

לאחר שעבד היו בעיניו כימים אחדים אבל בשעת העבודה היו בעיניו כימים מרובים מתוך אהבתו אותה.

פרק כט, כא

כי מלאו ימי, שבע שנים שעבדתיך.

דבר אחר:

ימי הזקנה דוגמא זקן ומלא ימים.

פרק כט, כד

את זלפה שפחתו, והלא בנותיו היו אלא כתוב היה בנימוסי הארץ בנותיו מפלגשיו נקראות שפחותיו.

פרק כט, כה

ויהי בבקר והנה היא לאה, מקרא זה מלמדנו צניעותו של יעקב שלא ריבה דברים אפילו עם אשתו, שאלו דבר עמה היה מכירה בקול שהרי כבר דר עמה שבע שנים. וא"ת והא היו לה קדושי טעות דהוא סבור שהיא רחל, וי"ל משידע שהיא לאה בעל לשם קדושין.

פרק כט, כז

ונתנה לך גם את זאת, לשון רבים לפי שמתחלה רימהו לבן ליעקב ולא היה יעקב מאמינו עד שהבטיחוהו עכשיו אנשי המקום.

פרק כט, כט

ויתן לו את רחל, וא"ת איך נשא יעקב אבינו שתי אחיות בחייהן הרי קיים את כל התורה כלה, אלא אמרו רבותינו גר שנתגייר כקטן שנולד דמי. ויש אומרים: לאה ורחל משתי נשים היו וגר אין בניו מתיחסים אלא אחר האם כדנפקא לן מכי יסיר את בנך ולכך הותרו ליעקב.

פרק כט, ל

ויאהב גם את רחל מלאה, מהו גם [את] אלא נוהג שבעולם אשה ראשונה שאדם בועל אהבתו תקועה בלבו עולמית, וכאן יעקב אהב את רחל כשבא אליה יותר מלאה אעפ"י שבא אל לאה תחלה וזהו **גם**.

פרק כט, לד

ילוה אישי אלי, עד עכשיו הייתי מנהלת שני בני בשתי ידי ועכשיו שנולד לו בן שלישי יצטרך אישי לסייע לי לנהלם.

על כן קרא שמו לוי, יעקב קרא שמו שסברת שמו תלויה ביעקב, כדכתיב: **עתה ילוה אישי אלי** ואף על פי שסברת שם זבולן תלויה ביעקב כדכתיב: **יזבלני אישי**, והיא קראתו זבולן י"ל לפי שלא הודה יעקב לדבריה להיות עיקר דירתו עמה, אלא עם רחל לכך קראתו לאה.

פרק כט, לה

ותעמד מלדת, כתב בה לשון עמידה כי לאחר מכן שבה אל לדתה, ולא שבה עד לאחר לידת אשר.

פרק ל

פרק ל, א

ותקנא רחל באחותה, לא נתקנאה בה עד שילדה בן רביעי שעכשיו נטלה יותר מחלקה הראוי לה מי"ב שבטים.

פרק ל, ד

את בלהה שפחתה לאשה, וכן בזלפה: **ותתן אותה ליעקב לאשה**. וכתיב: **והוא נער את בני בלהה ואת בני זלפה נשי אביו**, מלמד שאף הם היו נשיו בכתובה וקדושין ולא היו השבטים בני פלגשים ולא נמצא בהם לשון פילגש רק כשמזכירים עם רחל ולא הגבירות, ובבלהה לאחר שבלבל ראובן יצועי אביו שנתחללה וכבר נולדו גד ואשר.

פרק ל, ו

דנני, שנתעקרתי,
וגם שמע בקולי, שזכיתי לבנים.

פרק ל, ח

נפתלתי עם אחותי אמרה בתחלתי דנני אלהים וחברני עם אחותי. שכשם שבצלאל הבא מאחותי נבחר להיות עושה מלאכת המשכן כך יהיה נבחר אהליאב למטה דן הבא ממשפחתי. גם יכלתי עליה שנצחתיה שבבית עולמים לא יהיה מזרעה שום בונה אלא מנפתלי הבא ממשפחתי, כדכתיב: **וישלח ויקח את חירום ממטה נפתלי**.

פרק ל, יא

ותאמר לאה בגד, לשון בגידה אעפ"י שנתתי לו שפחתי לא היה לו לשכב עמה מאחר שילדתי לו ארבעה בנים ואעפ"י שבא אל שפחת רחל, לרחל לא היו לה בנים. והבן השני שילדה שפחתה קראתו אשר, כלומר שבח הוא לי שהנחתיו לשכב עם שפחתי.
בגד, כתיב, בא גד קרי.

דבר אחר:

פירוש שתי תיבות בא גדוד וחיל של בנים שכבר ילדתי ד' ועכשיו שפחתי אחד.

פרק ל, יד

וימצא דודאים, תאנים.

פרק ל, טו

המעט קחתך את אישי, שהרי אנכי נשאתי לו תחילה ואת נעשית צרתי.

פרק ל, טז

וישכב עמה בלילה הוא, דוגמא: **ויקם בלילה הוא**, דפרשת וישלח.

פרק ל, יח

נתן אלהים שכרי אשר נתתי שפחתי לאישי, ואף על פי שאחותי עשתה כן, היא עשתה לפי שלא היו לה בנים. אבל אני הרבה בנים היו לי ובשביל גמילות חסד שעשיתי שמסרתי לו שפחתי, נתן אלהים שכרי ועל שאמרה כך ושאמרה: **כי שכר שכרתיך**, נקרא יששכר בשני שיניו".

פרק ל, כ

יזבלני אישי, יזבול עמי, כמו: **בני יצאוני**, **גדוד יגודנו**, המשמשים כשתיים.

דבר אחר:

צריך שיעשה בית מדור לי ולבני שהרי ילדתי לו ששה בנים.

פרק ל, כא

ואחר ילדה בת, אין כתיב בה הריון ללמדך שהיא היתה תאומים לזבולון.

דבר אחר:

לכך אין כתיב בה הריון לפי שלא היתה בת אלא בשעת לידה אבל כל זמן ההריון היתה בן, ולאה דנה בעצמה כמו שפרש". והחליף יוסף בדינה כמו שיסד הפייט עובר להמיר בבטן אחות.

פרק ל, כב

ויזכר אלהים את רחל, אשריהם הצדיקים שהופכים מדת הדין למדת רחמים.

פרק ל, כג

אסף אלהים את חרפתי, כרת, כמו: **נאספה שמחה וגיל**.

פרק ל, כה

ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף, כלומר כאשר תמו ימי עבודתו שהרי בשבע שנים אחרונות נולדו כל השבטים, ורחל ילדה באחרונה, דכתיב: **ורחל עקרה**, וכשנולד יוסף תמו י"ד שנה של ימי עבודתו לפיכך **ויאמר, שלחני ואלכה וגו'.**

דבר אחר:

ויאמר שלחני, אבל קודם שנולד יוסף לא נטל יעקב רשות אמר שמא לא יתן לנו רשות ולא יניחנו ללכת עמו, כי ירא לאמר ישנאנה ויגרשנה לפי שהיא עקרה, תנן התם בסדר עולם אחד עשר שבטים ודינה כולם נולדו בשבע שנים כל אחד ואחד לשבעה חדשים. פירוש לכל אחד ואחד ששה חדשים לעיבור ושבעה לטומאה. והכי קיי"ל יולדת לשבעה יולדת למקוטעין.

פרק ל, כז

נחשתי, תרפים היו לו ובשביל כך היה הולך לקראת נחשים. **נחשתי ויברכני**, פרש"י כשבאת לכאן לא היו לו בנים כדכתיב: **ורחל בתו וגו'**, חז"ק הרי פתחון פה לבעל דין לחלוק ולומר שנולדו לו בנים ללבן קודם ביאת יעקב, ומה שכתוב: **כי רועה היא**, ולא הם היינו לפי שעדיין קטנים היו בני שנה או שנתיים.

פרק ל, כח

ויאמר נקבה שכרך וגו', לעיל קאי, כלומר אם נא מצאתי חן בעיניך שידעתי שנתברכתי בגללך נקבה שכרך עלי וגו'. והא דכתיב נקבה שכרך משום שהפסיק בינתיים בדברים חזר לאמר ויאמר, וכפל לשון כזה יש הרבה במקרא.

פרק ל, כט

אשר עבדתיך, באשה ולא בשכר.

פרק ל, לא

ויאמר מה אתן לך, בשביל אותה עבודה שעשית עמדי, ויאמר יעקב לא תתן לי מאומה מאותה עבודה כי באשה עבדתי אבל אם תרצה שאשוב לרעות צאנך עשה לי הדבר ואז **אשובה ארעה צאנך.**

פרק ל, לב

כל שה נקד וטלוא, כלומר בחום נקוד וטלוא דווקא. אבל לא כבש ותיש ועז ולא עקודים והוא הסיר אף העקודים והזכרים זקנים שהעמיד להוליד מהם, כדכתיב: **ויסר ביום ההוא**

את התישים העקודים. וזהו רמאות גדול שהרי לא היה התנאי כך ולכך עשה יעקב את המקלות מפוצלין.
חום בכשבים, אבל לא בעזים כי רובם חום הוא. חום רו"ש בלע"ז.

פרק ל, לג

וענתה בי צדקתי וגו', סרסוה וענתה לפניך בי צדקתי ביום מחר כי אתה תבא על שכרי לראות מה לקחתי בשכרי.
ביום, בבי"ת.

פרק ל, לד

כדברך, חסר יו"ד.

פרק ל, לז

מקל, הקו"ף בפתח, בשביל הדבקות דוגמת: **מעשר בקר וצאן, מספד תמרורים.**
לבנה לח, לבנה, אין בשרו נראה לבן אלא כשהוא לח, אבל הלזז והערמון בשרם לבן בין לחים בין יבשים, לכך הוא אומר לח גבי לבנה.
ולוז, היינו שקדים, דאמרינן בבכורות: תרנגולת לכ"א יום וכנגדם לוז באילן. ואין זה קולדר"א שהרי יש מחניטתו ועד לקיטתו יותר מכ"א יום. ועוד בטנים ושקדים מתורגם בירושלמי משח דבוטנים ומשח דלוזין.
ויפצל, אין לו דמיון, והוא לשון חילוק בלשון תלמוד. ועשה מהן מסוכה וגדר להכניס בהם הצאן. ולא יוכלו הנקבות לברוח מפני הזכרים והיו מתעברות לאלתר, והיינו דכתיב: **והיה הקשורים ליעקב.**

פרק ל, לח

ויחמנה, תיבה זו אנדרוגינוס כמו: **ויישרנה הפרות ועוד,** ארבע מלכיות מגוי יעמודנה.
ותקרבו העצמות עצם אל עצמו.

פרק ל, לט

ויחמו הצאן, לא חש לומר על רבים לשון זכר, דוגמא: **אם יצאו בנות שילה.**
אל המקלות, כמו מן המקלות. **לשבור אל יוסף** מן יוסף.

דבר אחר:

בשביל המקלות, כמו: **כי ארד אל בני.**

ותלדן הצאן עקודים, ומכאן ואילך לא הציג מקלות, אלא הכשבים שהיו עקודים ונקודים הפריד יעקב ויתן שאר פני הצאן אל אלו שהיו עקודים ואת כל חום שהיה מצאן לבן.

פרק ל, מ

ולא שתם על צאן לבן, שלא יהא פתחון פה ללבן לומר הניח יעקב בעדר שלי העקודים להוליד כמותם. על צאן לבן עם צאן לבן דוגמא: **על שדה הארץ יחשב**.

פרק לא

פרק לא, ג

ויאמר ה' אל יעקב, הוא החלום שספר לנשיו.

פרק לא, ד

ויקרא לרחל וללאה, לפי שהיו גבירות אבל לבלהה ולזלפה ולבניו לא היה צריך לקרות, שאף הן היו תדיר אצלו בשדה לרעות עמו.

פרק לא, ט

את מקנה אביכם, במ"ם.

פרק לא, י

וברודים, לשון ברד, יש מהן בהרות לבנות.

פרק לא, טו

את כספנו, עכב לעצמו כסף נדוניתו שהיה לו לתת לנו כדרך כל הארץ.

פרק ל, יט

ותגנב רחל את התרפים, שלא יגידו בריחת יעקב והתרפים עשויים לקסום בהם, כענין שנאמר: **אין אפוד ותרפים, כי התרפים דברו און**.

פרק לא, כג

וירדף אחריו, פרש"י כל מה שהלך יעקב לשבע ימים הלך לבן ביום אחד. כלומר כל מה שהלך יעקב לשבעת הימים, מהלך שהיה בין לבן ובין הר הגלעד. וכמה ימים הלך בהן יעקב הוי אומר ארבעה ימים, שהרי אף בשביעי היה יעקב הולך לו ומתרחק מלבן, הלך לבן ביום אחד, לפי שרדף אחר יעקב כשאר רודפים, ויעקב היה כבד בעושר גדול במקנה וברכוש ובבני ביתו שהיו הרבה.

פרק לא, כד

ויבא אלהים אל לבן, פירוש וכבר בא.

פרק לא, כח

לנשק, לספק להם בגדים וכלים לשון: **נשקו בר**.

פרק לא, כט

יש לאל ידי לעשות עמכם רע, וגם אלוהיכם יודע כן ומתפחד פן אקח נקמתי מכם, ולכך בא אלי אמש להזהיר אותי עליכם.

פרק לא, לג

ויבא באהל רחל, פרש"י כשיצא מאהל לאה חזר ובא לו באהל רחל קודם שיחפש באהל האמהות. מי דחקו לרש"י לומר שחפש באהל האמהות באחרונה, אלא לפי שנאמר **ולא מצא** גבי אהל שתי האמהות דבר זה מלמדנו שחיפש אהל שלהן באחרונה. וצריך לסרו המקרא, ויבא באהל יעקב ובאהל לאה ויצא מאהל לאה ויבא באהל רחל ובאהל שתי האמהות ולא מצא, ואהל רחל היה באמצע לפי שהיא עיקר הבית ויעקב היה תדיר שם. ואהל לאה מכאן ואהל שתי האמהות מכאן, וכולם פתוחים לאהלה של רחל ולרשות הרבים. ויש מפרשים: לפום ריהטא דקרא, אהל לאה היה באמצע ואהל רחל מכאן ואהל שתי האמהות מכאן ואהל לאה ורחל פתוחים לרשות הרבים, אבל של האמהות לא היה פתוח לרשות הרבים כדי שלא יוכל יעקב ליכנס בו שלא בדעת רחל או לאה ולפיכך כשיצא מאהל האמהות נכנס באהל לאה, וכשיצא מאהל לאה בא לו באהל רחל.

פרק לא, לד

ורחל לקחה את התרפים, כשיצא מאהל לאה ללכת באהל רחל, לקחתם רחל **ותשמם בכר הגמל**.

פרק לא, לח

לא שכלו, נוהג בעולם הרועה מכה הצאן ודופקם ומנהלם בדוחק, וע"י כן משכלות ואני לא הכתים אלא נהלתים לאט. ואילי צאנך פרש"י מכאן דאיל בן יומו נקרא איל. וא"ת הא אמרינן בעלמא דאינו קרוי איל פחות משתי שנים, והמחויב איל אשם צריך להביא איל בן שתי שנים. וי"ל דודאי בן יומו קרוי איל אבל לגבי קרבן צריך שיהא בן שתי שנים.

ואילי צאנך לא אכלתי, מנהג הרועה כשהוא נוהג צאן למקום רחוק למצוא מרעה דשא ואינו מוצא לקנות לו מזון לפי שנתרחק מן היישוב לוקח לו מאילי צאן שאינם ראויים לפרייה ואוכלן, אבל אני ואילי צאנך לא אכלתי.

פרק לא, לט

טרפה לא הבאתי אליך, אפילו נטרפה באונס שמן הדין הייתי פטור, כדכתיב: **יביאהו עד**, ואמרו רבותינו יביא עדים שנטרפה באונס ויפטר, אפילו אותו לא הבאתי לך כדי ליפטר אלא שלמתיה משלי.

גנובתי יום וגנובתי לילה, מנהג לרעות ביום ובלילה להחזיר הצאן לדיר לבעל הצאן. ואם נגנבה בלילה לבעלה נגנבה אבל אני מידי תבקשנה גנובת יום וגנובת לילה ועלי לשלמה.

פרק לא, מא

ושש שנים בצאנך, כדין עבד עברי.

ותחלף, הלמ"ד בצר"י.

פרק לא, מב

ופחד יצחק, היה לי לולי הפחד שפחדת מיצחק אבי שהוא עשיר ושר גדול. היה לי פירוש היה לי לסיוע שע"י כן נתיראת.

דבר אחר:

יראת יצחק את הקדוש ברוך הוא היה לי והועילה לי. כאן פרש"י לא רצה לומר אלוהי יצחק וכו'. חז"ק הרי אליעזר הזכיר שם המיוחד ארבע פעמים על אברהם. **כי עתה ריקם שלחתיני**, לקחת את עבודתי בחנם כרצונך.

פרק לא, מג

ולבנותי מה אעשה, התחיל לבן לפייסו.

פרק לא, נ

אם תענה את בנותי, מעונת תשמיש. וא"ת אקח עליהם אחרים ועונתן של בנותיך לא אגרע, לכן אמר:

ואם תקח נשים על בנותי, הרי תנאי שני,

אין איש עמנו, כשר להעיד.

פרק לא, נב

אם אני לא אעבר עליך, כשאויבים יבואו עליך לרעה אם אני לא אעבר אליך את הגל הזה לסייע לך, וכן אתה אם לא תעבר אלי את הגל הזה אם נצטרך זה לזה.

פרק לא, נג

ישפטו בינינו, ממי שיתרשל מחבירו.

אלהי אביהם, משמש קדש וחול.

וישבע יעקב בפחד אביו יצחק, לא רצה להזכיר הקדוש ברוך הוא אחר החול שהזכיר לבן.

בפחד אביו יצחק, זה כינוי אלהות כלומר נשבע באלהי אביו יצחק ביראתו היינו בפחד אביו, והתרגום מוכיח בדדחיל ליה יצחק, ודוגמא זו מצינו הרבה בלשון תלמוד ובלשון מקרא: **יובילו שי למורא**.

דבר אחר:

יעקב הזכיר ללבן החרדה שחרד יצחק אביו בשעה שבא לקללו על שנטל הברכות בערמה כדכתיב: **ויחרד יצחק**, לומר אפילו אביו שהוא צדיק גמור הרגיש בעצמו כשבא להרע לו.

פרק לב

פרק לב, ג

מחנים, על שם שתי מחנות שהיו שם של מלאכים ושלן.

שלימא סדרא דפרשת ויצא

פרשת וישלח

פרק לב, ד

וישלח יעקב מלאכים, כתרגומו איזגדין שלוחים.

ארצה שעיר, שהיתה מתחלה משל שעיר וכשנשא עשו את אהליבמה ירש בה ארץ שעיר כי היתה בת ענה בת צבעון בן שעיר החורי והיה עשו הולך ובא שמה אצל נשיו ולבו נמשך אחריהן ונקרא על שמו שדה אדום, לכך אמר להם שדה להודיעך שרגילותו בשדה ע"י שהוא ציד.

פרק לב, ה

לאדני לעשו, בפרשה זו תמצא שמונה פעמים שקראו יעקב לעשו אדוני וכנגדן מלכו שמונה מלכים באדום לפני מלוך מלך לבני ישראל.

כה אמר עבדך יעקב, כדי לקרר דעתו אמר לו כך כלומר לא נתקימה בי ברכת אביך שאמר הוה גביר לאחיך אך רוצה אני להיות עבדך.
עם לבן גרתי, אל תתמה מהיכן בא לי כל זה שיש לי שהרי עם לבן דודנו הייתי ואילו הייתי גר עם איש אחר נכרי לא היה לי שום דבר.

דבר אחר:

עם לבן גרתי, כמו שידעת במצות אבי ואמי שלא יחשוב עשו כי בשבילו הוא בורח.

דבר אחר:

שלא יהא בלבו עליו על שלא הלך להקביל פניו זה עשרים שנה שהרי שכיר היה.

פרק לב, ו

למצא חן בעיניך, להתפייס אליך שאני מגלה לך ומודיע את כל אשר לי.

פרק לב, ז

וגם הולך לקראתך, להקביל פניך מרוב שמחה.
וארבע מאות איש עמו, לחלוק לך כבוד.

פרק לב, ח

ויירא יעקב מאד, וא"ת מאחר שפגעו בו מלאכים שבאו ללוותו ולשומרם כמו שביארנו בפ' ויצא למה היה מתיירא מעשו. אלא יש לפרש המלאכים שפגעו בו האחד היה מיכאל שר שלו והאחד סמאל שרו של עשו ובשביל כך ויירא יעקב, שכשם שמיכאל בא לעזרו כך סמאל בא לעזור לעשו. **ויירא יעקב** אעפ"י ששלח לו דברי פיוסין נתיירא שמא גרם החטא להמסר ביד אחיו לפי ששהא בבית לבן עשרים שנה ולא נתעסק בכבוד אב ואם, וחשב כי מחשבתו של עשו לא היתה רק לרעה.

דבר אחר:

באנו אל אחיך אל עשו, ולא השיבנו דבר, שהרי אמר אני בעצמי אלך אליו, **וד' מאות איש עמו** ודברתי עמו פה אל פה, ולפיכך ויירא יעקב שלא היה יודע מחשבתו אם לטובה אם לרעה.

ויצר לו, היו"ד בציר"י.

ויחץ את העם אשר אתו, אומר יעקב אם עשו ימצאני בורח אכניס בלבו שנאה.

פרק לב, ט

אל המחנה האחת, יש מפרשים: אחת מהאמהות.
והיה המחנה הנשאר לפליטה, שלא יהא עשו סבר שיש לי שתי מחנות.

דבר אחר:

בעוד שהיה עשו נלחם אל המחנה האחת יש שהות במחנה הנשאר לפליטה לברוח או לאחר שיכה המחנה הראשון יהא הוא ואנשיו יגעים ועיפים ויהא המחנה הנשאר לפליטה שלא יהא יגע, וילחם עמם ויהרגם.

פרק לב, י

ויאמר יעקב, פרש"י ולהלן אומר וכו' ובבית לבן אמרת לי: **שוב אל ארץ אבותיך**, כלומר בבית לבן אמרת לי בהזכרת שם המיוחד שוב אל ארץ אבותיך כדכתיב בפ' ויצא: **ויאמר ה' אל יעקב שוב אל ארץ אבותיך**.

פפרק לב, יא

קטנתי מכל החסדים, קטן אני מלהיות לי כל החסדים שעשית עמי, ולכך אני ירא מעשו פן לא יהיה בידי זכות להנצל ממנו. כל לשון חסד ואמת ענין החזקת טובה הוא מירצ"י בלע"ז, כמו: **ועשית עמדי חסד ואמת**, וכמו: **שוב והשב את אחיך עמך חסד ואמת**, דגבי אתי הגתי.

פרק לב, יב

מיד אחי מיד עשו, אם לא אמר רק מיד אחי היה משמע קרובי ואיני אח, לכך אמר **מיד עשו**, ואם לא אמר אלא מיד עשו משמע עשו דעלמא לכך אמר **מיד אחי ומיד עשו**.
פן יבוא והכני, ואיך תתקיים הבטחת: ושמתי את זרעך.

דבר אחר:

לא היה ירא שמא יהרג שהרי הבטיח הקדוש ברוך הוא ושמרתיך בכל אשר תלך. אלא ירא פן יהרוג עשו את נשיו ואת בניו והיינו דכתיב: **אם על בנים**, האם עם בנים דוגמת: **על עולת התמיד, על פרשה ישרוף**.

פרק לב, יד

מנחה לעשו אחיו, לפייסו בין כוונתו לטובה בין כוונתו לרעה.

פרק לב, טו

גמלים מיניקות, אלו הנקבות.

ובניהם, אלו הזכרים. בין הכל שלשים. כיצד, הנקבות עשרים והזכרים עשרה. כדרך ששלח מן החמורים והאתונות שבאו כמו כן לכלל שלשים, והאחד מפרש את חברו. ולפירוש רש"י שלשים נקבות ושלשים זכרים.

פרק לב, יח-יט

למי אתה וגו' ואמרת לעבדך וגו' צוה להם להשיב על ראשון ראשון, על ששאלת למי אתה ואמרת לעבדך ליעקב. ועל ששאלת **ואנה תלך** ואמרת לאדני לעשו, מנחה היא שלוחה. וששאלת **ולמי אלה לפניך** ואמרתם והנה גם הוא אחרינו.

פרק לב, כא

ואמרתם גם הנה עבדך יעקב אחרינו, שנה דבור זה אפילו כשתראו אותו אל תפחדו לומר לו דבר זה. ואם ישאלכם מה זה שלא הקדים לקבל פני, היה לו לצאת ולקדם כי אחי הוא הקטון ממנו. ואתם תשיבו לו: כי אמר יעקב **אכפרה פניו** ואפייס כעסו שיש לו עלי **במנחה ההולכת לפני ואחרי כן אראה פניו אולי ישא פני.**

דבר אחר:

כי אמר אכפרה פניו, בעל הספר פי' דבר זה אבל השלוחים לא אמרוהו דא"כ יזכירו הם לעשו השנאה והמשטמה.

פרק לב, כב

והוא לן בלילה ההוא במחנה, הוא שנאמר למעלה: **וילן שם בלילה ההוא**, אלא שהפסיק בנתיים היאך צוה לסדר מנחתו.

פרק לב, כג

ויקם בלילה, נתכוין לברוח דרך אחרת. ויקם בלילה הוא סרסוהו ויקם הוא בלילה. **ויקח את שתי נשיו ואת שתי שפחתיו ואת אחד עשר ילדיו**, הקדים הנשים לילדים לפי שהיה חס על בניו יותר מעל נשיו, ואם בא עשו להרוג את הנשים תחילה, אבל כשברח מבית לבן הקדים הבנים לנשים וכשירדוף אחריו לבן יפגע בבנותיו תחלה. **יבק**, יש מפרשים: הוא הירדן שאמר למעלה עברתי את הירדן הזה וכאן הוא שמו יבק.

פרק לב, כה

ויאבק איש עמו, מלאך בדמות איש לעכבו שלא יוכל לברוח, ויראה הוא הבטחות הקדוש ברוך הוא שלא יזיקהו עשו. **עד עלות השחר**, עד הסתלקות שחרות הלילה.

פרק לב, כו

וירא המלאך כי לא יכל לו, ליעקב. פירוש לא היה לו רשות להזיקו אלא שלחו הקדוש ברוך הוא לחזקו ולברכו, ומ"מ הזיקו מעט להודיע שהוא מלאך. והרבה לשון יכולת מצינו כזה במקרא: **לא יוכל העם לעלות אל ה'**, ולא יכול להלחם עליה **דישעיה**. כלומר אין היכולת בידו. **ויגע**, המלאך. **בכף ירכו**, של יעקב, רצה להגביה ירכו של יעקב אולי יפול. **ותקע**, אירי"ש אתק"א בלע"ז כי יש דברים ובפתרונם מתהפכים לשתי מליצות, בנין וסתירה, כגון זה. וכגון: **פן תקע נפשי ממך ומצינו: ויעקב תקע את אהלו בהר, וכן ועשית סירותיו לדשנו, והרים את הדשן, ותשרש שרשיה, ושרשך מארץ חיים**. **כף ירך יעקב**, אעפ"י שהבטיחו הקדוש ברוך הוא: **ושמרתך בכל אשר תלך** הזיקו המלאך לפי שנתיירא מעשו, כדכתיב: **ויירא יעקב מאד**. וכן מצינו במשה אעפ"י שאמר לו הקדוש ברוך הוא: **אהיה עמך** הזיקו המלאך בדרך במלון לפי שהיה מתיירא מפרעה כדכתיב: **שלח נא ביד תשלח**.

פרק לב, כז

שלחני כי עלה השחר, עד עתה עכבתך, ומעכשיו יש לך רשות ללכת.

דבר אחר:

כי עלה השחר, ואין לך לדאוג כי אין דרך מזיקים להתראות ביום. **כי אם ברכתני**, ואז אהיה בטוח שלא תהיה נטר איבה. ולא תזיקני על שנאבקתי עמך.

פרק לב, כט

כי שרית עם אלהים, נעשית שווה למלאכים, בשררה וממשלה אבל לא עליהם.

פרק לב, ל

למה זה תשאל לשמי, אינך צריך לשאול שמי, נוהג בעולם כשהולכי דרכים נפגשים שלא ראו זה את זה מימיהם הם מרגילים בעת פרידתם דברי אהבה ורעות ושואלים זה לזה מה שמך, שאם תשלח שליח מאתך שמזכיר שמך אשלים חפצך, וכן אמר מנוח למלאך: **מי שמך כי יבא דברך וכבדנך**, וכן עשה יעקב למלאך והמלאך השיבו איני צריך לכך.

דבר אחר:

למה זה תשאל לשמי, אינך צריך לשאל שמי המלאכים אינם רוצים לגלות שמן פן ישביעום בני אדם, וכן מצינו גבי מנוח: **למה זה תשאל לשמי והוא פלאי**.

דבר אחר:

שמך שאלתי לשנותו על שם המעשה אבל שמי מה יועיל לך למה תשאלני.

פרק לב, לב

ויזרח לו השמש, בכל יום ויום מתקופת טבת עד תקופת תמוז מקדים וממהר השמש לזרוח על יום שעבר קרוב לל"ו חלקים. וכמו כן מאחר הוא ומעכב שקיעתו מיום שעבר קרוב לל"ו חלקים בין הכל ע"ב חלקים, כל יום גדול על יום שעבר, ואסמכתא מהכא: **ויזרח לו** בגימטריה הכי הוי. כיצד, קים לן אין השמש מהלך ביום תקופת טבת רק רוח דרומית, ומשם ואילך הולך היום וגדול ומקדים השמש זריחתו מתוך מזרח ומאחר שקיעתו בתוך מערב, עד שהוא זורח באמצע מזרח ושוקע באמצע מערב ביום תקופת ניסן שהימים והלילות שוים והולך שתי רוחות בי"ב שעות, נמצא יום תקופת ניסן גדול שש שעות על יום תקופת טבת א"כ מצינו לתקופה אחת שהיא רביעית השנה הזמן רבה רבע יום שהוא שש שעות, ולחדש חמה שהוא שלשים יום ועשר שעות ומחצה הזמן רבה שתי שעות, ולחצי חדש שעה, לרביע החדש שהוא שבעה ימים וארבע עשרה שעות ומחצה וקל"ה חלקים הזמן רבה תק"מ חלקים שהם חצי שעה. לכ"ו שעות וי"ט חלקים שהם השביעית מרביע החדש הזמן רבה השביעית מתק"מ חלקים שהוא ע"ז חלקים. וכנגד שיש לך יתר על יום קרוב לאחת מי"ג ידות מהשביעית מרביעית החדש שהוא השתי שעות וי"ט חלקים. כנגדו יש לך לסלק קרוב לאחת מהי"ג ידות משל ע"ז חלקים וישאר ע"ב חלקים, שכן היום הולך ורבה על חברו מתקופת טבת עד תקופת תמוז, וכמו כן חוזר וחסר מחברו ע"ב חלקים בכל יום מתקופת תמוז עד תקופת טבת.

והוא צלע על ירכו, לא הספיק לעבור את פנואל עד שזרחה השמש.

דבר אחר:

עכשיו כשזרחה השמש נראה שהוא צולע על ירכו והוא כמו **ויהי בבקר והנה היא לאה** כי עד עכשיו לא נודע שהיא לאה.

פרק לב, לג

על כן לא יאכלו, כמו: **והוא לא כן ידמה**, כלומר בדין הוא שיש לקנוס ולענוש בני ישראל מאכילת גיד הנשה שהניחו את אביהם הולך יחידי, כדכתיב: **ויותר יעקב לבדו**. והן היו גבורים והיה להם להמתין אביהם ולסייעו אם יצטרך והם לא עשו לו לוויה והוזק על ידם, ומכאן ואילך יהיה להם לזכר ויהיו זריזים במצות לוויה, ולכך לוויה יעקב את יוסף.

דבר אחר:

על כן, שיכול יעקב לעמוד נגד המלאך לא יאכלו בני ישראל את גיד הנשה להיות להם לזכרון ולתפארת כי אביהם נלחם עם המלאך.

דבר אחר:

על כן, שהוזק יעקב בגיד הנשה קבלו עליהם בניו משם ואילך שלא יאכלו ממנו. משל לאדם שחש בראשו או באחד מאיבריו, שמקבל עליו שלא לאכול מאותו אבר מעולם כדי שיהא לו אותו האבר לרפואה. תניא אמרו לו לרבי יהודה וכי נאמר על כן לא יאכלו בני יעקב, בני ישראל נאמר והרי הם לא נקראו בני ישראל עד סיני, אמר להם בסיני נאמר ונכתב כאן לדעת מאיזה טעם נאסר להם.

פרק לג**פרק לג, ד**

ויפל על צוארו, חסר יו"ד.

וישקהו נקוד.

פרק לג, ה

מי אלה לך, הילדים האלה בניך הם, או בני ביתך הם, או עבדיך הם.

פרק לג, ו

השפחות הנה וילדיהן ותשתחווין, אבל ילדיהן לא השתחוו לפי שהיו בני השפחות ואין קפידה להתכבד בהם.

דבר אחר:

הבנים לא עשו אלא הגשה לבד עם השפחות אמותם אבל לא רצו להשתחוות עם אמותם אמרו דין אמותינו להשתחוות יען כי הם שפחות ואנחנו בני יעקב, אבל בני רחל ובני לאה כשראו אמותם הגבירות משתחוות השתחוו גם הם עמהם ולכך כתיב בהו **וישתחוו**.

פרק לג, ז

נגש יוסף ורחל, דרך הכתוב להזכיר האיש תחלה אבל למעלה מתוך שאמר: **ואת לאה וילדיה**, אמר כמו כן: **ואת רחל ואת יוסף**. וא"ת למה לא הטמינה בתיבה כמו שעשה לדינה. אלא י"ל כל זרעו של אברהם היו נזהרים מאשת איש ועל זאת לא סמך יוסף ונתראה לפני אמו.

פרק לג, ח

מי לך כל המחנה, למי אתה משלחו.

פרק לג, י

כי על כן ראיתי, שהרי בשביל כן שתקבל את מנחתי אמיץ עצמי לראות פניך. וראיתי כמו: **נתתי כסף, הרימותי ידי**.
כראות פני אלהים, דכתיב ביה: **לא יראו פני ריקם**.

פרק לג, יג

כי הילדים רכים, על הצאן הוא, כדכתיב **ומתו כל הצאן** כמו שמצינו: **וילדיהן ירקדון**. שהרי בניו ונשיו הולכים לאט על הגמלים.

פרק לג, יד

עד אשר אבא אל אדני שעירה, אחרי שאושיב בני ונשי וצאני במקום מנוחתם אבא אליך בשעיר להתכבד ושם נתראה בשמחה ושלום.

פרק לג, טז

וישב עשו ביום ההוא, פרש"י ארבע מאות איש שהיו עמו נשמטו. חז"ק שהרי כתיב לעיל: **אציגה נא עמך וגו'**.

פרק לג, יח

ויבא יעקב שלם, בא לשלם שהיא אחת מערי שכם שהיה נשיא הארץ כמו: **ותבאנה בית לחם**.

עיר שכם, כמו: **עיר סיחון**.

דבר אחר:

שלם עיר שכם, הואיל והוזק שם בדינה בתו רצה להזכיר כי עד שכם בא שלם. ואין נכון לומר ששלם זו ירושלים כמו: **ומלכי צדק מלך שלם**. שהרי לא מצינו שכם שמשל על ירושלים.

ויחן את פני העיר, לפי שהיה רכושו רב ונוח לו לעמוד חוץ לעיר.

פרק לג, כ

ויקרא לו, כמו: **אמרי לי אחי הוא**, שהוא כמו עלי, פי' **ויקרא** על המזבח **אל אלהי ישראל** והתפלל לו וכן תרגומו של אונקלוס. כאן פרש"י לא שהמזבח קרוי בפי כל העולם אלהי ישראל אלא על שם שהיה הקדוש ברוך הוא עמו קרא יעקב לבדו שם המזבח אלוהי ישראל על שם הנס, כמו שמצינו בסמוך: **ויקרא למקום אל בית אל**. ובשופטים: **ויבן שם גדעון מזבח ויקרא לו ה' שלום** וכן פירשתי בפרשת בשלח.

פרק לד

פרק לד, ז

באו מן השדה כשמעם, מהרו ביאתם על השמועה ששמעו.
וכן לא יעשה, אפילו בבת הדיוט.

פרק לד, יג

במרמה, ששאלו להמול כל זכר, וסבורים בני יעקב שלא יאותו להמול רק שכם וחמור בשביל אהבת הנערה, ואמרו כיון שלא ימולו כולם נקח נקמתנו מהם וזהו במרמה, ומ"מ ע"י עלילה גמורה ונכונה באו עליהם כמו שנפרש.

פרק לד, יד

כי חרפה היא לנו, אם לא תהיו נמולים כמונו, היום למחר תבזו אותנו ותקראו אותנו בעלי מומין על שאנו מהולים.

פרק לד, יט

והוא נכבד מכל בית אביו, ויודע שלא יסרבו בקשתו.

פרק לד, כא

רחבת ידים, מקומות, כמו: **יד תהיה לך**.

פרק לד, כד

כל יצאי שער עירו, ולהלן הוא אומר גבי שרה: **לכל באי שער עירו**, אלא כאן שהכל בורחים לפי שהיו צריכים להמול בעל כרחם כתיב: **כל יוצאי** לא היה אחד מהם רשאי לצאת עד שנמול אבל גבי שרה שהכל באים לגמול לה חסד כתיב: **לכל באי**.

פרק לד, כה

ויהי ביום השלישי בהיותם כואבים, כולם מצטערים ומתחרטים על שמלו. ובני יעקב שמעו וידעו שחמור ושכם שינו את התנאי ולשונם לאנשי עירם, ותלו הכבוד באנשי העיר

ולא ביעקב ובני ביתו. ועוד שאמרו חמור ושכם: **מקניהם וקנינם וכל בהמתם הלא לנו הם לכך:**

ויבאו אל העיר וגו'. ולמה ביום השלישי, לפי שביום אחד לא יספיקו אנשי העיר להמול ואפילו בשנים, ובשלישי גמרו להמול וכולם כואבים ונפצעים, אז **ויבאו על העיר בטח** וכן תרגם אונקלוס.

דבר אחר:

על בני העיר שהיו יושבים בטח שלא נזהרו מהם. **ויהרגו כל זכר,** לפי שבני נח מצווים להושיב ב"ד בכל פלך ופלך והם ראו שגזל את דינה ולא עשו בו דין.

פרק לד, כו

ויקחו את דינה מבית שכם, רבי יודן אומר גוררין היו אותה ויוצאין א"ר חוניה הנבעלת לאחר קשה לפרוש.

פרק לד, לא

הכזונה יעשה את אחותנו, פרש"י כתרגומו ית אחתנא פירוש לפי שיש אחותינו במקרא שהוא לשון רבות הוצרך לפרש"י לומר כתרגומו ית אחתנא שהוא לשון יחידה, שאם היה לשון רבים היה מתורגם אחותנא.

פרק לה

פרק לה, א

קום עלה בית אל, פירש"י לפי שאחרת בדרך נענשת ובאת לך זאת מבתך. וא"ת הרי לעיל גבי אחד עשר ילדיו פרש"י עצמו שע"י שמנעה מעשו אחיו ושמה תחזירנו למוטב לכך נענש ממנה שלסוף נפלה ביד שכם. אלא הא בהא תליא מיד שחזר לו מפדן ארם היה לו ליתנה לעשו אולי יעשה תשובה על ידה ועל ידי שהיה הולך ומונעה מעשו ומישתמיט משכם לסוכות ובית אל היה מאחר נדרו.

פרק לה, ב

הסרו את אלהי הנכר, שלא תהא העבודה נראית לשם אותו אלהות.

פרק לה, ד

אשר באזניהם, של אלהי הנכר.

פרק לה, ו

לזזה אשר בארץ כנען, כי יש לזז אחרת במקום אחר.

פרק לה, ז

האלהים, המלאכים כדכתיב: **ויפגעו בו מלאכי אלהים**, והנה מלאכי אלהים.

פרק לה, ח

ותמת דברה, פירש"י מה ענין דבורה בבית יעקב. כלומר מהיכן נמצאת דבורה עם יעקב, הרי כתיב: **כי במקלי עברתי**, אלא מלמד ששלחה רבקה את דבורה אחר יעקב להחזירו, הוא שנאמר: **וישבת עמו ימים אחדים עד אשר תשוב חמת אחיך, ושלחתי ולקחתיך משם**, ולא רצה לבא ודבורה שהתה עם יעקב בבית לבן ומתה בדרך אצל יעקב ולפי סתם למעלה שמה כשאמר: **וישלחו את רבקה אחותם ואת מיניקתה**, בא עכשיו והזכיר שמה.

פרק לה, י

שמך יעקב לא יקרא שמך עוד יעקב, לבד כי שני שמות יהיו לך יעקב וישראל, שאם יעקר מכל וכל את יעקב שמך יאמרו, כי בשביל עוקבה נקרא שמך יעקב כדכתיב: **הכי קרא שמו יעקב ויעקבני זה פעמים**, ויקראו שמך פעמים כך ופעמים כך אבל באברהם לא נאמר שמך אברם לפיכך הקורא לאברהם אברם עובר בעשה. **כי אם ישראל יהיה שמך**, לשון שררה כדכתיב: **כי שרית עם אלהים** ונאה לך שם זה: **כי מלכים מחלצוך יצאו**. כאן פרש"י זהו שאול ואיש בושת וא"ת מהו ששנינו מפני מה נענש אבנר על שהשהה מלכות בית דוד שתי שנים ומחצה שהמליך איש בשת בן שאול ומה לו להענש על כך הלא גזירת הכתוב היא כמו שפרש"י אלא נענש על שכונתו לבייש את דוד כשישהה מלכותו.

פרק לה, טז

ויהי עוד כברת הארץ, חסר בי"ת והרי הוא כאלו כתוב ויהי בעוד. **כברת הארץ**, כברת לשון ריבוי כמו: **ואוריד כביר יושבים** פירוש מקום רחוק מן העיר. **ותלד רחל**, לא הספיקה ללכת עד אפרת כי עד שמה היה רבוי בארץ.

פרק לה, יז

כי גם זה לך בן, פרש"י נוסף על יוסף. כלומר נתקיימה תפלתך: **יוסף ה' לי בן אחר** ולא חפץ להמיתך, ולדבר על לבה נתכוונה.

פרק לה, יח

בצאת נפשה כי מתה, ולא מתה. בנימין מלא כלומר בן ימים בן זקונים כלומר יחזיק ימיני בזקנותי דוגמא: **אין מחזיק בידה מכל בנים גידלה.**

פרק לה, יט

ותקבר בדרך אפרתה, בשביל שבקושי לידה מתה וירא היה יעקב פן תתלכלך בדמיה כשאר נשים יולדות לפיכך לא הולכה עד המערה.

פרק לה, כא

למגדל עדר, מקום קרוב לאפרת, כדכתיב במיכה: **ואתה בית לחם אפרתה.** וכתוב לאלתר: **ואתה מגדל עדר.**

דבר אחר:

לפיכך לא נקברה במערה לפי שעדיין היה עשו מערער עליה אבל משבא יעקב הלך לו עשו ופטר לו ליעקב את הכל.

פרק לה, כב

וישכב את בלהה, בבל ועקר את מטתה ממקומה כשתבע עלבון אמו, כמו שפרש"י. ובלע"ז ארקוק"א. שיש דברים כתובים בענין אחד ומשמשים שני פנים זה למפרע מזה כמו שפרשתי למעלה גבי **ותקע כף ירך יעקב.**
וישמע ישראל, שראובן בבל מטתו,
ויהיו בני יעקב, משם והלאה שנים עשר ולא יותר. שלא הוסיף עוד יעקב להזקק עם נשיו, וזהו שאמר יעקב: **אז חללת יצועי**, כלומר משכבי נסתלק ונפסק. ומקרא דוישמע נכתב שלא תתמה לכשתגיע: **לכי עלית משכבי אביך**, לומר מי הגיד לו ליעקב לפיכך קדם כאן ולמדך ששמע.

דבר אחר:

לכך נקבעה פרשה זו בין מעשה ראובן ובין מעשה בני יעקב ללמדך על פסוק של ויהיו בני יעקב שנים עשר שאינו נמשך אוישכב את בלהה, לומר ראובן הוליד קצת מהם אלא קאי הוא אלידת רחל, ובאותה שעה ויהיו בני יעקב שנים עשר, כלומר הוא ולא אחר הוליד את כולם. חזר ושנה מספר בני יעקב ללמדך שבא הוא ושנים עשר בניו אל אביו.

פרק לה, כו

אשר ילד לו בפדן ארם, והרי בנימין לא נולד בפדן ארם אלא ה"ק **אשר ילד לו** על פי התפלה שנתפללה רחל בפדן ארם שאמרה: **יוסף ה' לי בן אחר**, ומתוך כך מעלה עליו הכתוב כאלו נולד בפדן ארם.

דבר אחר:

מאחר שרובם נולדו בפדן ארם כאלו נולדו שם כולם. כמו שמצינו בפרשת ויגש: **הבאים מצרימה שבעים**, ויוסף ושני בניו ויוכבד היו בכלל שהכתוב הולך אחר הרוב.

פרק לה, כט

ויקברו אתו עשו ויעקב בניו לפי שהיה בכור ויעקב היה חולק לו כבוד הקדימו הכתוב, אבל בקבורת אברהם הקדים הכתוב יצחק לישמעאל לפי שישמעאל היה בן השפחה.

פרק לו

פרק לו, א

ואלה תלדות עשו, וי"ו מוסיף למעלה כבר כתב לך תולדות יעקב עכשיו בא לכתוב לך תולדות עשו.

פרק לו, ב

עשו לקח את נשיו מבנות כנען וגו', כאן לא נזכרה בת בארי כלל ומצינו בפרשת תולדות שלקחה עשו לאשה, אלא י"ל שמתה בלא בנים והאחרות המנויות כאן ילדו.

עדה בת אילון, היא בשמת בת אלון שבפרשת תולדות שנשתנה שמה וכן בת ישמעאל שנקראה כאן בשמת ובפרשת תולדות מחלת.

אהליבמה בת ענה, פרש"י היא יהודית. וא"ת הרי יהודית בת בארי היתה כדכתיב בפרשת תולדות וכאן הוא אומר בת ענה ואם יש בה ממזרות אמאי לא פרש"י מבין שניהם יצאה מבארי ומענה כמו שפי' גבי ענה בת צבעון. אלא י"ל דבארי וענה אחד הם.

בת ענה בת צבעון, בפרשה זו תמצא ענה אחיו של צבעון כדכתיב: **ושובל וצבעון וענה**, וכתיב: **ואלה בני צבעון ואיה וענה**, הוא שפרש"י שצבעון בא על אמו והוליד ממנה ענה א"כ הוא היה בנו ואחיו ולכך מונהו עם בני שעיר ועם בני צבעון והיינו דכתיב הוא ענה פירוש הוא ענה דמעיקרא. ויתכן לומר בת ענה בן צבעון ומה שכתוב בת צבעון אינו מוסב

אענה שהרי זכר היה, אלא מוסב לאהליבמה, כלומר אהליבמה שהיתה בת ענה ובת צבעון, שבני בנים הרי הם כבנים, דוגמא: **בת מטרד בת מי זהב**. יש מפרשים: בפרק יש

נוחלין ענה נקבה היתה מדכתיב בת ענה בת צבעון, והא דכתיב לקמן: **הוא ענה אשר מצא את הימים**, דמשמע זכר היה, היינו על ידי שירשה במקום איה שהרי איה אחיו של ענה היה, ולא מצינו שנמנה באלופים אלא שמע מינה איה מת וענה נשארה יחידה

לאביה, ולהכי מנו לה בבני שעיר החורי יושבי הארץ וירשה במקום זכר ונמנית באלופיהם.

פרק לו, ה

ואהליבמה ילדה את יעיש כתיב יעוש קרי.

פרק לו, ו

וילך אל ארץ, הלך וכבש ארץ שעיר מן החורים, פרש"י אמר אלך לי מכאן וא"ת הרי בתחלת הפרשה כתוב: **ארצה שעיר שדה אדום**, אלמא שאפילו קודם ביאת יעקב היתה דירת עשו בארץ שעיר אלא י"ל בתחלה היה דר כאן וכאן ומשבא יעקב הלך לו מכל וכל מארץ כנען לארץ שעיר.

מפני יעקב אחיו, שהרי הוא מכר לו את הבכורה ודינו של יעקב לירש את יצחק אביו לכך הלך לו בארץ נכריה.

פרק לו, יב

ותמנע היתה פילגש, ובדברי הימים משמע שתמנע היה זכר, לפיכך צריך לומר דתרי תמנע הוו חד זכר וחד נקבה כמו שמצינו בדברי הימים, ותמנע דהכא היתה אחות לוטן, ותמנע דדברי הימים הוא זכר והוא בן אליפז. ומ"מ תמנע דהכא קאי אתרוייהו, ולפיכך יש טעם פסיק בין ותמנע, ובין היתה וה"ק בני אליפז תימן אומר צפו וגעתם וקנז, ותמנע הנקבה היתה פילגש לאליפז ודוגמא זו כתוב בספר יהושע ועתה חלק את הארץ הזאת בנחלה לתשעת השבטים וחצי שבט המנשה עמו הראובני והגדי לקחו נחלתם וגו', וצריך לומר שהחצי שבט המנשה קאי אלפניו ולאחריו.

ותמנע היתה פילגש לאליפז, פרש"י לא מנאה עם בני שעיר שהיתה אחותם מן האם ולא מן האב, משמע שאם היתה אחותם מן האב היה מונה אותם. חז"ק ועי' בפ' וירא גבי **אחותי בת אבי**, מה שפרש"י ובת אביו מותרת לבני נח וכו'.

פרק לו, יד

ותלד לעשו את יעיש, יעיש כתיב יעוש קרי.

פרק לו, טז

אלוף קרח, הנזכר בבני אליפז יש מפרשים: שהוא תמנע שבבני אליפז הנזכר בדברי הימים, שהרי בבני אהליבמה יש קרח אחר. ובמסכת סוטה פרש"י יש קרח בן אליפז ויש קרח בן אהליבמה. ויש אומרים: ששניהם אחד הם ומה שהזכירו הכתוב עם אלופי אליפז

לפי שדר עמהם, ואהליבמה אמו מתה בעודו קטן ולקחתו עדה וגדלתו עם בניה וחייה והיה לה לבן, וכן מצינו שעמלק נכתב מבני עדה בשביל שהוא בן שפחת בנה.

פרק לו, כ

אלה בני שעיר וגו', לא נודע יחס שלו והזכירו הכתוב להפריש בין יחס שלו ליחס עשו, לפי שישראל עתידין להצטוות על בני עשו: **אל תתגרו במ וגו'**.
יושבי הארץ, מתחלה היתה הארץ שלהם כדכתיב בפרשת דברים: **ובני עשו יירשום וגו' וישבו תחתם**.

וצבעון וענה, כדאי היה צבעון שבא על אמו והוליד ממנה ענה ושוב בא על כלתו אשת ענה והוליד ממנה אהליבמה אשת עשו.

פרק לו, כא

ודשון ואצר ודישון, לפי הניקוד והמסורת של ספרים מדוייקים כך סדר קריאתם דישון דישן דישון דישן דישון דישן והם יומא דמפקי בהו ספרא דאורייתא דישון, ומתחיל בשבת דישון ביום ז' דישן ביום א' דישון ביום ב' דישן ביום ג' דישן ביום ד' דישון ביום ה' דישן ביום ו', ואל תתמה על: **ואלה בני דישן חמדן וגו'**, דקאי הוא אדישון קמא לומר שהיה לינקד דישון, התבונן שבכל המקומות שבמקרא כששנה הכתוב מה שהזכיר כבר הוא משנה כתיבתו או נקודתו כגון דברי הימים שהוא משנה ממה שהוא כתוב בתורה. ושירת וידבר דוד לה' משונה ממה שכתובה היא בתהלים וכן פנואל פניאל מחויאל מחייאל, ובחלום פרעה דקות דקות ועוד הרבה אין מספר, אף כאן ואלה בני דישן חמדן היינו בני דישון קמא.

פרק לו, כב

ואחות לוטן תמנע, לפי שהוא גדול באחיו נתייחסה אחריו כגון: **אחות נביות, אחות אהרן, אחות נחשון**.

פרק לו, כד

אשר מצא את הימים פרש"י הביא פסולים לעולם, וא"ת הרי לעיל בפרשת תולדות גבי כי גדל מאד פרש"י שהיו אומרים זבל פרדותיו וכו' אם כן משמע שהיו כבר, אלא ה"ק מצא את הימים הוא היה ראשון שהרכיב חמור על סוסיא, אבל קודם לא היו פרדות אלא ע"י עצמן של בהמות ולא ע"י אחרים, ולשון מצא מתחלה מצא חכמה זאת שמתערבות שני מינין יצא מין אחר, כגון פרדה מסוס וחמור. שכל שאזניו דקות אמו סוסיא ואביו חמור, וכל שאזניו גסות אמו אתון ואביו סוס. ולפי שאין רוח הקדוש ברוך הוא נוחה ממנהג זה אין לך בריה יוצאת מב' מינין שתוליד.

דבר אחר:

בריות הבאות משני מינין אלו לא היו בברכת פרו ורבו כשיצאו מן התיבה לפיכך לא יולדות ולא מולידות.

פרק לו, כה

ואלה בני ענה, שני ענה יש בפסוק זה ואינם אלא אחד.

פרק לו, לא

לפני מלך מלך לפני משה שהיה מלך בישראל, כדכתיב: **ויהי בישרון מלך**, על שם שהושיע את ישראל. ואין לפרשו על שאול שהרי כתוב ביוסיפון כי המלכים האלו קרוב לארבעים מלכים נקובי שמות זה אחר זה מלכו קודם דוד, וכאן אין אלא שמנה ומאברהם עד שאול יש ארבע עשרה דורות לבני ישראל. אבל כשמלך דוד נטל הוא המלוכה מאדום, כדכתיב: **וישם באדום נציבים ויהיו כל אדום עבדים לדוד**, וכן תמצא בדברי הימים.

פרק לו, לה

וימלך תחתיו הדד, השני הדד, והשלישי הדר ברי"ש.

פרק לו, מ

ואלה שמות אלופי עשו למשפחתם למקומותם, אלו האחרונים נעשו עיקר להימנות אלופי עיר ועיר כדכתיב: **למשפחותם בארץ אחוזתם**, וראיה לדבר שהרי בדברי הימים אינו מזכיר כלל אלופי פרשה ראשונה רק אלופי פרשה שניה. שלמא סדרא פרשת וישלח

פרשת וישב**פרק לז****פרק לז, א**

וישב יעקב, מוסב **אוישב עשו בהר שעיר**, לאחר שסיפר לך איך נתיישב עשו בהר שעיר חזר וכתב שיעקב **ישב בארץ מגורי אביו** כי לו משפט הבכורה שהרי לקחה בדמים ודינו לירש נכסי אביו, ועשו הלך לו כאיש נכרי.

בארץ מגורי אביו בארץ כנען, תרומייהו צריכי אם לא נאמר בארץ מגורי אביו לא ידענו באיזו עיר, ואם לא נאמר בארץ כנען הייתי אומר בארץ מגורי אביו זהו אברהם והיינו אור כשדים.

וישב יעקב בארץ מגורי אביו, כתב לך להודיעך כי דבר ה' יקום לעולם שאמר לאברהם: **ונתתי לך ולזרעך אחריו את ארץ מגוריך**. שגם האבות נתיישבו בה באברהם הוא אומר: **וישב באלוני ממרא אשר בחברון**, ביצחק הוא אומר: **ויזרע יצחק בארץ ההיא**, ביעקב הוא אומר **וישב יעקב בארץ מגורי אביו**.

פרק לז, ב

אלה תלדות יעקב, כל מקום שנאמר אלה פסל את הראשונים לומר הראשונים רשעים בני ממזרות ואלו צדיקים מטפה כשרה והם בני יהודה ויוסף האמורים לקמן בענין. **אלה תלדות יעקב יוסף**, אחר שהפסיק הענין בענין יוסף והתחיל בענין אחר כשחזר לענינו הראשון אמר אלה תלדות יעקב יוסף, וכן מצינו בנח. **היה רועה את אחיו**, לפי דרך ארץ לבני לאה קורא הכתוב אחיו ולא לבני השפחות.

דבר אחר:

והוא נער, כלומר בעוד שהיה נער היה רעה את אחיו ואין גנאי לבן הגבירה בעודנו נער לרעות צאן אביו עם בני השפחות, והמקרא מסורס והוא נער היה רועה בצאן את אחיו בני בלהה ובני זלפה. ואל תתמה על שהיה מביא דבתם אל אביהם כי הוא היה נער. **בצאן**, הצאן לא נאמר, שהיה שומר עליהם ושומר מה יעשו ובצאן שלא ישחיתו שהיה נאמן לאביו.

ויבא יוסף את דבתם רעה, לפיכך שנאוהו כולם, שנאמר: **וישנאו אותו**, פירוש כולם בני השפחות מפני הדבה, ובני הגבירה נתקנאו בו על שאותו אהב אביהם מכל אחיו והיו יראים פן ימליכהו יעקב עליהם כמו שרצה יצחק לומר לעשו: **הוה גביר לאחיו**, בשביל שהיה אוהבו.

פרק לז, ג

כי בן זקנים הוא לו, וא"ת הרי בנימין בן זקונים אלא אין אהבת בנימין קשורה בלבו של יעקב כאהבתו של יוסף לפי שכשילדתו אמו מתה. **פסים**, על שם מכירתו, למפרע.

דבר אחר:

לשון פיוס, כמו שטר פיוסים כתונת נאה כדי לפייסו.

פרק לז, ה

ויחלם יוסף חלום ויגד לאחיו, חלום זה לא נתקיים לפיכך לא נכתב.

פרק לז, ו

ויאמר אליהם שמעו, ספר להם חלומם להוציא מלבם אם יעלה לגדולה לא מאת אביו הוא אלא מסייעתא דשמיא.

פרק לז, ז

מאלמים אלומים, כענין שחלם עלה לגדולה ונעשה מושל כדכתיב: **ויצבור יוסף בר וגו'.** ותשתחוין לאלומתי, אות הוא כי העולם יצפו לתבואתו כי הוא משביר לכל עם הארץ.

פרק לז, י

ויגער בו אביו, ואעפ"י כן: **ואביו שמר את הדבר**, יודע היה שהיו הדברים עתידין ליגע אליהן. אבל כדי להשקיט הקנאה שביניהם גער בו.

פרק לז, יב

לרעות את, פרש"י נקוד על את לא הלכו אלא לרעות עצמן. משמע כאלו את מחוק כלומר לא כל הצאן דוגמא: **ירעו בשן וגו'**, ולא כתיב ירעו את בשן ואת גלעד אבל אם אתה דורש תיבת את משמע שהלכו לרעות את הצאן במקום מרעה. א"נ לרעות את עצמן עם צאן אביהם שהרי בכל לשון רעיית בהמה תמצא את.

פרק לז, יג

הלא אחיך רועים בשכם, במקום סכנה שהרגו אנשי המקום.

פרק לז, יד

לך נא ראה את שלום אחיך, ואין נא אלא לשון בקשה, אף על פי שבכל יום אני שומע בשורות מהם, דרך ארץ הוא שתלך שם אתה שהרי אחיך הם. **ואת שלום הצאן**, הדא אמר צריך אדם לשאול בשלום דבר שיש לו הנאה ממנו. **וישלחו מעמק חברון**, העיר יושבת בהר ויעקב ליווהו עד העמק, וכן אמרו רבותינו שליוה יעקב ליוסף והיו עסוקים בפרשת עגלה ערופה ומשם שלחו.

פרק לז, יז

נסעו מזה, כאן היו רועים אלא שנסעו מזה.

פרק לז, יט

הלזה בא, מתקרב אלינו אבל והלאה פי' מתרחק ממנו.

פרק לז, כא

וישמע ראובן ויצלהו מידם, אמר הקדוש ברוך הוא הוא פתח בהצלת נפשות תחלה חיי ש אין מפרישין ערי הצלה מתחלה אלא מתחמו, הה"ד: **את בצר במדבר בארץ המישור לראובני**.

פרק לז, כב

אל הבור הזה, אל במקום בי"ת, פירוש בבור הזה דוגמא: **והשליך אל תוך שריפת הפרה**. **להשיבו אל אביו**, פרש"י נתכוון לטובה והלא היו נחשים ועקרבים בבור אלא י"ל שבאותו בור שהושלך תחלה לא היו נחשים אלא כשהלך ראובן משם הלכו אחיו והשליכוהו בבור אחר שהיו בו נחשים ועקרבים. ומה שכתוב וישב ראובן זה בבור שאמר ראובן להשליכו בו.

פרק לז, כג

את כתנת הפסים, לפי שהיא גרמה תחלה השנאה.

פרק לז, כד

אין בו מים, שאם היו בו מים לא היו משליכים אותו שם להמיתו בידיהם שהרי אמרו: **וידינו אל תהי בו**, להמיתו בידיהם.

פרק לז, כה

וישבו, מרחוק.

לאכול לחם, פן ישמעו משם קול צעקתו.

פרק לז, כו

מה בצע כי נהרג את אחינו, שהרי אין זו נקמה כי כל המתים משתכחים. וכן אמר דוד: **אל תהרגם פן ישכחו עמי**.

מה בצע, כל המברך יהודה הרי זה מנאץ, לפי שהציל יוסף בלשון מה בצע דמשמע הא אם יש בצע נהרגנו, ועל זה נאמר: **ובוצע ברך נאץ ה'**.

וכסינו את דמו, פרש"י ונעלים את מיתתו כמו: **ונעלם**, דמתרגמינן ויהא מכסה, שנצטרך לכסות ולהעלים מיתתו ולא נוכל להתפאר בה בשביל צערו של אבא, ונוהג שבעולם כשאדם מתנקם משונאו אין הנקמה נחשבת אם אינו מתפאר בה.

פרק לז, כז

וישמעו אחיו, אמרו כבר בברית בין הבתרים נגזרו גזירות על זרעו של אברהם זקנינו ואנחנו מזרעו מוטב שנמכרנו לזה, ושמא עליו לבדו תתקיים הגזירה.

פרק לז, כח

ויעברו אנשים מדינים סוחרים, אצל הבור שהיה יוסף מושלך בו ושמעו שהיה צועק ובוכה. וימשכו המדינים את יוסף ויעלו אותו מן הבור וימכרוהו לישמעאלים, וישמעאלים מסרוהו לפקדון ליד המדינים ונמכר לפוטיפר מיד שניהן, ונתקיימו ג' מקראות והמדינים מכרו אותו אל מצרים לפוטיפר ומקרא זה ויקנהו פוטיפר מיד הישמעאלים ומקרא אחר: **אשר מכרתם אותי מצרימה**, כלומר ע"י גרמתכם.

מן הבור, ואחיו לא ידעו מאומה מכל זאת וכשהלך ראובן אל הבור ולא מצאו חשבו כולם חיה רעה אכלתה ולא שקרו לאביהם שאם מכרוהו לשום אדם לא היה גוי וממלכה בד' פנות העולם שלא יבקשוהו עד שידעו בירור דבר אם הוא חי או מת, ועוד אם היו מסופקים ממנו אם הוא חי או מת מדוע לא הכירוהו במראה או בדיבור, ובבנימין שאמר לו: **אלהים יחנך בני**, ובמשאות חמש ידות שלו, ובמה שהושיבם לפניו: **הבכור כבכורתו והצעיר כצעירתו**, אלא כן הוא כמו שפי'.

דבר אחר:

בעוד שהיו מדברים ביניהם: **לכו ונמכרנו לישמעאלים**, הבאים עלינו, ובטרם הגיעו הישמעאלים אליהם ויעברו אנשים מדינים סוחרים ומכרוהו להם בעודו בבור פן יבכה לפנייהם ויתביישו ממנו, וימשכו המדינים ויעלו את יוסף מן הבור שהרי קנהו מיד אחיו ובעודם מושכין אותו מן הבור באו הישמעאלים עליהם וימכרו המדינים את יוסף לישמעאלים, והישמעאלים מכרוהו למדינים, ומדינים לפוטיפר, הרי כאן ד' מכירות. והא דכתיב לקמן: **ויקנהו פוטיפר מיד הישמעאלים**, כך היה המעשה: השבטים מכרוהו למדינים, ומכירה זו לא נכתבה הואיל ולא היתה רק לפי שעה, ומדינים מכרוהו לישמעאלים, וישמעאלים למדינים, ומכירה זו שלישית לא נכתבה לפי שהשלישית הישמעאלים מכרוהו בחפזון ובהצנע כי אמרו שמא יחזרו בהם המדינים מלקנותו, ומדינים מכרוהו לפוטיפר, כשראה פוטיפר את יוסף שהיה יפה מראה ביד המדינים שהיו המדינים סוחרים שהרי אחים הם לישמעאלים, תמה בעצמו ואמר גרמני מוכר את הכושי, ואין כושי מוכר את הגרמני, פירוש אדם יפה, אמר פוטיפר: ודאי זה אינו עבד תנו לי ערב שלא גנבתם אותו הלכו המדינים והביאו הישמעאלים וערבו שלא גנבוהו, והיינו דכתיב: **ויקנהו פוטיפר מיד הישמעאלים** פירוש מערבותם כמו: **אנכי אערבנו מידי תבקשנו**.

בעשרים כסף, וכי אדם יפה כיוסף לא נמכר אלא בדבר מועט כזה, אלא מחמת שהוריקו פניו בבור מחמת הנחשים לא מכרוהו יותר, וכל אחד מהשבטים נטל שני כספים לחלקו לקנות להם מנעלים שנאמר: **על מכרם בכסף צדיק ואביון בעבור נעלים**.

דבר אחר:

בעשרים כסף, שכך קצב זה כתוב בפרשה כדכתיב: **ואם מבן חמש שנים ועד בן עשרים שנה והיה ערכך הזכר עשרים שקלים**, ויוסף לא הגיע לכלל עשרים באותו פרק, כדכתיב: **ויוסף בן שבע עשרה שנה היה רועה את אחיו בצאן**, אמר הקדוש ברוך הוא אתם מכרתם את בן רחל הבכור בחמש סלעים לפיכך יהא כל אחד ואחד מכם מפריש חמש סלעים של בכור במנה צורי. א"ר יהודה בר סימון אמר הקדוש ברוך הוא לשבטים, אתם מכרתם בנה של רחל בחמש סלעים לפיכך יהא כל אחד ואחד מכם מגיעו בקע לגולגולת.

פרק לז, ל

ואני אנה אני בא, מפני מה היה ראובן מתיירא יותר משאר אחיו, אדרבה יהודה היה לו לירא יותר משאר אחיו שהיה ממונה על אחיו עד אותו פרק, אלא י"ל שנתנה בכורתו ליוסף, היה ירא שמא יחשדהו אביו יותר משאר אחיו משום דסני ליה על בכורתו, כדכתיב: **בחללו יצועי אביו נתנה בכורתו ליוסף**.

דבר אחר:

משום שהגיד יוסף לאביו החלול שעשה ראובן כמו שפרש"י גבי **ויבא יוסף את דבתם וגו'**, שהיה אומר דבני לאה חשודים על העריות לפיכך היה ראובן דואג שמא יאמרו בשביל הדבה שהביא לאביו שנא אותו ראובן.

פרק לז, לא

שעיר עזים, פרש"י דמו דומה לשל אדם, וההיא דהנזקין דגבי נבוזרדאן דלא אידמו היינו משום שהיו מעורבין.

פרק לז, לב

וישלחו את כתנת הפסים, לשון שליחות סרס את המקרא הכי וישלחו את כתנת הפסים אל אביהם ויביאו אותה השלוחים ויאמרו זאת מצאנו, אבל הם עצמם לא רצו להביאה אל אביהם פן ירגיש, כי הדבר נודע ששונאים אותו.

פרק לז, לג

חיה רעה אכלתהו, שאילו באו לסטים עליו לא הניחו לו הכתונת.

פרק לז, לד

ימים רבים, פרש"י שנענש על שלא קיים כבוד אב ואם. וא"ת היאך נענש הרי אביו ואמו ציווהו ללכת שם אלא י"ל לא רצה לבא כששלחה אמו רבקה את דבורה מיניקתה אחריו כמו שפי' למעלה גבי **ותמת דבורה**, ולכך נענש.

פרק לז, לה

וימאן להתנחם, כסבור שנטרד בפשיעתו ששלחו שם.
כי ארד אל בני, בשביל בני כמו אל המקלות בשביל העון שבא לי מחמת בני ששלחתיו במקום שהייתי יודע ששונאים אותו שנאת מות ארד **אבל שאולה**.
ויבך אתו אביו, זהו יצחק. ר' סימון אומר על שם כל המתאבלים עליו מתאבלים עמו, ר' לוי אמר אצלו היה בוכה כמו שהיה יוצא ממנו היה אוכל ושותה, ורוחץ וסך, כדאמר ליה רב לר' חייא בריה באפה נהיג אבילותא בלא אפה לא תנהיג אבילותא והכי איתא במועד קטן פרק אלו מגלחין.

פרק לז, לו

והמדנים מכרו אתו אל מצרים, כנגד שע"י השבטים נמכר יוסף להיות עבד למצרים והיו שם לעבדים מדה כנגד מדה, ואחרי כן נשתקעו שם הם ובניהם דור אחר דור ולמדו ממעשה המצריים עד שנתקנאו בהם המצריים והעבידום וענו אותם.
אל מצרים, במצרים, דוגמא: **ואל הארון תתן את העדות. מים חיים אל כלי, אל תוך שרפת הפרה**.

שר הטבחים, כתרגומו רב קטוליא רב הממונה מאת המלך על המחויבים מיתה להרגם בדין שנפסק עליהם שכן מצינו ענין הריגה בלשון טביחה כדכתיב: **לטבוח ישרי דרך**.

פרק לח**פרק לח, א**

וירד יהודה מאת אחיו, הלך לו שלא היה יכול לסבול צערו של אביו. כאן פרש"י הורידוהו מגדולתו. והיינו דכתיב מאת אחיו כלומר ע"י אחיו. וא"ת הרי אין מירידה זו עד שירדו אבותינו למצרים [רק] עשרים ושתיים שנה ואיך יארע שבתוך כך ילדה אשתו של יהודה ער ואונן ושלה וכתביב: **וירבו הימים ותמת בת שוע וגו'**, ואח"כ נתעברה תמר **וילדה פרץ זרח ופרץ הוליד את חצרון וחמול**, קודם שירדו למצרים. תשובה לדבר אין לתמוה על כך שהרי דורות הראשונים היו מולידים לשבע שנים, וכן עשו אלו כדאיתא בסדר עולם. כיצד, שנה אחת עלתה לעיבורו של ער אחרת לאונן אחרת לשילה. הגדיל ער ושהה ז' שנים ונשא תמר הרי שמונה שנים, משירד יהודה עד **ויהי ער רע וימיתהו**. שנה תשיעית נשא

אונן ובאותה שנה מת. שנה עשירית עלתה לגידול שילה שנאמר: **שבי אלמנה בית אביך וגו'.** שנת אחת עשרה **וירבו הימים,** שגדל שילה ולא נשאה, **ויגד לתמר וגו' עד יבא אליה ותהר לו.** שנת שתים עשרה עלתה לעיבור פרץ וזרח, ושהה פרץ שבע שנים ונשא אשה הרי תשע עשרה שנה משירד יהודה. שנת עשרים עלתה לעיבורו של חצרון, ושנת עשרים אחת לעבורו של חמול ובשנת שתים ועשרים נולד חמול וירד הוא וחצרון אחיו עם אבותם למצרים.

פרק לח, ב

בת איש כנעני, כתרגומו שהרי בנות כנען היו רעות בעיני האבות.

פרק לח, ה

והיה יהודה בכזיב בלדתה אותו, לפיכך **ותקרא** האשה **את שמו שלה** ואילו היה יהודה שם בעת לדתה היה קורא לו שם. כאן פרש"י בב"ר ראיתי ותקרא את שמו שלה פסקה, כלומר שם פסק הריונה, לשון שלהי פרקין שלהי קייטא ולשון זה מצינו במקרא: **לא תשלה אותי,** כלומר לא תניחני להיות פוסקת ממנו. ובתרגום ירושלמי **והיה בכזיב** והוה בפסיקת.

פרק לח, ז

וימתהו, לא היה שוכב עמה כדרכה פן תהר, ולשניהם היתה בתולה לפיכך לא חטא בה יהודה כי לא היתה בעולת בעל. חז"ק איך נענשו הרי עדיין לא הגיעו לכלל עשרים להיותם בני עונשין.

פרק לח, ח

ויבם אותה, מתיבות המשמשות בנין וסתירה, כמו: **פארות, תפאר, מסעף פארה,** **בסעיפותיו קננו,** כלומר הסר ממנה היבום להיות לך לאשה.

פרק לח, ט

וידע אונן, כסבור היה, כמו הידוע נדע איקו

דבר אחר:

איקודבר אחר: בלע"ז.

כי לא לו יהיה הזרע וגו', זרע תבואת השדה.

והיה אם בא, אמר בלבו אם אבא אל אשת אחי אשחית את ארצי שלא אמצא מי חורשה ומי זורעה. לבלתי נתן זרע לאחיו לא רצה לתת זרע השדה לאחיו שלא רצה להשחית נחלתו. כמו שמצינו גבי רות: **ויאמר הגואל לא אוכל לגאול פן אשחית נחלתי**.

פרק לח, יא

כי אמר פן ימות, פרש"י מוחזקת זו שימותו אנשיה כדאמר ביבמות ובכתובות נתארמלה תרי זימני תו לא חזי לאינסובי, ואפילו למ"ד לא הויא קטלנית עד תלת זימנין מ"מ ירא היה פן ישחית זרעו כאחיו וימות והכתוב מוכיח פן ימות כאחיו כמיתת אחיו. **עד יגדל שלה**, ויהיה חכם וישמור עצמו מעון גדול כזה.

דבר אחר:

שבי אלמנה בית אביך עד יגדל שלה וישא אשה אחרת ויוליד ממנה בנים כדי שלא ימות בלא זכר ואחר כך ייבם אותך.

פרק לח, יב

על גזזי צאנו, עם גוזזי צאנו.

פרק לח, יג

עולה תמנתה, לו היתה ההליכה עלייה שהוליד בה שני צדיקים, אבל בשמשון כתיב: **וירד שמשון תמנתה**, לפי שההליכה היתה לו ירידה שהרי ע"י האשה שלקח שם נקרו עיניו.

לגז צאנו, היא ביררה לה שעה שהיה יהודה שמח שהדין נותן להתגבר יצרו עליו כי רגילים היו לעשות משתה בעת גזיזת הצאן, וא"ת איך הסכים הקדוש ברוך הוא שיצאו כל מלכי יהודה מפרץ שבא מתמר שהרתה לזנונים. אלא י"ל מוטב שיצא מתמר בת שם הצדיק, ואל יצאו מאשת יהודה שהיתה כנענית שהיו מקולקלים. ועוד לא הרתה לזנונים שהרי קודם מתן תורה כל הקרובים מיבמין ואפילו אביו של מת וכיון שלא יבם שילה על יהודה ליבם. וכשנתנה תורה נתחדשה הלכה שלא ליבם אלא אחיו מן האב. ואעפ"כ אם אין אחים נהגו ליבם בכשרים קרובים לה. ועל כן עשתה בהיתר מה שעשתה כמו שעשה בועז לרות גם לאחר מתן תורה.

פרק לח, יד

ותכס בצעיף, שאין זה דרך אלמנות.

פרק לח, טו

ויחשבה לזונה כי כסתה פניה, עכשיו ולא הכירה. ויחשבה לזונה החי"ת בשו"א.

פרק לח, יז

אם תתן ערבון מקרא קצר הוא אז אשמע לקולך.

פרק לח, יח

חותמך ופתילך, שאלה לו דברים אלו לפי שהיו צריכין לו תדיר חותמך לחתום הקשרים של צמר, ופתילך לקשור הצמר, ומטך לישען עליו.

פרק לח, כד

זנתה תמר כלתך, כי היתה שומרת שלה לייבם ודרכם להחזיקם באשת איש עד ימאן הקרוב, כענין רות לגואל.

וגם הנה הרה, אינה יכולה להעלים.

ויאמר יהודה, וכי לא היה בדור גדול ממנו לדונה והרי שם יצחק ויעקב קיימים, אלא כולם ישבו בדין עליה. ולמה פתח יהודה לפי שבדיני נפשות מתחילין מן הצד.

הוציאו ותשרף, פרש"י בתו של שם היתה שהוא כהן לפיכך דנוה בשריפה. לא מפני שהדין כך שהרי לא היתה ארוסה ולא נשואה אלא שהיתה זקוקה ליבם. ואפילו משנתנה תורה לא היה בה רק לאו אלא עשו גדר בעריות ורוב מיתות בני נח בסייף, ולפי שהיתה בה מעלה יתירה שהיתה בת כהן דנוה לשריפה, ואף על פי שהכהונה ניטלה משם וניתנה לאברהם, לפי שהקדים ברכת אברהם לברכת הקדוש ברוך הוא, מ"מ מזרעו ניטלה ולא ממנו. ויש אומרים: אפילו לא היתה בתו של שם דינה היה בשריפה, דאינהו סבור הבא על תמר כנעני הוה, וכנעני הבא על בת ישראל דמשכה אבתריה בבית דינו של שם גזרו, דכתיב: ויאמר יהודה הוציאו ותשרף, ואף על פי שלא היה שם קיים מ"מ בית דינו איקרי משום שישבו בדין על גזירתו. וא"ת יהודה נמי מיחייב שריפה שהרי כלתו היתה והבא על כלתו בשריפה, אלא י"ל מנהג היה בדורם כל הגדול מייבם ואם הבן קטן האב מייבם והיא לשם יבום נתכוונה להבעל.

פרק לח, כה

והיא שלחה, כתיב ביו"ד.

פרק לח, כו

צדקה ממני, מהו ממני אלא ה"ק אשר עשתה להזקק לי להקים למת זרע ממני. ולא משילה כי יראה פן ישחית זרעו כאחיו וימות.

כי על כן, שהרי בשביל כן שיראתי פן ישחית זרעו וימות כאחיו לא נתתיה לשלה בני.

דבר אחר:

צדקה ממני, מאתי תזכה היא בדין שלא אדון אותה לחובה, שאם הייתי מחייבה הייתי מחייב את עצמי.

ולא יסף עוד לדעתה, ולא פסק עוד מלבא אליה כי מתחלה בא עליה לשם קדושי יבום לדעתה כדאמרינן לעיל. ויש אומרים: שבאותו הדור לא היו מקדשין אלא בביאה וקידושי ביאה אינן קדושין אלא לנבעלת כדרכה וער ואונן שלא כדרכה שמשו נמצאת שלא היתה כלתו.

דבר אחר:

ולא יסף, לא הוסיף כסבור קטלנית היא.

דבר אחר:

בוש על שהיתה כלתו. ואם אתה מפרשו לא פסק לא היה לו לכתוב לדעתה אלא מדעתה.

פרק לח, כז

והנה תאומים בבטנה, קודם שילדה הרגישה המילדת וידעה שתאומים בבטנה ולכך ותקשר שני על אותו שיצא ראשונה, לומר זה יצא ראשונה.

פרק לח, כט

והנה יצא אחיו, לפי שעתידין המלכים לצאת ממנו, **פרץ**, על אחיו לצאת בראשונה.

פרק לח, ל

ויקרא שמו זרח, בשביל השני שהוא אדום, וזרח לשון אדמומית כדכתיב במלכים: **ויהי בבוקר והשמש זרחה על המים ויראו מואב מנגד את המים אדומים כדם**.

פרק לט**פרק לט, א**

ויוסף הורד מצרימה, עד שלא נולד שעבוד ראשון נולד גואל אחרון תחלה נולד פרץ שעתיד מלך המשיח לצאת ממנו, ואחר כך **ויוסף הורד מצרימה** שהוא שעבוד ראשון של ישראל.

פרק לט, ב

ויהי ה' את יוסף, הוצרך סיוע וסעד כדי שלא יטמע לבין הגוים.

פרק לט, ו

כי אם הלחם אשר הוא אוכל, כדכתיב בפרשת מקץ: **כי לא יוכלון המצרים לאכול את העברים לחם כי תועבה היא למצרים**, לפי שהם גסי הרוח, כדכתיב גבי מצרים: **לכן קראתי לזאת רהב הם שבת**, ולכך לא מינהו על הלחם.

דבר אחר:

לא היה עוד פוטיפר יודע על יוסף שום דבר גנאי רק מהלחם שהיה יוסף אוכל עמו, וכתיב: **לא יוכלון המצרים וגו'.**

פרק לט, ט

וחטאתי לאלהים, אפילו יסתר הדבר מן הבריות אי אפשר שיסתר מלפני הקדוש ברוך הוא.

פרק לט, יא

ויהי כהיום, ויהי יום כשאר הימים לשבחו של צדיק ולגנותה של הארורה נכתב מקרא זה שאין דרך לשמש ביום לפיכך דבר גלוי הוא שלא נתכוין אלא לעשות מלאכתו ממש והיא אף על פי כן **ותתפשהו בבגדו**, רבי ישמעאל אומר יום מבול נילוס היה והלכו כולם לראות שכך היה המנהג כשנילוס מתגדל המלך והשרים הולכים לראות ולשמוח בנהר והיא והוא לא הלכו.

פרק לט, טו

ויעזב בגדו אצלי, שהסיר מעליו כדי לאנסני ולא הספיק לקחתו עד שצעקתי והניחו וברח.

פרק לט, כ

ויתנהו אל בית הסהר, לא היה בן מות כי לא היו עדים בדבר רק להניחו במשמר. **אסורי המלך**, כתיב אסירי קרי. ונמצא באגדה שהביאו יוסף לפני המלך בא גבריאלי כדמות איש: **ויאמר אם על המלך טוב**, יצוה לבדוק בבגדיהם אם בגדי האשה נקרעים בידוע שהחזיק בה יוסף לאנסה ואם בגדי יוסף נקרעים החזיקה היא לאנסו **ויבקש הדבר וימצא**, שהיו בגדי יוסף קרועים ובשביל כך לא דנוהו להריגה ומ"מ לא נפטר מיד כדי שלא לבייש אשת פוטיפר לאמר: **אכן נודע הדבר** כי היא אנסה את יוסף. וכהני מצרים דנו דין זה ולכן לא קנה יוסף אדמתם בשני הרעבון.

פרק מ

פרק מ, א

חטאו משקה מלך מצרים, זה ערב מים ביין וזה ערב אבני נתר שחוקות בקמח, פרש"י זה נמצא זבוב בפילי פושרין שלו טעות סופרים הוא לכתוב פושרין שהרי נכתב בערוך שכוס נקרא בלשון יון פוטירי ופילי. אלא פשיטא דפוטירין הוא, והכי איתא בב"ר שר המשקים זבוב נמצא בתוך פילי פוטירין שלו.

פרק מ, ג

ויתן אתם במשמר בית שר הטבחים, שכן דרכן של הורגי המחויבים מיתה להיותם ממונים על בית הסוהר.

פרק מ, ה

איש כפתרון חלמו, כפתרון הנראה שהוא עיקר ולא כפתרון של הבלים.

פרק מ, ו

והנם זועפים, כסבורין היו שהחלומות טובים הם אמרו זה לזה אין לנו שום דבר מעכב לצאת חוץ מכאן אלא להזכירנו למלך ולכך היו זועפים.

פרק מ, ח

ופתר אין אתו, לפי שאנו במשמר ואין אנו יכולין לילך ולחזר אחר החרטומים והחכמים לשאל. הלוא לאלהים פתרנים ושמא גזר עלי הקדוש ברוך הוא לפתור חלומותיכם.

פרק מ, יג

בעוד שלשת ימים, מה שלא נתן יוסף זמן בפתרון שר המשקים רק שלשה ימים לפי שראה כל החלום דבר נחוץ כמו שנאמר: **והיא כפרחת עלתה נצה הבשילו אשכולותיה**, ואגב גררא דהאי פתר כמו כן לשר האופים. **והשיבך**, הוי"ו בפת"ח וה"א בחטף פת"ח.

פרק מ, יד

כי אם זכרתני, פירוש דילמא שמא אם זכרתני תעשה עמדי חסד שע"י הזכירה תוציאני מן הבית הזה.

פרק מ, טו

כי גנב גנבתי מארץ העברים, לפי שהודיע יוסף שהוא עברי לפיכך זכה ליקבר בארצו אבל משה רבינו שנאמר עליו: **איש מצרי הצילנו**, משמע שלא גילה להם ארץ מולדתו לא זכה ליקבר בארצו.

פרק מ, טז

כי טוב פתה, האמין לדבריו שהרי מי שרוצה לכחש נותן זמן ארוך לדבריו, וזה לא אמר: **רק בעוד שלשת ימים**.

פרק מ, כא

וישב את שר המשקים, לפי שעונו בא ע"י אונס שלא יכול להיות נזהר מהזבוב שנמצא בכלי משקיו.

פרק מ, כב

ואת שר האפים תלה, לפי שנמצא צרור בגלוסקאותיו, ופשע בדבר שהיה לו לשמור בנקיות.

פרק מ, כג

ולא זכר שר המשקים את יוסף, לא הזכירו בפה אל פרעה מיד בצאתו כמו שבקש ממנו יוסף: **כי אם זכרתני אתך**, ולכך **וישכחהו בלב**. חסלת פרשת וישב

פרשת מקץ

פרק מא

פרק מא, א

ויהי מקץ, פרש"י כתרגומו מסוף וכו' לומר אם תפרשהו אחר לשון העברי יש פתחון פה לבעל דין לחלוק ולומר שהוא דוגמא: **ומקצה אחיו לקח** ומשמע כשעברו מקצת שתי השנים שיצא שר המשקים. עכשיו בא התרגום ללמדינו כשעברו כל השתי שנים ופרעה חלם. ועוד מצינו מקץ שהוא לשון תחלה: **מקץ שבע שנים תשלחו איש את אחיו**, דירמיה. **שנתים ימים**, משיצא שר המשקים מבית הסוהר פירוש שתי שנים, אם כתב שנתים בלא ימים הייתי אומר חסרות, מקץ שנה ויום אחד, כמו: **בן שנתו**, שבתוך השנה קורהו בן שנתו, הלכך כתב לך ימים ללמדנו לומר שתי שנים מימים שלמים מיום ליום, וכן: **חדש ימים**, חדש שלם מימים.

דבר אחר:

מקץ שנתיים, אחר הזמן שנגזר עליו להיות בבית האסורים. כמו ששנו רבותינו במסכת סוטה שרצה לשכב עם אשת פוטיפר ונראה לו דמות דיוקנו של אביו וכבש את יצרו ונעץ צפרניו בקרקע ויצא מהם זרע וראוי היה יוסף לצאת ממנו שנים עשר שבטים כדרך שיצא מיעקב אלא שיצא הזרע מבין עשרה צפורני ידיו ולא הוליד רק השנים. ונגדם נגזר עליו להיות חבוש עשר שנים ולקץ שתי שנים אחר גזירה זו: **ופרעה חולם וגו'**. דהא קים לן בן שבע עשרה היה כשנמכר, ושנה עמד בבית המצרי כדכתיב: **בבית ובשדה**, בית אלו ימות הגשמים ובשדה אלו ימות החמה, ובעמדו לפני פרעה על ידי הפתרון, בן שלשים שנה היה אם כן צריך לומר שהיה חבוש שתיים עשרה שנה.

פרק מא, ב

מן היאור עולות, שירדו שם לשתות.

פרק מא, ג

שבע פרות, רמז לרעב ולשובע, על שם שהם חורשות שדה התבואות. **ותעמדנה אצל הפרות**, נתעכבו אצלם שלא אכלו אותם מיד, פתרון שלא יכלה הרעב מיד את תבואת הארץ, דכתיב: **ובכל ארץ מצרים היה לחם**.

פרק מא, ד

ויקץ פרעה, לתת לו ריוח להתבונן בנתיים, לא לערב שתיהן כאחת.

פרק מא, ה

עולות בקנה אחד, אות הוא לשובע. ומפורש יותר מן הראשון ובדין הוא דלהוו מכחישים את היניקה זה לזה ואפילו הכי היו בריאות וטבות.

פרק מא, ו

ושדופות קדים, רוח מזרחית קרוי קדים שהשמש קודם לזרוח בו בבקר וכן: **קדמה מזרחה**. ומערב בשביל ששוקעת בה החמה בערב.

פרק מא, ז

ותבלענה השבלים, יש מפרשים: גדלו למעלה וכיסו הראשונים עד שלא נראו לשון **כבלע את הקדש**, ואין לפרשו לשון בליעה ממש שהרי אין מראים לאדם דבר שאי אפשר יכול להיות כגון פילא דליעול בקופא דמחטא.

והנה חלום, לפי שכל זמן שאדם ישן כמדומה לו על החלום שהוא מעשה ודבר אמת, וכשמקיץ מתבונן שהוא חלום, כדכתיב: **והיה כאשר יחלום הצמא והנה שותה והקיץ ונפשו שוקקה**. ואף בחלום הפרות היה לו לומר כן אלא המתין עד שגמר דבריו. ויש מפרשים גבי פרות לא כתיב והנה חלום לפי שפעמים שייך שבהמות אוכלות זו את זו אבל בשבלים לא שייך לומר כן לפיכך כתב בהן **והנה חלום** ודאי מראה זו אינו חלום.

דבר אחר:

והנה חלום, עכשיו נגמר החלום שלא חלם יותר על הענין.

פרק מא, ח

ותפעם רוחו, ואף על גב דכתיב גבי נבוכדנצר: **ויאמר לחרטומים חלום חלמתי ותתפעם רוחי**, היינו לפי שמשבאו החרטומים לפניו לא היתה שם כי אם פעימה אחת שאלו היה מספר להם החלום ידוע בודאי כי הפתרון יהיה להם ידוע מה שלא שכח פרעה רק הפתרון היינו שע"י שלא דרש רק אחר פותרים הזכיר שם שר המשקים את יוסף.

ותפעם, יש הפרש בין ותפעם לותתפעם שהרי ותפעם אינו יכול להיות נשמע כעושה ואינו עושה, אבל ותתפעם יכול להיות נשמע, מפורש שעושה עצמו כאילו רוחו נפעמת ואינה נפעמת, וכן כל התפעל, כמו: **והתברך בלבבו**. וכן: **שכב על מטתך והתחל**, ורבים כמותם, לפיכך יש לפרש **ותתפעם רוחו** דנבוכדנצר, אמר, אם אני אגלה החלום יודע אני שאמצא הרבה פותרים, ואעפ"כ לא יתברר לי האמת אם הוא פתרונו אם לאו. אלא אני אעלים החלום וכל מי שיוכל לגלותו גלוי וידוע הוא כי מהקב"ה הוא ונביאו אמת, וכל מה שיפתר על חלומי יתקיים. והכי איתא בילמדנו, אבל פרעה שגלה החלום שוטה היה בדבר, רק שלא רצה להרוג חכמיו וחרטומיו כמו נבוכדנצר. ויספר פרעה להם את חלומו מה שהוזקק נבוכדנצר להיות שוכח החלום יותר מפרעה לפי שפתרון חלומו של נבוכדנצר היה לזמן ארוך ולעתיד לבא, לא יאמין לדניאל מן הפתרון ולא יתגדל בו דניאל מאחר שלא יתקיים הפתרון בימיו, וכשהודיעו החלום שלא יכלו החרטומים להגיד האמין בו גם על הפתרון, אבל כאן בעיני פרעה היה קל להאמין הפתרון שהרי אמר כי נכון הדבר מעם האלהים וממהר האלהים לעשותו.

ואין פותר אותם, החלומות, סבורים היו שני חלומות הם.

פרק מא, ט

את חטאי, מה שסרחתי על פרעה ומה ששכחתי את יוסף.

פרק מא, יב

נער עבד עברי, ירא היה פן יכניסוהו לגדולה וישנאוהו על אשר לא הזכירו כמו שבקש ממנו, לפיכך הוציא עליו דבה.

דבר אחר:

שלא יכעוס עליו המלך שלא הגיד לו עד עכשיו שיש חכם גדול כזה בארץ, ולכך ביזהו.

פרק מא, יט

דלות ורעות תואר מאד ורקות בשר, ותאכלנה הפרות הרקות, ושבע הפרות הרקות, ושבע השבלים הריקות, ארבעתן ברי"ש ורי"ש בתראה בצירי. חלומו של פרעה נכפל משום כבודו של יוסף.

פרק מא, כה

את אשר האלהים עושה, מה שרוצה לעשות בעולמו. הגיד לפרעה שהרי הוא מלך ויבקש תקנה על זאת, שהרי ספק בידו לעשות.

פרק מא, כז

יהיו שבע שני רעב, פתח ברעב תחלה ואחר כך בשובע, הראה לו המכה והרפואה שהרי כל החלום לא בא אלא לעשות תקנה על הרעב.

פרק מא, לב

ועל השנות החלום, וא"ת והלא חלומותיו של יוסף עצמו נשנו ולא נתקיימו עד לאחר עשרים ושנים שנה אלא י"ל שחלום זה היה בלילה אחד, ושל יוסף בכמה לילות.

פרק מא, לד

וחמש את ארץ מצרים, יצוה שיגבו חומש כל התבואות לצורך המלך, אף על פי שבשאר שנים משפטו לעשר, כדכתיב: **ואת שדותיכם יעשור**, עכשיו יטול פי שתי מעשרות וכן עשה, כדכתיב: **על אדמת מצרים לחומש**.

פרק מא, לה

את כל אכל לפי היכולת, דוגמא: **וכל הארץ באו מצרימה**.

פרק מא, לט

אחרי הודיע קאי אף אסיפא כלומר אחרי אשר הודיע אלהים אותך ואחרי אשר **אין נבון** וחכם כמוך אתה תהיה על ביתי.

פרק מא, מ

ישק כל עמי, על פיך יריקו את חניתם למלחמה לשון: **נושקי רומי קשת**.

פרק מא, מב

ויתן אותה על יד יוסף, אמר פרעה שמא דבריו של זה אינם כנים, ולא אמר כך אלא כדי לפטור את עצמו ממני, אנסנו בדברים אתן לו הממשלה אם הוא מקבלה ודאי דבריו כנים שלא יהא חצוף ליכנס בגדולה ואין סופו לעמוד בה.
בגדי שש, שאין לובשים במצרים רק מלכים וגדולים.
רביד זהב, לשון: **מרבדים רבדתי ערשי**, פרמנ"ץ בלע"ז.

פרק מא, מד

אני פרעה ובלעדיך, הוא דוגמא: **רק הכסא אגדל ממך**, אלא שהוצרך לחזור ולכתבו בשעת נתינת הטבעת.
לא ירים איש את ידו, לעשות שררה כמו שכתוב בירבעם: **אשר הרים יד במלך**, רמה ידו ושררתו על שלמה המלך, כמו שנאמר: **ויפקידהו לכל סבל בית יוסף**.

פרק מא, מה

ויתן לו את אסנת בת פוטי פרע, הוא פוטיפר, כמו שפרש"י. ולקחה יוסף לו לאשה שאם יקח אחרת אפילו גדולה ממנה היה מתיירא שמא יאמר פוטיפר עבדי הם שהרי קניתי את אביהם לי לעבד אבל כשנשא את בתו לא היה מביישו ולא בני ביתו.

דבר אחר:

לקחה כדי לפרסם שלא שכב את אמה. ויש אומרים: על ידי שגדלה בביתו נקראת בתו, כמו שמצינו במשה רבינו דכתיב: **אלה בני בתיה בת פרעה**, לפי שגדלתו נקרא על שמה. כדאיתא במדרש בת דינה משכם היתה, ובקשו להרגה בני יעקב אבינו, בא יעקב אבינו ותלה לה קמיע בצוארה וגירשה מביתו והחביאה עצמה בין הקוצים והברקנים ועל שם הסנה נקראת אסנת ובא גבריאל והביאה למצרים לפני אשת פוטיפר וגדלתה וכשבא יוסף למצרים יצאו כל הנשים לראותו מחמת יופיו, כדכתיב: **בנות צעדה עלי שור**, וכל אחת זורקת לו חפץ או תכשיט וזו לא היה לה מה לזרוק וזרקה לו הקמיע שבצוארה, ונסתכל בו יוסף שהיתה בת בתו של יעקב ונשאה לו לאשה.
פוטיפרע, פרש"י הוא פוטיפר על שם שנותר, פרע לשון פריעה. יש סרוס חמה שאינו יכול לזקק לזכר רק לנקבה, ופוטיפר סרוס חמה היה, דאי לא תימא הכי מהיכא תיתי ליה בת. ועוד הרי כתוב: **כדברים האלה עשה לי עבדך**.

פרק מא, מח

אכל שדה העיר, בכל עיר ועיר נתן בתוכה התבואה שגדלה בכל גבוליה וסביבותיה להיות בה למשמרת ולאוצר.

פרק מא, נ

בטרם תבוא שנת הרעב, פרש"י שאסור לשמש מטתו בשנת רעבון, וא"ת הרי לוי שמש מטתו בשנת רעבון, שאמרו רבותינו זו יוכבד שנולדה בין החומות, אלא י"ל דיוסף היה לו לפרוש מתשמיש המטה לפי שאביו ואחיו שרויין בצער, אבל לוי שהיה יודע שאין מחסור לאביו לא היה לו לפרוש, ואם בשביל יוסף לא אסרו הדבר בשביל היחיד.

פרק מא, נג

ותכלינה, על שם שהבריות היו כלולות ביופי מתוך השובע.

פרק מא, נד

ותכלינה, על שם שהבריות היו חולות וחלושות מתוך הרעב. **ובכל ארץ מצרים היה לחם**, שהרי נתן יוסף אוכל בערים.

פרק מא, נה

ויצעק העם אל פרעה ללחם, שימכור להם תבואה, וגנאי הוא למלך לקבוץ דמים לתבואה שלו, אבל בכבוד נפטר מהם: **לכו אל יוסף אשר יאמר לכם תעשו**, הדמים שיקצוץ במדה תנו.

פרק מא, נז

לשבור אל יוסף, לקנות מן יוסף, דוגמת אל המקלות שפי' מן המקלות.

פרק מב**פרק מב, א**

וירא יעקב כי יש שבר, שמע כי יש שבר במצרים, כמו שכתוב בסמוך: **הנה שמעתי כי יש שבר במצרים**, דוגמא: **וכל העם רואים את הקולות**.

למה תתראו, פרש"י אל תראו עצמכם וכן פירש בתענית היו להם חטין הרבה ולא הלכו אלא בשביל דבר זה שלא להתראות בפני ישמעאל ועשו שהם צעורים ורעבים. ועוד פרש"י מפי אחרים שמעתי שהוא לשון כחישה למה תהיו כחושים ברעב, ודומה לו: **ומרוה גם הוא יורא**, כלומר תיבת תתראו ותיבת יורא תרוייהו באלף כתיבי והיינו הדמיון אעפ"י

שזה לשון כיחוש וזה לשון שובע, מצינו תיבות הרבה שאותיות יסוד שלהם שוות, ופירוש זה למפרע מזה, כגון: **דשן לדשנו, שרש תשרש, מחלצות, ואחלצה, לשבור אל יוסף, ויוסף הוא המשביר, ועוד הרבה.**

פרק מב, ה

בתוך הבאים, הטמינו עצמן שלא יכירו בהן כמו שצוה להם אביהם: למה תתראו.

פרק מב, ו

ויוסף הוא השליט על הארץ, ואעפ"כ הוא המשביר לכל עם הארץ שהוא בעצמו מקבל את הכסף מכל הבאים כדי שאם יבואו אחיו יבואו לפניו ואם אחרים יקבלו את הכסף לא ידע כשיבואו אחיו.

פרק מב, ז

ויתנכר, אמר אם אגלה עצמי להם יאמרו אף אתה מושבע ועומד שלא תגלה אותנו או שמא יברחו מיראתי ויצטער אבא, מוטב שיבואו מתוך דוחק הרעב ואדחק אותם להביא בנימין ואעכבנו, וע"י כן יודע הדבר.

פרק מב, ח

ויכר יוסף את אחיו, לפי שהיו קוראין זה את זה בשמם והיה מכיר לשונם ושמם. והם לא הכרהו שהיה בחתימת זקן ושמו נשתנה לצפנת פענח ומדבר לשון מצרית זה שנאמר: כי המליץ בינותם.

פרק מב, יב

כי ערות הארץ באתם לראות, פרש"י שהרי נכנסתם בעשר שערי העיר, וא"ת מנא ידע, אלא בתנחומא מפרש שלש גזירות גזר יוסף, אחת שלא יהא עבד נכנס למצרים לוקח בר, ואחת שלא ילך אדם אחד אחר שני חמורים, ואחד שלא יהא אדם נכנס עד שיכתוב שמו ושם אביו ושם זקנו. מה עשה יוסף צוה שיביאו לו שמות בני אדם שהיו כתובים בכל יום ויום, כיון שירדו אחי יוסף נכנסו עשרה בעשרה שערים כמו שצוה להם אביהם: למה תתראו, היה בעל השער אומר להם מה שמך והוא משיב ראובן בן יעקב בן יצחק, וכן כולם, הביאו השוערים את הכתבים אל יוסף כיון שקרא אותם ידע שהיו אחיו.

פרק מב, כ

ויעשו כן, אמרו לעשות כן.

פרק מב, כב

ויען ראובן, מתחלתו היה בדעתו של יוסף לקחת ראובן שהיה גדול שבאחים כי הדין נותן כשרבים חוטאים הגדול נענש וכששמע מתוך דבריהם שראובן אמר: **אל תחטאו בילד**, לא רצה לצערו ולקח שמעון שהיה גדול אחריו.

פרק מב, כח

מה זאת עשה אלהים לנו, אם נאסר אחינו, דין הוא בשביל יוסף אחינו, **אשר ראינו צרת נפשו**, מדותיו של הקדוש ברוך הוא אדם נכשל כיוצא בעון אבל אין מדותיו של הקדוש ברוך הוא לזמן כסף לשום אדם באמתחתו, א"כ מצינו חוטא נשכר.

פרק מב, לד

ואת הארץ תסחרו, יוסף לא אמר להם כן, אלא כל זה היו אומרים מעצמם כדי שישלח אתם את בנימין.

פרק מב, לה

את צררות כספיהם, לא מצינו במקום אחר כסף וזהב בלשון רבים.

פרק מב, לח

וקראהו אסון, הוא"ו בשורק [גדול] והקו"ף בשו"א.

פרק מג**פרק מג, ז**

הידוע נדע, שיקודנ"ט קוידשמ"ט בלע"ז.

פרק מג, יא

מעט צרי, שאינו מצוי במצרים, כענין שנאמר: **וגמליהם נושאים נכאת וצרי ולוט להוריד מצרימה**.

בטנים, הבי"ת בחטף קמץ.

פרק מג, טו

ויעמדו לפני יוסף, לא דברו אליו מאומה אבל נתראו מרחוק ויוסף לא דבר אליהם מחמת רחמנות שהיה לו על בנימין, והם היו סבורים כי מחמת כעס מן הכסף הנמצא היה עושה כך ולכך נתפחדו כמו שכתוב: **להתגולל עלינו ולהתנפל עלינו**.

פרק מג, יח

להתגולל עלינו, לשון: בגלל הדבר הזה, בגלל כעס הכסף המושב באמתחתינו. **ואת חמורינו,** אם לא היו מביאים רק אותנו לבד היינו אומרים רק לדבר אתנו אנחנו מובאים, אבל מאחר שגם חמורינו מובאים אתנו לבית, אין זה אלא להביא עלינו עלילה.

פרק מג, כ

לשבר אכל, הבי"ת בחטף קמץ.

פרק מג, כה

ויכינו את המנחה, לפי שהוכחש יופי מראיתם מטורח הדרך.

פרק מג, כח

וישתחו, חסר וי"ו.

פרק מג, כט

יחנך בני, היו"ד בחטף קמץ והחי"ת בשו"א.

פרק מג, לא

וירחץ פניו, לפי שהיה לו לישיב עמהם ולעמוד עד אחר האכילה ויוכלו להבין שבכה אם לא ירחץ פניו, אבל למעלה שלא היה לפניהם אלא לפי שעה לא הוצרך לרחוץ פניו.

פרק מב, לב

כי תועבה היא למצרים, בזוי להם לאכול עם אדם נכרי כי אנשי מצרים גסי הרוח, כדכתיב: **לכן קראתי לזאת רהב הם שבת.**

פרק מג, לג

הבכר כבכרתו, פרש"י כיון שהגיע לבנימין אמר לזה אין לו אם וכו' סבור היה יוסף נשי אביו קיימות. **ויתמהו,** על כרחך לא היתה התימה אוישבו לפניו הבכור כבכורתו, דהא לא כתוב ויושיבם אלא וישבו מעצמם, אלא תמהו על אשר ראו ושימו לו לבדם ולהם ולמצרים לבדם, אמרו מה טיבו של זה, מדהוא אוכל לבדו אינו לא מצרי ולא עברי.

פרק מג, לד

וישא משאת מאת פניו, מביאין היו המנות לפניו תחלה לראות שהן הגונות ומאת פניו של יוסף היו נושאים אליהם.
ותרב משאת בנימן, לפי שבא במצותו.
וישכרו עמו, שעדיין לא גזרו על סתם יינם.

פרק מד

פרק מד, ב

תשים בפי אמתחת הקטן, מה ששם יוסף על בנימין עלילה לפי שלא היה מכירו שהניחוהו בלא חתימת זקן אמר בלבו שמא הביאו לי אסופי מן השוק אמר אשים לו עלילה אם הוא אחיהם לא יניחוהו.

פרק מד, ג

הבקר אור והאנשים שולחו, אעפ"י שרוב לוקחי תבואה דרכם לקום מחצי הלילה לא שלחם עד הבוקר שהיה ירא שמא יהרגו האיש שישלח לרדוף אחריהם לחפש כליהם כי עדיין אין בני אדם מצויין בדרכים.

פרק מד, ד

לאשר על ביתו, נמצא בב"ר שהוא היה מנשה, וע"י שעל ידי רדיפתו קרעו השבטים בגדיהם נקרעה גם לו נחלתו שהירדן מפסיק נחלתו.

פרק מד, ה

והוא נחש ינחש בו, הלא יש לכם לדעת שלכך הניחו על השלחן והעלים עיניו ממנו כדי לנסותכם לראות אם תגנבוהו. ויש מפרשים: **והוא נחש ינחש בו** הלא יש לכם לדעת כי הוא ישאל למנחשים בעבורו כי איש כמוהו יש לו מנחשים ויודעים לגלות גנבות. ופירוש בו בעבורו.

דבר אחר:

הוא לשון אות ודוגמתו: **נחשתי ויברכני**, נראה לו בסימן רע כשאבד ממנו כלי חשוב כמותו. ואין לפרשו לשון קסם דגנאי הוא גבי גדול.

פרק מד, י

כדבריכם כן הוא, כלומר בן מות הוא מאחר שאתם חרצתם המשפט אבל איני רוצה להחמיר עליכם יותר מקו המשפט.

אשר ימצא אתו, הגביע יהיה לי עבד שכן היה דינם קודם מתן תורה, כדכתיב לעיל:
ולקנות אותנו לעבדים ואת חמורנו. אבל משנתנה תורה ישלם כפל: **ואם אין לו ונמכר**
בגנבתו.

פרק מד, יב

וימצא הגביע, אבל בכסף הנמצא לא היה שום עלילה כי יש לומר אין דרך סוחרים להביא
 כסף בצמצום.

פרק מד, טז

מה נאמר לאדני, אף בכסף ראשון.

מה נדבר, בכסף שני.

מה נצטדק, בגביע.

גם אנחנו גם אשר נמצא הגביע בידו, וכי מה בא זה ללמדנו הרי אפילו אותם שלא
 פשעו נעשו עבדים כל שכן בנימין עצמו שנמצא הגביע בידו, אלא י"ל משום דלעיל אמרו:
אשר ימצא אתו מעבדיך ומת וגם אנחנו נהיה לאדוני לעבדים. כשראו אחיו שנמצא ביד
 בנימין אמרו גם אנחנו עבדים כאשר אמרנו גם אשר נמצא הגביע בידו לא יהיה אלא עבד
 כי יראים היו פן ימיתוהו.
 שלימא סדרא דפרשת מקץ

פרשת ויגש

פרק מד, יח

ויגש אליו יהודה, כי אין בידו יכולת להוציא כל איש מעליו כמו שעשה יוסף.

יהודה, לפי שהוא ערבו.

באזני אדני, רוצה אני לדבר אליך בחשאי.

ואל יחר אפך בעבדך, שהרי יש לחוש לחמתך, משום **כי כמוך כפרעה**, שניכם שוים
 בגדולה ויראתי מחרון אפך, כי למי אקבול עליך, לפיכך צריך אני שתשים לבך לזיכוח שלי.
כי כמוך כפרעה, דוגמא: **כמוני כמוך, כעם ככהן, כטוב כחוטא, כחשיכה כאורה**. פרש"י
 מה פרעה גוזר ואינו מקיים וכו' כדאיתא במדרש. כתוב בנימוסי מצרים שאין עבד מולך
 ואינו לובש בגדי מלך כגון בגדי שש. ובראשית מלכות המלך משביעין אותו לקיים חוקי
 הארץ, ופרעה הלבישך בגדי שש, וכשם שמצינו ששבועתו אינו מקיים, ודאי אינו שומר
 הבטחתו שאין בה אלא דיבור בעלמא, אף אתה כן, ועוד פרעה הכריז בכל ארצו: כל מי
 שיבא לשבור בר, ביאתו והליכתו לשלום, היינו מבטיח ואינו עושה.

פרק מד, יט

אדני שאל, חז"ק לא מצינו ששאל זה אלא יש לנו לומר ששאל להם כי איך ימלאנו לבו להוציא שקרים עליו בפניו. והוא שנאמר למעלה: **שאל שאל האיש לנו ולמולדתנו**.

פרק מד, כא

ותאמר אל עבדיך הורדהו אלי, ואני יהודה **אשימה עיני עליו** כי אני ערבתי.

דבר אחר:

ואשימה עיני עליו, שאמרת הורדהו אלי לשמירתי ואפילו פשע גנאי וחולין הוא לך להחליף דבריך ולעכבו.

פרק מד, לג

ישב נא עבדך, הדברים נכרים שאין אתה בא אלא בעלילות, שהרי מן הדין אין לך לחפוז בו מאחר שאתה מחזיקו בחזקת גנב.

פרק מה**פרק מה, ג**

כי נבהלו מפניו, יראו ודאגו על אשר עשו לו.

פרק מה, ד

גשו נא אלי, לומר להם ענין המכירה בלחישה שלא ישמעו אחרים. **דבר אחר**: הם יכולים ליגש כי הם הרבים אבל הוא לא יכול ליגש שאם יגש לזה יתרחק מזה ולא לכבודו נתכוין. אלא לכבודם נתכוין. פרש"י הראה להם שהוא מהול. ואין לחוש שמא ישמעאל הוה, משום דאיכא הכירא טובא, שהישמעאלים אינם נימולים עד לאחר שלש עשרה שנה, ומחמת תשמיש אין בו פריעה, אבל בני ישראל הנימולים כשהם קטנים, הפריעה ניכרת יפה. ואעפ"י שהמצריים נמולים היו כמו שפרש"י: **אשר יעשה לכם תעשו**, היינו מחמת דוחק רעב, אבל הוא עשיר אם כן לא מל אם לא היה יהודי.

דבר אחר:

השבטים לא היו יודעים במצרים שהם נמולים, ולכך היה להם להכיר ביוסף במילתו.

פרק מה, ט

רדה אלי, לא אמר רד כבר עברה שנה ממנין רד"ו.

פרק מה, יב

ועיני אחי בנימין, פירוש אם לא תרצו להגיד בשביל השבועות הרי בנימין אחי שלא היה בשבועה הוא יגיד לאבי.

דבר אחר:

גם בנימין יש לו לדאג יותר מכם שמא אני מת שהרי לא היה במכירתו, יכול להאמין דברי **כי פי המדבר אליכם**, ועד עכשיו היה המליץ בינותינו.

פרק מה, יג

את כל כבודי, שיש לי במצרים ולא ידאג לבא כי בידי סיפק ויכולת להטיב לו.

פרק מה, יד

על צוארי, משני צדדי הצואר שבשביל שהוא כפול נכתב בלשון רבים.

פרק מה, כב

לכלם נתן לאיש חליפות שמלות, הלמ"ד בפתח. חליפות שמלות חלוקים ומכנסיים שדרך בני אדם להחליף ודומה לו: **היא שמלתו לעורו** זהו החלוק הטפל לעורו. ויש אומרים: מלבושי בגדים לפי שגרם להם שקרעו בגדיהם שלא כדין כשצוה לתת הגביע באמתחת בנימין, ונתביישו על שהיו קרועי בגדים.

ולבנימן, על ידי שלא היה במכירתו נתן שלש מאות כסף אבל לשאר אחיו שמכרוהו לא נתן כדי לקנוס כל א' עשר ידות יותר מדמי עבד. כמו שאמרו רבותינו בגיטין פרק השולח: המוכר עבדו לעובד כוכבים קונסין אותו עד עשרה בדמיו. והשלש מאות כסף הם עשר ידות מדמי עבד כדכתיב בפרשת משפטים: **כסף שלשים שקלים יתן לאדונו**.

וחמש חליפות שמלות, אחת על שקרע בגדיו עם אחיו והשנית על שהוא בן אמו והשלישית על בושתו שהוציא עליו שם גניבה ושתים שהיה מחייבו תשלומי כפל.

דבר אחר:

וחמש חליפות שמלות על דרך: **ותרב משאת בנימן ממשאות כלם חמש ידות**.

פרק מה, כג

שלח כזאת, כעין המתנה שנתן לאחיו שלח לאביו משא עשרה חמורים של חליפות בגדים.

מטוב מצרים, משש ורקמה, חטובות אטון מצרים. עשרה חמורים, ועשר אתנת לעשר אחיו, לאיש שתי בהמות להנהיג, ואף על פי שבנימין חזר עמהם. לא רצה להטריחו.

פרק מה, כד

וישלח את אחיו, כל לשון לוויה משקל דגש וכשהוא לשון שליחות לחזור משקל רפי.
אל תרגזו בדרך, אל תפחדו משום דבר, להביא כל מקניכם ורכושכם וכל אשר לכם
מאחר שאתם אחי כי שלום לי מכל צד ולי כל הארץ, לשון: **לב רגז**.

דבר אחר:

אף כי הטענתי אתכם עושר כל כך בימי רעב שלסטים מצויין אין לכם לירגז.

פרק מה, כו

ויפג לבו, לשון: **אל תתני פוגת לך** לשון הנחה פי' וינח לבו כי לא נבהל עוד ולא נתעורר
במה שאמרו לו כי לא האמין עד שראה העגלות.

דבר אחר:

לשון טיול ושמחה וחברו ביומא אישי כהן גדול עמוד והפג אחת על הרצפה שהיה הדבר
עליו כשחוק. ותרגומו מוכיח והווי מליא פייגין על ליביה.

פרק מה, כז

את כל דברי יוסף, פרש"י זהו שנאמר **וירא את העגלות אשר שלח יוסף** ולא נאמר אשר
שלח פרעה, כלומר לפיכך לא נאמר כאן אשר שלח פרעה עד שעת כניסתן למצרים
כדכתיב: **אשר שלח פרעה**. אשר שלח יוסף אמר יעקב לא היה מוציא בני עלי יציאות על
חנם לטרוח ולהביא כמה עגלות אם לא היה בני. כאן פרש"י סימן מסר להם במה היה
עוסק ושפירש ממנו בעגלה ערופה, וא"ת מה סימן הוא זה אלא אביו ליוהו כדמתרגמינן:
וישלחו מעמק חברון, ואלוהו, אמר לו יוסף לאביו חזור בך אמר לו בני גדולה לוויה
שעתידה פרשת עגלה ערופה שנוספה בתורה, כדכתיב: **ידנו לא שפכה את הדם**, וכי
תעלה על דעתך שסנהדרין הורגין אלא לא פטרנוהו בלא מזון ובלא לוויה, וסימן בחון הוא
שלא היה יודע בו אלא אביו והוא. ויש מפרשים שבאותן עגלות ששלח היו בהן עגלות
למשוך אותם ובכך היה סי' שהלשון נופל על הלשון כמו ששנינו עגלה המושכת בקרון
פסולה לעגלה ערופה, והוכחה יש בדבר דכתיב: **אשר שלח על פי פרעה**, וכי צריך היה
יוסף שהיה שליט ליטול רשות לשלוח עגלות לאביו, אלא מהעגלות היה צריך ליטול רשות
שאין פרה וחזירה יוצאה משם אלא אם כן ניטלה האם שלה בשביל שלא תלד, ועגלות
אלו שלח יוסף שלמות על פי פרעה.

ותחי רוח יעקב, חזר לבו לבריאות. פרש"י שרתה עליו שכינה שפירשה הימנו כדאיתא
בתנחומא: עשרים ושתים שנה שעשה יוסף במצרים חוץ מאביו נגנזה רוח הקודש מיעקב

ובניו, ולא היה רחוק מהם אלא מהלך ארבעה או חמשה ימים ולא היו יודעים שבמצרים היה.

פרק מה, כח

רב עוד יוסף בני חי, וכי הוא מושל, רב עוד לי אם הוא חי איני חושש בממשלתו.

פרק מו

פרק מו, א

לאלהי אביו יצחק, שגם יצחק בנה שם מזבח כדכתיב בפרשת תולדות.

פרק מו, ג

אלהי אביו, הקדוש ברוך הוא נגלה על יעקב בלשון שכבדו, כדכתיב: **ויזבח זבחים לאלוהי אביו יצחק**.

אל תירא מרדה מצרימה, אין אומרים אל תירא אלא למי שהוא מתיירא לפי שהיה יעקב מתיירא ואומר עכשיו שאני יורד למצרים קרבו הימים שנאמר לזקני גזירת שעבוד ועינוי על זרעי בארץ לא להם אמר לו הקדוש ברוך הוא **אל תירא מרדה מצרימה** אם לאביך הזהרתי באתי לך להבטיחך אם קרבו ימי שעבוד ועינוי גם קרבה הברכה שברכתי את זקנך: **ואעשך לגוי גדול**. היינו **כי לגוי גדול אשימך שם**.

פרק מו, ד

גם עלה, לרבות עצמות שאר כל השבטים.

יוסף ישית ידו על עיניך, מנהג הוא שהחיים עושים עם המתים שסוגרים את עיניהם סמוך אחר הפטירה והיה מבטיחו שיוסף יהיה בפטירתו ויעזור לו להוציאו ממצרים להוליכו אל המערה.

דבר אחר:

על עיניך, על עיניך, מגזרת: **עין יעקב**, כלומר ישתדל לעסוק בצרכיך.

פרק מו, ז

בנתיו, אעפ"י שאין לו אלא אחת כן דרך הכתוב לדבר כמו: **ובני דן חושים**, **ובני פלוא אליאב**.

פרק מו, ח

ואלה שמות, חזר ומנאן לספר נפלאות הקדוש ברוך הוא, שבשבעים נפש ירדו למצרים ובזמן מועט נעשו יותר מששים רבוא.

פרק מו, י

בן הכנענית, פסוק זה מעיד כי נשי השבטים היו מצריות אדומיות מדייניות והזכיר זאת לבדה בשביל שעשה שמעון שלא כהוגן לקחת כנענית ועל דבר זה הזכיר מיתת ער ואון בעבור שהיו בני כנענית.

דבר אחר:

מה שהזכיר כאן ער ואון אעפ"י שמתו קודם ירידה למצרים לפי שעל ידי יהודה ירדו למצרים שאם רצה למחות במכירת יוסף היו שומעין לו, אמר הקדוש ברוך הוא: אתה לא חסת בצער אביך, חייך בשעה שאביך בשמחה מיתת בניך תהיה נזכרת כדי לצערך.

פרק מו, טו

אלה בני לאה, פרש"י אשה מזרעת תחלה יולדת זכר היינו טעמא כשזרע האשה בא תחלה הוא מתפזר ע"י התשמיש שעדיין לא נגמר ומתבטל אבל זרע האיש הבא בגמר ביאה עומד ונקלט ממנו הולד נוצר. איש מזרע תחלה יולדת נקבה מהאי טעמא איפכא, כי באמת מזרע הזכר נולד זכר ומזרע הנקבה נולדת הנקבה.

פרק מו, כא

בלע ובכר, אין לעמוד על מנינם. לפי שיטת דברי הימים נמצא שהם יש אומרים: ומונה אחוח במקום אחי והוא אחי הנזכר כאן. וי"ל כשירדו למצרים לא היו רק עשרה בשעת ירידה ושוב נולד אחר, ושינוי השמות על שם שמזכיר אותו פעם אחרת וכן המנהג בכל המקרא כשבא לכתוב להזכיר מה שהזכיר כבר. וארד הו"ו בקמץ.

פרק מו, כג

ובני דן חשים, שנים ומת אחד מהם ולא הזכירו.

פרק מו, כו

כל נפש ששים ושש, שהרי בני לאה היו ל"ג ודינה וחצרון וחמול ויוכבד שנולדה בין החומות בכלל. ובני זלפה ששה עשר וחבר ומלכיאל בכלל. ובני רחל י"ד. ובני בלהה שבעה. וצריך אתה להוציא מהם יוסף ושני בניו ויוכבד שלא יצאו מארץ כנען, כפרש"י כל הנפש הבאה שיצאו מארץ כנען לבא מצרים.

ויוצאי ירכו, אתא להוציא נשי יעקב, ומלבד נשי בניו אתא להוציא את התיומות שלא היו בכלל החשבון. הרי לך ששים ושש.

פרק מו, כז

הבאה מצרימה שבעים, יוסף ושני בניו ויוכבד בכלל, והכתוב הולך אחר הרוב, וכן דרך הרבה מקראות. זה הכלל יעקב ושום אשה לא היו בכלל רק דינה יוכבד וסרח וחצרון וחמול וחבר ומלכיאל היו בכלל. למאן דאמר תאומות נולדו עם השבטים כמו שפרש"י מנא לן דמתו קודם ירידתן למצרים, אלא יש לומר מדלא כתיב בכל הפרשה את גבי שבטים רק בדינה, מכלל דכולהו מתו רק אותה של דינה שהשלימה.

פרק מו, כח

ואת יהודה שלח לפניו אל יוסף, שיורה הדרך לגושן בלא ירידה למצרים שהרי שלח לו כבר: **וישבת בארץ גושן והיית קרוב אלי**.

פרק מו, כט

ויבך על צואריו, עוד מלבד הבכי שבכה על צוארי אחיו כדכתיב: **ויבך עליהם**.

דבר אחר:

עוד קאי אויפול וה"ק נפל על צואריו, ועוד עשה ענין אחר על צואריו, הוא הבכי.

פרק מו, לב

וצאנם ובקדם וכל אשר להם הביאו, צריכים הם לשמור צאנם ואין להם פנאי להיות אנשי חיל.

פרק מו, לד

ואמרתם אנשי מקנה, יוסף היה דואג אם יהיו שרים בבית פרעה שיורידוהו מגדולתו שהרי בשביל קנאת כתונת פסים מכרוהו.
כי תועבת מצרים, פרש"י לפי שאין אלהות להם. יראתם היה מזל טלה ובגללו היו עובדים אותו.

תועבת מצרים, יראת מצרים, דוגמא: **שקוץ מואב ולמלכום תועבת בני עמון**.

פרק מז

פרק מז, ד

לגור בארץ באנו, דירת עראי עד יעבור דוחק הרעב, אבל לא להשתקע, כמו שדרשו רבותינו.

כי אין מרעה, לא באנו אלא בשביל מרעה לצאננו כל כך תאמרו כדי שלא יאמר פרעה לקחת משל יוסף באו.

ועתה ישבו עבדיך, בארץ גשן עד שיחפוץ הקדוש ברוך הוא שיפסוק הרעב ונחזור לארצנו.

פרק מז, ו

במיטב הארץ הושב את אביך, כי הוא זקן ואינו מבקש רק מנוחה ואויר טוב. אבל אחיך בחורים ישבו בארץ גשן, ארץ מקום מרעה, ואל תשיבני מן האתנחתא לומר שהיא מפסקת שהרי דוגמתו מצינוף **זבולן עם חרף נפשו למות, ונפתלי על מרומי שדה**. **אנשי חיל**, פרש"י בקיאים באומנותם וכו' דוגמא: **אשת חיל** כלומר חכמה, ואין לומר כמשמעו, שאין דרך נשים לצאת לחיל או לצבא. ושמתם שרי מקנה, על הסוסים ועל הפרד ועל הגמל. והראיה בדברי הימים: **ויקהל דוד את כל שרי ישראל ושרי כל רכוש ומקנה וגו' ולמעלה כתיב: ועל הגמלים**.

דבר אחר:

לפי שהצאן הולכות במדבר לרעות במקום גדודי חיות ולסטים, צריכים הרועים להיות גבורים.

פרק מז, ח

כמה ימי שני חייך, מאד אתה נראה זקן ומלא ימים, ויעקב השיבו: אל תתמה על זה, שהרי ימי שני חיי מעט, אלא ע"י שרעים היו ימי שני חיי אני נראה זקן מרוב ימים. ונמצא במדרש למה חיי יעקב פחות מאביו ל"ג שנים אלא אמר לו הקדוש ברוך הוא אני הצלתיך מלבן ומעשו ומשכם והחזרתי לך דינה ויוסף ואתה אמרת מעט ורעים היו ימי חייך, חייך אני נוטל מהם כפי חשבון התיבות שאמרת והם הל"ג תיבות שיש מויאמר פרעה אל יעקב עד בימי מגוריהם.

פרק מז, יב

ויכלכל יוסף את אביו, צריך היה יעקב שיפרנסהו יוסף בנו, שהרי כתיב: **ולחם אין בכל הארץ**.

לפי הטף, ולא לפי היוקר, כלומר בריוח פרנסה.

פרק מז, יח

בשנה השנית, לפי הפשט לביאת יעקב, והיא רביעית לרעב, שהרי התבואה שנשארה מן השובע והכסף שבידם הספיק להם שלש שנים, וברביעית נתנו מקניהם ובחמישית אדמתם, ובששית גופם, ובשביעית נתן להם זרע וזרעו, ולקטו בשמינית תבואה מן השדה ופסק הרעב.

לא נכחד, לא נשאר לנו דבר לכחד לך עליה.

פרק מז, יט

גם אדמתנו, לשון מיתה וחיות נופל אף על דבר שאינו חי, וכן הוא אומר: **ואתה מחיה את כולם**. ועוד אם אין חורשין ועובדין אותה ואינה עושה פירות הרי היא כמתה. **אנחנו ואדמתנו עבדים לפרעה**, אנחנו לעבדו, ואדמתנו לתת לו מס ממנה.

פרק מז, כא

ואת העם העביר אתו לערים, שלא יאחזו עוד בקרקע לפי שקנה אדמתם, או שמא לאחר זמן יחזור כל איש בקרקע שלו לומר זו ירושתי מאבותי, ולפיכך העבירים שלא תהא להם שום טענה עכשיו כי כל אחד ואחד גר בשל עמיתו.

פרק מז, כב

רק אדמת הכהנים, השרים כמו: **כהן מדין**. **לא קנה**, פן יתגרו במלך.

דבר אחר:

לפי שדנוהו לזכות כמו שפי' למעלה גבי: **ויתנהו אל בית הסהר**.

פרק מז, כד

ונתתם חמישית לפרעה, כי מחמש הידות יהיה אחת לזרע הארץ, והשניה לאכלכם, והשלישית לאשר בבתיכם לעבדכם ולשפחותכם, והרביעית לטפכם, והחמישית לפרעה.

פרק מז, כז

ויאחזו בה, קנו שם נחלה ואחוזתה.

ויפרו וירבו, לקיים מה שנאמר: **כי לגוי גדול אשימך שם**.

שלימא סדרא דפרשת ויגש

פרשת ויחי

פרק מז, כח

ויחי יעקב, פרש"י פרשה זו סתומה לפי שכיון שנפטר וכו' וא"ת הרי יוסף מלך אחר פטירתו של יעקב. אלא י"ל כשנפטר יעקב התחילו לשעבד בהם מעט.

דבר אחר:

סתומה היא על שהענין מחובר למעלה שהתחיל למנות שנותיו של יעקב, ועדיין לא השלים החשבון עד עכשיו.

ויחי יעקב בארץ מצרים, אבל כל שאר שנותיו וחיייו לא היו חיים שכל ימיו היה שרוי בצער ומשבא למצרים נחה רוחו וחיה בנחת.

בארץ מצרים שבע עשרה שנה, מקרא זה נכתב לשבחו של יוסף שפרנס את אביו ואת כל בני ביתו י"ז שנה כמו שפרנסו אביו שהרי בן י"ז שנה היה כשנמכר.

פרק מז, כט

ויקרא לבנו ליוסף, לפי שאמר לו הקדוש ברוך הוא בירידתו למצרים **ויוסף ישית ידו על עיניו** קראו עתה. ועוד כי בגללו בא יעקב שמה דין הוא שיתעסק להעלותו.

שים נא ידך תחת ירכי, זאת לפניו בישראל, דוגמת תקיעת כף היא.

ועשית עמדי חסד ואמת, הוא תשלום גמול לפניו משורת הדין, כמו: **שוב והשב את**

אחריך עמך חסד ואמת, וקורין אותו מרצ"י בלע"ז, כלומר מחויב אתה לקברני אבל אינך חייב לטרוח לקברני בארץ כנען, ולכך אני מפיס אותך אל נא תקברני במצרים להשתקע שם בקבורה.

פרק מז, ל

ושכבתי עם אבותי, בקבר, ובאיזה ענין שתשאני ממצרים: **וקברתני בקברתם**.

דבר אחר:

ושכבתי, בקבר במצרים, **ונשאתי ממצרים**, שבתחלה היה נקבר במצרים, כדאיתא פרק

נזיר המוצא מת מושכב כדרכו נוטלו ואת תפוסתו, היכי דמי תפוסה, אמר רב יהודה

דאמר קרא **ונשאתי ממצרים**, טול עמי, וכמה שיעור תפוסה, נוטל עפר תיחוח וחופר

בקרקה בתולה ג' אצבעות.

כדברך חסר יו"ד.

פרק מז, לא

על ראש המטה, נתן שבח להקב"ה על שנתן בלבו של יוסף לקברו עם אבותיו וכאן

נתקיים החלום שהשמש משתחוה לו ומ"מ ההשתחויה כלפי שכינה היתה.

פרק מח

פרק מח, א

ויהי אחרי הדברים האלה, מיום שנבראו שמים וארץ לא היה אדם עוטש וחיה מחליו, אלא בכל מקום שהיה או בדרך או בשוק והיה עוטש היה נפשו יוצאה, עד שבא יעקב ובקש רחמים על זאת, אמר לפני הקדוש ברוך הוא: רבונו של עולם אל תקח נפשי ממני עד שאצוה אל ביתי את בני ואת בני בני ונעתר לו, שנאמר: **ויהי אחרי הדברים האלה וגו'**, שמעו כל מלכי הארץ רגזו וחלו שלא היה כמוה מיום שנברא העולם. לפיכך חייב אדם בשעת עטושו להודות להקב"ה שהפכו ממות לחיים, שנאמר: **עטישותיו תהל אור**. פרקי דרבי אליעזר.

פרק מח, ב

ויתחזק ישראל, התחזק בחזקו להראות עצמו כבריא, לפי שמתנת שכיב מרע אם עמד יכול לחזור בו, ועכשיו לפי שרצה לברכם נתכוין להיות מתנתו מתנת בריא שאינו יכול לחזור בו.

פרק מח, ד

ונתתיך לקהל עמים, לשון רבים ואחרי כן לא נולד לי אלא בנימן לכך צריך אני ליתן אותה ברכה לאחד מבני והריני נותנה לך.

פרק מח, ה

ועתה שני בניך וגו', מה שהבטיח יעקב ליוסף להיותו זוכה לשני שבטים מה שלא עשה כן לשבט אחר היינו טעמא כמו ששנו רבותינו בפרק יש נוחלין לפי שכלכל אותו ברעב. ועוד יש לומר לפי שהיה פטר רחם לרחל שהיתה ראשית ועקר מחשבתו, מה שאין כן בדתן וגד.

דבר אחר:

לכבודה של רחל נתכוין להיותה יתירה שבט אחד על כל אחת מן הפלגשים.

פרק מח, ו

ומולדתך אשר הולדת אחריהם, מה שאפרים ומנשה יולידו בחיך לך יהיו לקרותם בתי אבות כמו בני יהודה ואשר. על שם אחיהם כמו: **על שדה הארץ יחשב**, פירוש עם שם אחיהם יקראו בנחלתם ולכן נאמר: **וירא יוסף לאפרים בני שלשים וגו'**, כלומר אף על פי

שלא נולדו בארץ כנען מאחר שנולדו בחייו זכו להיות נקראין בתי אבות כמו חצרון וחמול וחבר ומלכיאל שנולדו בארץ כנען.
ומולדתך אשר הולדת, כי מעיינת שפיר בסוגיא פ' יש נוחלין לא תמצא אחר המסקנא מה שפרש"י כאן, דבעי התם: לשבטים אתפלג או לקרקפי דגברי אתפלג ומסיק דלשבטים אתפלג ודריש התם, **לרב תרבה נחלתו,** בענין אחר.

פרק מח, ז

ואני בבאי מפדן, עדיין לא הייתי מוחזק במערה שהרי עשו מערער עליה לפיכך קברתיה בדרך, אבל כשקברתי את לאה כבר הלך לו עשו אל ארצו והניח לי את הכל.
ואקברה שם, כי ידעתי כי אותו גבול יעלה לחלק בניה, וכבוד הוא לה להיות נקברת בחלק בניה וכן הוא אומר: **ומצאת שם שני אנשים עם קבורת רחל בגבול בנימין בצלצח.** ואם קברתיה במערה אין זה כבודה שהרי היא בחלק יהודה בן לאה.

דבר אחר:

לכך קברה שם יעקב לפי שגנות הוא לאשה יולדת מתה להוליכה למרחוק ולהשהותה פן יהיו דמיה מלכלכים תכריכיה. ולפי שרצה להקבר בארץ כנען הזכיר ליוסף זאת שלא יאשימהו על אמו ולא יהיה עצל בדבר. חז"ק על פרש"י שהרי קבורתה של רחל בארץ ישראל.

פרק מח, ח

ויאמר מי אלה, לפי פשוטו לא היה רואה שיוכל להכיר ולהבחין צורתם שהרי כתוב: **ועיני ישראל כבדו מזוקן,** ומה שכתוב: **וירא ישראל את בני יוסף** רואה ואינו רואה אבל את יוסף הכיר לקולו שהיה מדבר עמו.

פרק מח, ט

אשר נתן לי אלהים בזה, הם אותן שנולדו לי במקום הזה קודם שבאת שעתיד אתה למנותם שבטים, כמו שאמר: **אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי** ולכך הביאותים.

פרק מח, יא

לא פללתי, לשון תפלה כמו: **ויעמוד פנחס ויפלל,** לא התפללתי לראות פניך, שהרי אמרתי **טורף טורף יוסף.**

דבר אחר:

לא דנתי בלבי, כל פלול לשון דין.

פרק מח, יג

ויקח יוסף, וכבר לקח יוסף.

פרק מח, יד

וישת על ראש אפרים, למנותם שבטים דוגמת: ויסמוך את ידיו עליו, ומזה למדו למנות פרשים כענין זה.

שכל את ידיו, עשה עניינו בהשכל ובחכמה, שמן הדין היה לו להפוך הבנים לפי מה שהיה בדעתו לתת אפרים לימינו ומנשה לשמאלו, והוא עשה ההשכל והחכמה בידיו, שלא רצה לבייש מנשה כי הוא היה הבכור וצריך לחלוק לו כבוד קצת.

דבר אחר:

כי מנשה הבכור, אף על פי שמנשה הבכור לא שת ימינו עליו כי ראה ברוה"ק שאחיו הקטן יגדל ממנו. ויש הרבה כי שפירושם אף על פי, כמו: רפאה נפשי כי חטאתי לך. וסלחת לעוני כי רב הוא, דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא, ועוד הרבה.

פרק מח, טו

ויברך את יוסף, היא ברכת הבנים היא ברכת האב.

פרק מז, טז

המלאך הגואל, פתח הכתוב דבריו של יעקב בשם הקדוש ברוך הוא וסיים במלאך, אלא ה"ק הקדוש ברוך הוא: אשר התהלכו אבותי לפניו, על ידי המלאך הגואל אותי, הוא יברך את הנערים.

פרק מח, יח

לא כן אבי, אינם סדורים כמו שאתה סבור.

פרק מח, כ

וישם בברכתו את אפרים לפני מנשה, שאמר: ישמך אלהים כאפרים וכמנשה. וגם למעלה אמר: אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי.

פרק מח, כב

שכם אחד, האל"ף בפת"ח.

אשר לקחתי, אשר עתיד אני לקחת בימי יהושע במלחמות חרב וקשת, כמו: **נתתי כסף השדה**, שהוא כמו ואתן. ועוד שחשובה היא בעיני יעקב כאילו לקחה כבר מאחר שהבטיחו הקדוש ברוך הוא עליה והא דנקט: **מיד האמורי**, ולא אומה אחרת משום שהיה גבור מכולם, שנאמר: **ואנכי השמדתי את האמורי מפניכם אשר כגובה ארזים גבהו וחסון הוא כאלונים**.

דבר אחר:

על הקדוש ברוך הוא הוא אומר **בחרבי ובקשתי** דוגמת: **נושע בה' מגן עזרך ואשר חרב גאותך**. כאן פרש"י כשהרגו שמעון ולוי את אנשי העיר נתכנסו כל סביבותיהם להזדווג להם וכו' אבל לא נזדווגו כדכתיב: **ולא רדפו אחרי בני יעקב**.

פרק מט

פרק מט, א

אשר יקרא אתכם, העתידות לבוא עליכם אבל אינן ברכות, שהרי לא מצינו שברך את ראובן ושמעון ולוי, ומה שכתוב: **וזאת אשר דבר להם אביהם**, ה"ק וזאת אשר אמרנו הוא אשר דבר להם ואח"כ בירך אותם, ולא פי' במה ברכם. **באחרית הימים**, ימים לא נאמר אלא הימים, הם מבוארים כבר, שקבע הקדוש ברוך הוא לאברהם זקני זמן עבדות ד' מאות שנה בברית בין הבתרים.

פרק מט, ג

וראשית אוני, ואף על פי שאין אשה מתעברת מביאה ראשונה מיהו ע"י מעיכה מתעברת. **כחי וראשית אוני יתר שאת**, ראוי היית לשאת חלק יתר בכחי וראשית אוני כדין בכור. **אוני**, לשון ממון, כגון: **מצאתי און לי, וידיו תשבנה אונו**. **שאת**, כמו לשאת.

פרק מט, ד

כי עלית כאשר עלית משכבי אביך, מיד **חללת יצועי עלה** מאותו יום שחללת משכבי נסתלק יצועי שמאותו יום ואילך לא שכב יעקב עם בלהה. **עלה**, נסתלק, כמו: **אל תעלני בחצי ימי**.

דבר אחר:

חללת, אותו שעלה על יצועי, דהיינו אתה בעצמך, שבאותה שעה ירדת מקדושתך ונעשית חול ואבדה ממך הבכורה והמלכות, וכן הוא אומר: **ובחללו יצועי אביו נתנה בכורתו ליוסף**.

יצועי עלה, יש מפרשים שהיה אומר זה לשבטים כלומר אל תתמהו אם אני מדבר אליו קשות, שהרי הוא העוה מאד, כי עלה על יצועי.

פרק מט, ה

שמעון ולוי אחים, לפי שהיו תמיד בעצה אחת דבר להם בבת אחת מה שלא עשה לשאר אחים.

כלי חמס מכרותיהם, הכרתם זה עם זה כלי חמס הוא, כמה חמסים יוצאים מתוך עצתם. מכרתיהם לשון: **איש מאת מכרו**.

פרק מט, ו

בקהלם, בלא וי"ו. וברצנם אפילו כשהם בעת רצון. **עקרו שור**, תרגום ירושלמי וברעותהון זבינו יוסף דמתיל לתורא.

דבר אחר:

עקרו שור, לשון חומה כי החול"ם והשורק יתחלפו וכן התרגום תרעו שור סנאה. והוא חומת שכם.

פרק מט, ז

ארור אפם, אין זה קללה אלא ברכה, כלומר יהי רצון שלא יצליחו באפם כדי שלא ירגילו להיות רגזנים.

דבר אחר:

ארור אפם, כמו ארור ובזוי אפם ועברתם העזה והקשה. **אחלקם ביעקב**, שכן מצינו שנפלה נחלת שמעון בין נחלת בני יהודה כדכתיב: **ויצא הגורל לשמעון בתוך נחלת בני יהודה** ולוי נפל גורלו מ"ח עיר לשבת ומגרשיהן בתוך נחלת כל שבט ושבט.

פרק מט, ח

יהודה אתה יודוך אחיך, לשון נופל על הלשון כלומר ישבחוך ויכבדוך וכאשר יראו **שידך בערף איבך** אז **ישתחוו לך** כמו למלך.

פרק מט, ט

מטרף בני עלית, מעניני טרף נתעלית ונתגדלת, שאין טורף ושולל כמוך, כמו: **ואת עלית על כולנה**.

מטרף בני עלית, פרש"י ממה שחשדתיך **בטרף טורף יוסף**. חז"ק הא אמרינן בעלמא גבי **מה בצע**, כל המברך יהודה הרי זה מנאץ. אלא פי' על תמר ותרגום מוכיח יהודה את אודיתא ולא בהיתתא וכו' מדין קטלא ברי נפשך סליקתה וכו' מדין הריגת תמר ושני בניה.

פרק מט, י

לא יסור שבט מיהודה, משימלוך יהודה תחלה כמו ממלכות דוד ואילך לא יסור ממשלתו להנתן לשבט אחר כמו שהוסרה מלכות שאול להנתן לדוד.
ומחוקק מבין רגליו, כן דרך כל סופר להיות יושב בין רגלי המושל.
עד כי יבא שילה, כי אז נחלקה מלכות בית דוד ונתנה לירבעם מלכות עשרת השבטים וזהו עד כי יבא שילה שנאמר ויבואו שילה וימליכו עליהם את ירבעם.

דבר אחר:

עד כי יבא שילה, אחיה השילוני שהיה משילה שקרע בגדי רחבעם ל"ב קרעים.
ולו יקתה עמים, נתקבצו שם להמליך ירבעם כדכתיב: ויבא רחבעם שכמה **כי שם בא כל ישראל להמליך אותו**, ושכם ושילה סמוכים זה לזה כדכתיב: ויאסוף יהושע את כל העם שכמה וגו' וכתוב לאלתר ויניחה שם במקדש ה' והוא משכן שילה. ופשט זה לתשובת המינים. ויעקב פי' עקר גדולתו של יהודה שמדוד עד רחבעם, אבל חוסר גדולה לא רצה לפרש אך מכללו של מקרא אתה יכול לדקדק שמשילה ואילך נתמעטה.

פרק מט, יא

סוטה, מגזרת מסוה.

פרק מט, יג

זבולן לחוף ימים, הזכיר השבטים כסדר תולדותם רק זבולן הזכירו קודם יששכר לפי שנחלת יששכר נפלה בין זבולן ובין דן.

דבר אחר:

על ידי שזבולן היה עוסק בפרקמטיא בגלל יששכר מינה זבולן תחלה.
על צידון שהוא מקום סחורה, כדכתיב: **סוחר צידון עובר ים מלאוך**, ולכן ברכו משה **שמח זבולן בצאתך**, בים לסחורה.
על צידון, סמוך לצידון דוגמת: **וסכות על הארן**.

פרק מט, יד

רבע בין המשפטים, נחלתו נפלה לו בין תחומי אחיו כמו שמפורש בספר יהושע.

פרק מט, טו

וירא מנחה, וישבח את המנוחה כמו: **אל תרא יין כי יתאדם**.
כי טוב, יששכר צדיק ונבון ויודע להבחין טובת המנוחה ולא כזבולן השרוי בצער כשהולך
 בפרקמטיא באניות וכן הוא אומר: **שמח זבולן בצאתך וגו'**.
ויט שכמו לסבל, עול מלכי ישראל, ובאיזה ענין.
ויהי למס עובד, לתת למלכי ישראל עישור תבואתו כדכתיב בספר שמואל: **ואת שדותיכם**
יעשור.

דבר אחר:

ויט שכמו לסבל, עול אחיו המתאכסנין עליו שכל מי שצריך לעבור מנחלתו לנחלת אחיו
 עובר עליו והוא סובל טורח כולם והיינו **ויהי למס עבד**.

פרק מט, טז

דן ידין עמו, לפי שהיה הולך תמיד אחר הדגלים בימי משה גם בימי יהושע כדכתיב:
והמאסף הולך אחר הארון, והיה צריך להלחם עם כל הרודפים אחריהם שהרי גבורים
 היו, לכך אמר **דן ידין עמו**, פירוש ינקום נקמת עמו.
כאחד שבטי ישראל, כמו: **כי ידין ה' עמו**.

פרק מט, יז

יהי דן, יהי שבטו של דן,
נחש עלי דרך, להרוג את האומות וגבורתו תהיה משונה כגבורת נחש שממית בדבר קל
 כמו שמצינו בשמשון: **בלחי חמור הכיתי אלף איש**.
שפיפון, מגזרת: **הוא ישופך ראש**.
ויפול רכבו אחור, אחורי הסוס ונופל לפני דן רודפו.

פרק מט, יח

לישועתך קייתי ה', לדן היה אומר כן דן קייתי ה' שיושיעך וישגברך על אויבך.

דבר אחר:

לישועתך, שתעשה שתושיע את ישראל, כדכתיב: **והוא יחל להושיע את ישראל מיד**
פלשתים.

פרק מט, יט

גד גדוד, גדודי ישראל יגודו אחריו כשהיו הולכים למלחמות יהושע שנאמר: **חלוצים** **תעברו לפני אחיכם**.

והוא יגד, בשובו מן המלחמה יגד גדודו אחר עקב שונאי ישראל, כדרך הגבורים כשהן יוצאין למלחמה יוצאין תחלה ובחזרה הם אחרונים לשמור את החוזרים מן המלחמה פן ירדפו האיובים אחריהם.

דבר אחר:

והוא יגד עקב, תמיד הוא רודף ומצוי בעקבות אויביו דוגמת: **ידך בעורף אויביך**.

פרק מט, כ

מאשר שמנה לחמו, לפי שלא בירך גד הוא אומר כך יותר משל אשר תהיה שמנה לחמו של גד, לפי שארצו מקום מרעה למקנה.
והוא יתן וגו', לא מפני שארצו של אשר גרועה אלא גם **הוא** אשר **יתן מעדני מלך** ואף על פי כן תהיה ארצו של גד טובה הימנה.

דבר אחר:

מתוך ארצו של אשר תהיה שמנה לחמו של גד עם שאר שבטי ישראל. שהרי מאשר היו מביאים שמן זית ומטגנין מאכלן בשמן וכן אמר משה: **ברוך מבנים אשר**, בני ישראל יברכוהו ויהי רצוי להם לפי **שטובל בשמן רגלו**.
והוא יתן מעדני מלך, מס של שמן היו גובים ממנו מלכי ישראל למשוח בו ולעדן בו את בשרם כמו ששינו ולמה סכין אותו לפי שמשיר את השער ומעדן את הבשר.

פרק מט, כא

נפתלי אילה שלוחה, קלים כאילות בהשתלחם מן המלחמה לבשר בשורות טובות ומשופרות של נצחון המלחמה. היינו **הנתן אמרי שפר** וכן הוא אומר: **ונפתלי על מרומי שדה** כעין הצבאים הרצים על מרומי הרים. ויש אומרים: נפתלי אילה שלחה לשון מישור כמו: **איל פארן**, אי נמי לשון אילן כמו: **אילי הצדק**.
שלוחה, כמו נטועה, כמו: **שלוחותיה נטשו עברו ים**.
אמרי שפר, לשון ענפים כמו: **שנים שלשה גרגרים בראש אמיר**, פירוש מישור ארצו יהא נטוע מענפים הנותנים פירות יפות ומשופרות.

פרק מט, כב

בן פרת, לשון ענפים כמו: **מסעף פארה במערצה**, יוסף הוא בן, שהענף שלו גדל. עלי עין כך מנהג דברי שירה לכפול הלשון כמו: **נשאו נהרות ה' נשאו נהרות קולם, אנכי לה' אנכי אשירה**, ועוד הרבה.

בנות, הם הענפים היוצאים מגוף האילן ואמר שהם גדולים וגבוהים עד למעלה מן החומה היינו **צעדה עלי שור**.

צעדה, הוא לשון רבות לנקבות כמו צעדו לזכרים דוגמא: **וחטאתינו ענתה בנו, ויהי ידיו אמונה, והפשתה והשעורה נוכתה, בעצמותי וירדנה**. והמשל על יוסף שהיה פרה ורבה מאפרים ומנשה שנתמנו שבטים. וגם בני יוסף אמרו ליהושע: **ואני עם רב אשר עד כה ברכני ה'**.

פרק מט, כג

וימררוהו ורבו, לפי שכבר שטמהו בעלי חצים.

פרק מט, כד

ותשב באיתן קשתו, הקשת הזה שקורין בלישטר"א בלע"ז מושיבים אותו על עץ איתן וחזק שקורא פורק"א והמושך בקשת אם הוא חזק מושך חבל הקשת בזרועותיו וזרועיו נכפפין לפי שאמר: **וישטמוהו בעלי חצים**, חזר ואמר: **ותשב באיתן קשתו** וכך פירוש המקרא ישב ומלך עליהם כי קשת שלו היה איתן וחזק כדכתיב: **לאסור שריו בנפשו. ויפוזו זרעי**, נכפפו זרועיו במשכו חבל הקשת וזרק חציו עליהם. **ויפוזו**, לשון רקוד פיזוז בידיים וכרכור ברגלים.

דבר אחר:

ותשב באיתן קשתו, לא עשה לצריו כמו שעשו לו רע אלא נתחזק ונתאפק בכח כמו דורך קשת, ולא שלם להם רעה תחת רעה אלא הסביר להם פנים. **ויפוזו זרעי ידיו**, אף על פי שהיה מלך והיו הרבידים והזהב על ידו לא נתגאה נגדם ומאין באה לו זו המדה **מידי אביר יעקב**. משם מאותה גדולה זן ופרנס משפחות ישראל. משם מאותה גדולה זן ופרנס משפחות ישראל. **אבן**, לשון אב ומשפחה והנו"ן יתירה בו כמו נו"ן שבשגעון, עורון, רצון, חרון, רעבון, ערבון.

פרק מט, כה

ברכת שדים ורחם, דימה שמים לשדים, וארץ לרחם.

דבר אחר:

ברכת שדים, שלא יהי צומקים ולא ימותו הילדים מחוסר חלב.
ורחם, אף בתוך הרחם לא ימות העובר כאן הקדים שדים לרחם לפי שדרך החלב לבא בשדי האשה לפני לידתה אבל הושע אמר: **תן להם רחם משכיל קודם שאמר: ושדים צומקים**. כלומר תן להם שלא ילדו ואם ילדו יצמקו שדיהן ולא יוכלו להניק.

פרק מט, כו

נזיר אחיו, יוסף שהיה שר באחיו לשון: **זכו נזירה משלג**.

פרק מט, כז

בנימין זאב, שאול שלא נמשכה מלכותו נמשל לזאב טורף שאינו מתעכב על טרפו, אבל מלכות בית דוד שנמשכה מלכותו נמשלה לאריה שאינו בורח אלא עומד על טרפו.
זאב יטרף, יטרוף רוב בהמות כל כך שבכל בוקר תהא אכילתו מספקתו עד לערב שיחלק בו משלל טרפו לגוריו ומשל הוא. וי"ו **דולערב** יתירה היא וכמוה רבות, ואין להשיב מן האתנחתא שבעד כמו שפי' בפרשת ויגש גבי **במיטב הארץ**.
ולערב יחלק שלל, שכן מנהגו של זאב כדכתיב: **זאבי ערב לא גרמו לבקר**.

פרק מט, כח

אשר כברכתו, העתידה לבא לו.

פרק מט, כט

ויצו אותם, שילכו עם יוסף כולם לקברו.
אל אבותי, עם אבותי.

פרק מט, ל

לאחזת קבר, ולא יוכלו לערער מלקברני.

פרק מט, לב

מאת בני חת, אף על פי שאמר כבר: **מאת עפרון החתי** חזר ואמר **מבני חת**, לפי שלא היה עפרון חי באותו הזמן ובשביל שלא היה יוסף בעת המכירה פי' לו כל הענין מה יאמר אל היורשים אם ימאנו.

פרק מט, לג

ויאסף רגליו אל המטה, שמתחלה ישב עליה כמ"ש בתחלת הענין ורגליו על הארץ.

פרק נ

פרק נ, ב

לחנוט את אביו, יש מפרשים אותו שמן נעשה מדבר שלא הביא שלישי. והוא לשון: **התאנה חנטה פגיה**. וכן שנו רבותינו אנפקינון שמן זית שלא הביא שלישי.

פרק נ, ג

ויבכו את מצרים, כמה תיבות חסירות בי"ת אף זו חסירה והוא כאלו כתוב ויבכו אותו במצרים.
שבעים יום, ארבעים יום של חניטה ושלישים של אבילות כמו שמצינו במשה ואהרן שבכו אותם שלשים יום.

דבר אחר:

שבעים יוצאי ירכו יורדי מצרים בכוהו איש יומו.

פרק נ, ד

דברו נא באזני פרעה, בשביל שהוא היה המביא והמוציא כדכתיב: **בלעדיך לא ירים איש את ידו וגו'**, חשב שיקשה בעיני פרעה איך יעזוב הוא את הארץ. גם פרעה היה ירא שמא ישאר יוסף בארץ כנען ובידו כל תוקף ולב עם ארץ מצרים.

פרק נ, ט

ויעל עמו, העלה עמו לשון מפעיל כמו: **ויעל עולות**.

פרק נ, י

ויעש לאביו אבל שבעת ימים, יש מפרשים ששם באו לכבדו אלופי עשו ונשיאי ישמעאל ובני קטורה ושם עשו אבל חדש כי כן דרך כשבא אחר מקרובי המת הם בוכים כבתחלה.

פרק נ, יא

וירא יושב הארץ הכנעני, הוא סיחון ועוג שגם הם כנענים נקראו כמו שפרש"י בפ' שלח ושופטים ובכמה מקומות.
אשר בעבר הירדן, היא ארץ כנען כלומר יושבי ארץ סיחון ועוג ראו את האבל בגורן האטד בארץ כנען שהיו קורין לו בעבר הירדן שכשם שאותם היושבים בארץ כנען שהוריש יהושע קורין לעבר סיחון ועוג עבר הירדן כך אותם היושבים בארץ סיחון ועוג קורין לארץ כנען עבר הירדן, כדכתיב בפרשת מטות: **כי לא ננחל אותם מעבר לירדן והלאה כי באה נחלתנו אלינו מעבר הירדן מזרחה**.

פרק נ, יב

כאשר צום, לעסוק בקבורתו.

פרק נ, יג

וישאו אתו בניו, פרש"י ולא בני בניו מפני שהם מבנות כנען. חז"ק הא אמרינן בפסחים מה בת איש כנעני דגבי יהודה אילימא כנעני ממש, אפשר בא אברהם והזהיר את אליעזר: **לא תקח אשה לבני מבנות הכנעני**, ובא יצחק והזהיר את יעקב ובא יהודה ולקח אלא מאי כנעני תגרא. וא"ת אליבא דמ"ד גבי: **ויקומו כל בניו וכל בנותיו לנחמו**, אחיות תאומות נולדו עם כל שבט ושבט ונשאום אמאי לא נשאוהו בני בניו, וי"ל התיומות מתו בלי בנים והשבטים נשאו להם כנעניות וילדו להם בנים. וא"ת אמאי לא נשאוהו בני שמעון שהרי מדינה קאתי, כדכתיב: **יכין וצוחר ושאל בן הכנענית**, ואמרינן זו דינה שנבעלה לכנעני, אלא י"ל שלא היה רוצה להטיל קנאה ביניהם, שישאוהו בני שמעון ולא בני שאר השבטים. אבל מאפרים ומנשה שנשאוהו אין שם קנאה, שהרי בני מלך היו, ועוד סמכם להיותם שבטים. ועוד פרש"י לוי לא ישא וכו'. ואין להקשות איך נשא משה ארונו של יוסף, שהרי הוא נשא את עצמו, כדכתיב: **נוהג כצאן יוסף**, ולא שמשה נשאו.

פרק נ, טו

ויאמרו לו ישטמנו יוסף, כששב מקבורת אביו עבר על בור שהשליכוהו אחיו וברך עליו שעשה לי נסים במקום הזה, והם שמעו על כן יראו פן תתחדש עליו כל הרעה שעשו לו.

פרק נ, טז

ויצוו אל יוסף, תרגום ירושלמי ופקידו ית שבטיא דבני בלהה שפחה דרחל למימר אבוך פקוד דלא יתכניש למימר.

פרק נ, יז

ועתה שא נא, מדברי המגידים.

פרק נ, יח

וילכו גם אחיו, אחר שלוחיהם.

פרק נ, כג

גם בני מכיר בן מנשה, גם לרבות על אפרים, כיצד יוסף לא ראה לאפרים רק בני בניו ולמנשה ראה הוא בנים לבני בניו שהרי מצינו בפרשת פנחס לאפרים בני בניו מנויין

לבתי אבות ולמנשה בנים לבני בנים וקים לן כל המנויין בפ' פנחס לבתי אבות לאפרים ולמנשה נולדו בחיי יוסף.

פרק נ, כו

ויישם בארון, אבל לא נקבר שהרי עתידין היו להעלותו. ויישם כמו ויושם על משקל: **על בשר אדם לא ייסך**. בארון הב' בקמץ ללמדך שבחייך בחרוהו לו והכינוהו. בכל שאר האבות לא נזכר הארון. שלימא סדרא דפרשת ויחי נשלם ספר בראשית בעזרת השם